

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	4
'AHO	M nite, 13 Sune 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakati

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai
& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
T vita Lavemaau
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taulangi Fakahau
Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala
Semisi Lafu Sika

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H ai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Vaea

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'iha'ateiho

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

M teni Tapueluelu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Vili Manuopangai Hingano

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa *Light of Life* Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	6
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	7
Tokanga ki he ngaahi feitu’u t fea he lahi ‘a e ‘uha.....	7
Fiema’u ke tokanga ki he ngaahi me’a ‘oku fai’aki ‘i he feme’a’aki he Fale.....	8
Fa’a’ikai ‘e he Palemia fakamatala fekau’aki mo Siaosi P hiva.....	8
Fehu’i fekau’aki mo e ng ue ‘a P veni mo Siaosi.....	9
Tali fekau’aki mo e ng ue ‘a P veni mo Siaosi P hiva	9
Me’a ‘a e Sea K miti Kakato.....	10
Mahu’inga ke mateuteu Hou’eiki M mipa ‘i he feme’a’aki he Patiseti.....	10
Fokotu’u ke tali ‘a e Fakamatala Patiseti 2016/2017	12
Tokanga ki he Peesi 111 Fakamatala Patiseti	12
Fokotu’u ke langa <i>swimming pool</i> ki he sipoti ‘i he Kolisi Tonga.....	13
Fakama’ala’ala Pule’anga fekau’aki mo e Fakamatala Patiseti	13
Fakama’ala’ala fekau’aki mo e <i>GDP</i>	16
Fehu’ia founga ne ma’u’aki e <i>software</i> moe aleapau ki he ngaue he Potungae	18
Tokanga ke fakasi’isi’i ‘a e Patiseti ‘i he kaha’u.....	22
Fakama’ala’ala Pule’anga fekau’aki mo e pa’anga ‘oku ng ue’i hotau fonua ni.	24
Hoha’a ki he palopalema ‘o e tafea	27
Fakama’ala’ala fekau’aki mo ha tokoni ki he t fea	29
Ke ‘oua ‘e p loti’i Fakamatala Patiseti.....	31
Tokanga fekau’aki mo e tukupau.....	31
Fakama’ala’ala Pule’anga fekau’aki mo e tukupau	33
‘Ohake ngaahi founga ke fakasi’isi’i ai palopalema t fea.....	34
Vouti ‘Ofisi Palasi	35
Kole fakama’ala’ala peesi 67 Patiseti.....	36
Fakama’ala’ala peesi 67 Patiseti.....	36
Fehu’i p ‘oku ‘i ai ha pa’anga pau ki ha ngaahi fatongia Kuini Fehuhu	36
Tali Pule’anga fekau’aki mo e pa’anga ki he ngaahi fatongia e Kuini Fehuhu	36
Tokanga fekau’aki mo e fakalelei Palasi ‘i Ha’apai	37

Tali Pule’anga fekau’aki mo e Palasi Ha’apai 38
Fehu’i fekau’aki mo e pa’anga Pule’anga ki he *anti-corruption* 60
Fokotu’u ke ‘oua ‘e p loti’i Vouti ‘Ofisi Palasi..... 61
Fokotu’u mei he Pule’anga ke p loti Vouti ‘Ofisi Palasi..... 61
P loti Vouti ‘Ofisi Palasi 61
Fiema’u ke ‘oua fakavave’i ng ue e Fale 62
Kelesi 62
Fakam ’opo’opo Feme’aki Fale Alea 63

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: M nite 13 Sune 2016

Taimi 1000-1010

S tini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki N pele me’a mai ‘etau lotu ki he pongipongi ni.

Lotu

(Na’e fakahoko ‘e he ‘Eiki N pele Fakafofonga fika 1 ‘o Tongatapu, Lord Vaea, ‘a e lotu kamata ‘o e Fale Alea ki he ‘aho ni, pea mo e uike ni, pea na’e kamata‘aki ‘a e himi pea hoko atu leva ki he lotu fakalaum lie ‘aupito)

<001>

Taimi: 1010 -1020

‘Eiki Sea : M 1 . K taki Kalake ‘o fai mai ‘etau tali uí.

Ui ‘a e Fale

Kalake T pile : Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. Tapu mo e ‘Eiki Pal mia mo e Hou’eii Minisit . Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki N pele ‘a ‘Ene ‘Afió, kae’uma’ e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘at hono fakahoko e ui ‘o e Fale ni ki he pongipongi ni, ko e ‘aho Monite, 13 ‘o Sune, 2016.

Kalake T pile : Sea, kole ke u toe fakaongo mu’a.

‘Eiki Sea : M 1 .

Poaki

Kalake T pile : ‘Eiki N pele Nuku, M teni Tapueluelu. Sea, ko e ngata’anga e tali ui ho Falé. Ko e ‘Eiki Minisita ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua ‘oku poaki folau, peh p ki he ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, ‘oku kei hoko atu ‘ene poaki folau, pea ‘oku tatau ki he ‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata. Ko ‘Eiki N pele Tu’i’ fitu ‘oku poaki me’a t mui mai, pea ko ‘Eiki N pele Tu’ilakepa ‘oku poaki tengetange. Ko e toenga e Ho’eiki M mipa ‘oku te’eki ai ke tali mai honau uí, ‘oku ‘iai ‘a e tui ‘oku nau me’a t mui mai p . Mal ‘Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea : Mal . Tapu mo e 'afio 'ae 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifio, Kingi Tupou VI, kae'uma'a e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasipau'u, mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Tapu foki ki he Pal miá, kae'uma' e Tokoní, mo e Hou'eiki Minisita e Kapineti. Fakatapu atu foki ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele e fonuá, kae'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e kakaí. Pea m l Hou'eiki ho'omou kei laumalie lelei 'o tau a'usia e 'aho ni. Kae hang p ko e lotu kuo faí, kuo t hotau koloa mei langi, ha vai lahi. 'Oku ou tui, ko e kau ngoue 'oku tonu ke 'oua 'e toe fai ha hanu, ko e toe p eni ke 'o ngaue'i e kekelelé. Pea ko ia, Hou'eiki, 'oku lele p foki 'etau *Budget Statement*. Pea koe'uhí 'oku fiema'u ke fakavave p 'etau ng ue, ko ia 'oku tuku p ki he Sea e K miti Kakató. Pea 'oku ou kole atu p eke tau liliu 'o K miti Kakato. 'Oku 'i ai ha me'a 'oku ke fie me'a ki ai, 'Eiki Pal mia?

Tokanga ki he ngaahi feitu'u t fea he lahi 'a e 'uha

'Eiki Pal mia : Fakatapu atu ki he 'Eiki Sea na, pea 'oku ou kole ke u h fanga p mu'a 'i he Talafakatapu kakato kuo aofaki 'e he Seá, kau 'atu e ki'i me'a ko ení, 'oku fekau'aki eni, Sea, mo e palopalema ko ení, Sea. 'Oku 'ikai ke tofuhia a Tonga ni k 'oku 'i ai e kongá 'oku 'iai e tu'unga faka'ofa 'aupito 'aupito, ko e 'uhingá koe ngoto ko eni honau feitu'ú, pea ko e palopalema ko eni, ko e ngaahi feitu'u 'i kolo ni 'oku uesiá, ko Halaano, Hala'ovave, ki'i kongá o Ngele'ia, Vaol l a, mo e kongá 'o Kolofo'ou, 'a eni 'oku 'i ai e 'api ko eni 'o e Ta'ahine Pilinisesi. 'Oku lolotonga ngoto p he taimi ni. Pea mo e kongá ko eni 'oku ou nofo aí, pe mo e ngaahi kongá kehekehe 'i kolo ni. Ka ko 'eku, ko e 'uhinga p ia 'eku fakahoha'a ko ení, 'Eiki Sea, ke fanongo mai pe e kainga ko eni 'oku 'ikai ke fai ha ta'etokanga kia nautolu, na'a nau peh p ko e h ko e me'a 'oku faí.

'Eiki Sea, ko e palopalema ko ení, ko e tu'o tolu eni 'ene hoko he ta'u 'e f kuo 'osí, 'a e ngoto 'a e ngaahi fo'i feitu'u tatau p . Pea mahalo p ko tautolu ko 'oku tau nofo he m tu'ú, 'oku 'ikai ke tau fu'u ongo'i 'etautolu he tahá 'oku tau a'usia e me'a ko ení. Ko 'eku fakat t ki he Hala'ovavé. Ko 'eku fakafuofua kuo 'osi laka hake he p seti e 60 'osi ngoto k toa, pea 'oku nau fetukutuku, tukukehe e ngaahi feitu'u kehé. K ko 'eku kole atu p ki he kakai ko ení, mou fakamolemole 'ikai ke 'i ai ha tokoni 'e ala fai. Koe'uh ko e tu'o tolu eni, pea 'oku 'i ai e palani ia 'a e Pule'angá 'e fakahoko ki he ngaahi feitu'u ko ení, k he 'ikai ke lava 'e he tu'unga fakapa'anga ko eni 'o e 'aho ni. 'A ia ko e me'a ko 'oku faí, ko e taki taha tanu p hono ki'i fale ke a'u p ki he tu'unga ...

<006>

Taimi: 1020-1030

'Eiki Pal mia: ...'oku kei hao p 'a e fale. Tukuange 'a e vai ko ia he fo'i ' lia 'o e 'api ke toki maha. K ko e 'uhinga p 'eku lave ki ai, na'a peh 'e he k inga ko ení 'oku 'ikai ke fai ha tokanga ange 'a e Pule'anga. 'Oku 'osi fai p 'a e 'a'ahi ki he ngaahi feitu'u ko ení, pea kuo 'osi faitaa'i. Ko 'eku kole atu p ke 'oua mu'a te tau toe lave ki he me'a ko ení na'a mole ai e taimi. Kapau p 'oku mou fie 'inasi 'i he palopalema ko ení, mou ki'i takatakai atu 'i ho'omou ngaahi me'alelé

‘i he ‘osi p ko eni. Ki’i mahamaha mai he taimi ni, k ko e palopalemá ‘Eiki Sea, ‘oku lolotonga hukitonu ‘i he k inga ko eni. Pea ‘oku ‘osi mahino p ia kia kimautolu ko ia na’a mau ‘i heni, ‘oku hanga ‘e he ngaahi hala ko ia na’e toki langá, ‘o loka. ‘Oku nau hanga ‘e nautolu ‘o loka’i ‘a e ‘ikai ke lava ‘a e vaí ‘o tafe koe’uh ko e ngaahi langa hala ko ia na’e toki fai. Pea ko ia na’e ‘i ai p ‘a e tokanga ki ai ‘a e Pule’anga. ‘Oku ‘i ai mo e *project* ai k ko e fokotu’u tu’u ki ai ‘oku fiema’u ‘a e pa’anga ‘e lau miliona ‘aupito ‘aupito ‘i he ngaahi feitu’u ko ení, ke lava fakatafe ‘a e vai ki tahi. Ko e me’a p ia ‘oku ou fie lave ki ai ‘Eiki Sea, k ‘oku ‘i ai mo e ki’i me’a ‘e taha, ka ‘oku ou faka’amu p mu’a ke u lave p ki ai he ‘oku mahu’inga ‘a e me’a ko eni ‘Eiki Sea.

Fiema’u ke tokanga ki he ngaahi me’a ‘oku fai’aki ‘i he feme’a’aki he Fale

‘I he ‘etau Fale Alea ko ia he uike kuo ‘osí ‘aho Tu’apulelulú, na’e ‘ohake ai ‘a e me’a he Fale ni pea ‘oku ou faka’amu p mu’a ke u ki’i lave p ki ai. Ko hono ‘uhingá, ko e me’a k toa ‘oku tau ‘ai ‘i Fale ní, ‘oku tau me’a’aki ‘o mafola ‘i Tonga ni pea ‘alu ki tu’apule’anga. Na’e ‘i ai ‘a e me’a ‘e taha p ‘o e Hou’eiki M mipá na’a ne lave ai ki he me’a ko eni te u lau atu p . ‘Oku.. koe’uhí ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku ui ko e *software*, pea na’e ‘i ai ‘a e vahe ‘a e ni’ihi pea ko e ni’ihi ko iá ko Piveni pea mo Siaosi P hiva, pea ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga na’a tau ‘oange ki ai, ko e pa’anga ‘e 2 kilu 5 mano. ‘Eiki Sea, pea toe t naki atu ki ai pea mo e 2 kilu 6 mano m nimangeau. Pea ‘osi ko iá pea hoko atu p ‘ene me’á pea ne peh , Sea kuo u tukuatu leva eni ki he ‘Eiki Pal mia ke ke me’a mai ‘a e Feitu’u na. Na’e ‘ikai ke ‘i ai haku faingam lie ke u lave ki ai he na’a ku peh ke tukuange p mu’a he ‘oku toutou ‘ohake, k ‘oku ou peh ke u lave ai leva ki ai he pongipongi ni.

Fa’a’ikai ‘e he Palemia fakamatala fekau’aki mo Siaosi P hiva

Ko e fakamatala ko ení ‘oku fekau’aki pea mo e mat pule ko ení, na’e tali ‘e he potung ué, ke ng ue he Potung ue Ako ‘a Tonga ni. Na’e fai ‘a e ng ue ki ai fakataha pea mo Fale Pa’anga ki he’ene vahé, ki hono totongi ia. Manatu’i ko e tokotaha ko ení, na’e ‘osi ng ue’aki ia ‘e Ha’amoá, pea ‘oku kei ng ue’aki p ia ‘e Ha’amoá’o a’u ki he ‘aho ni. Ko ‘ene fo’i tefito’i ng ué, ko hono fa’u ‘a e fo’i *software*. Ko e ngaahi me’a ko eni ‘a e kautaha ko eni ‘i he Pasifiki ko e *ECAP* ‘oku nau hanga ‘o tokanga’i ko ‘a e tafa’aki ki he silapa pea mo nau feng ue’aki ko mo e ngaahi fonua ‘a e Pasifiki, ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o *translate* pea ‘ikai ke nau lava ‘o ng ue. Ko e fo’i fokotu’utu’u ko ia ‘oku nau fai, ‘oku fie ma’u ha taha ko ha *expert* ke ne lava ‘o fakah ia ki he komipiuta. Ko e ‘uhinga ia na’e fiema’u ai ‘a e tokotaha ko ení, ke ne hanga ‘o fai hono ng ue’aki ‘o hono fa’u ‘o e *software*. Pea na’e fetu’utaki leva ‘a e Fale Pa’anga ‘o Tonga ní, mo Tonga ni ki Ha’amoá ‘o ‘eke ange ki ai, p ‘oku f f ‘a e tokotaha ko eni ‘oku mou ng ue’aki. Ko e h ‘ene vahe mo ‘ene me’a. Na’e ng ue’aki ‘a e founa ko iá ‘a e *source*, ‘o ng ue’aki leva ‘a e tokotaha ko eni. Ko e me’a ‘oku ou fie lave ki ai, ko e fo’i fakamatala ko ení ‘Eiki Sea, ‘oku totonu p ke tokoni ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’anga. ‘Oku ta’emo’oni ‘aupito. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga na’e vahe’i atu ko e 2 kilu 5 mano, pea toe vahe’i atu mo e 2 kilu 6 mano. ‘Oku fu’u t mama’o, pea na’a ku fakataha pea mo e ‘Ofisi Akó he pongipongi ni, ‘ou ‘eke fakapapau kia nautolu. Nau talamai ‘e nautolu ‘e ‘Eiki Pal mia, ko e fakamatala ko ená ‘oku ‘ikai ke ‘ilo p ko e ma’u mei f . Kaikehe, ‘oku ‘ikai totonu ke mole hotau taimí ‘i he talanoa ki he me’a ko ení, kuo tu’ofiha eni hono ‘ohake. Ko e mat pule ko eni ko Siaosi P hiva, ‘oku ‘ikai ke na ng ue kinua pea mo P veni. Ko Siaosi ko e motu’a ia ‘oku ng ue ‘i he *ECAP* ‘i Fisi ko e kautaha faka-Pasifiki

p ia. Ko e mat pule ko ia ko ko e *expert* p ia 'oku ng ue p ia 'i tu'a. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'ana kautaha, pea na'e 'ikai ke 'i ai ha pa'anga na'e vahe'i ange kia naua.

Ko ia 'oku ou 'oatu 'a e ki'i fakamatala ko ení, ke me'a mai p ki ai 'a e kakai ko eni 'oku nau hoha'a 'o 'eke mai kiate au 'a e me'a ko eni. Ko e fakamatala eni 'oku ou 'oatu. Pea kapau 'oku nau fiema'u ke 'ilo ki hono loloto 'o e me'a ko ení, ma'u mei Fale Pa'anga. 'Oku lahi ange 'a e vahe 'a e masi'i na'e ma'u mei Ha'amoá 'ia tautolu, pea 'oku nau toe totongi mo 'ene folau ke puna mo nofo heni. 'Oku 'ikai ke tau totongi 'ene nofo 'i Tonga ní, mo 'ene puna mai. 'Oku toe l loa ange 'ene *contract* 'oku fai 'i Tonga ní, makatu'unga p 'i he'ene fie tokoni kiate kitautolu. 'Oku ou kole atu ki he Hou'eiki, tau mon 'ia 'oku tau ma'u ha tokotaha peh . 'Oku 'ikai ke 'i ai ha tokotaha peh ia 'a Ha'amoá, ke ne hanga 'o fai 'a e ng ue ko eni.

Fehu'i fekau'aki mo e ng ue 'a P veni mo Siaoisi

Lord Nuku: Sea, kole p mu'a Sea p 'e tali lelei 'e he 'Eiki Pal mia ke u ki'i fehu'i atu p . Ko 'eku ki'i fehu'i p 'a'aku ia fekau'aki mo e me'a ko eni. Na'e 'ikai ke u 'i heni au ia 'i he feme'a'aki ko eni fekau'aki mo e me'a ko eni. Na'e hang 'oku h kiate au he pongipongi ní, ko e fekau'aki mo P veni ko mo Siaoisi. Ko 'eku fehu'í p ko 'ena *contract* 'oku 'uhinga ia 'ena ng ue ko ia 'i Tonga ni? P koe h 'a e founa? 'A e fo'i founa ko eni ko koe'uh ke me'a mai 'a e kakai 'o e fonuá, ke m 'opo'opo 'a e anga 'o fakamatala. He ko e me'a ko ena ki he 2 kilú kuo 'osi 'alu ia 'i tu'a. Ko e anga ko ia 'eku lave'i ki aí, mahalo ko e ma'u p mei he Potung ue Ako, 'a e ngaahi fakamatala. K ko e 'uhinga p 'eku fehu'í p ko e *contract* p na'e tu'uaki atu 'a e *contract* ko eni, p na'e fai'aki p ia 'a e *recommendation* ko ia 'a Ha'amoá. K ko 'eku fie lave'i p 'a'aku ia 'Eiki Pal mia, ko koe 'a e Minisit Ako, koe'uhi p ke mea'i lelei p 'e he kakaí 'Eiki Pal mia 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e toko 2 ko eni.

Tali fekau'aki mo e ng ue 'a P veni mo Siaoisi P hiva

'Eiki Pal mia: Ko e *contract* eni, ko e *contract* tatau p na'a nau 'ave ai 'a e tokotaha ko eni ki Ha'amoá, ko e *contract* tatau p . Ko e *contract* kuo 'osi *sign* ki ai 'a e motu'a ni, *sign* ki ai pea mo e tokotaha ko eni. Pea ko e v henga eni mahalo na toki lave ki ai 'a e...

Lord Nuku: Ko ia ko e 'uhingá p ia 'a ia na'a ku 'uhinga atu ki ai. Pea na'e tu'uaki, p ko e *recommend* mai p 'e he Ha'amoá, 'o fai'aki 'a e fo'i fakah mai 'o e ongo toko ua ko eni. 'Oku ke mea'i p 'Eiki Minisit Ako, ko e pelepelengesi 'o e me'a ko ení, koe'uhí tapu mo e Feitu'u na he ko Siaoisi 'oku ou lave'i p , pea 'oku mea'i p ia 'e he kakai 'o e fonua, pea hang ko P veni. 'Oku mea'i p 'e he fonuá 'a e anga ko ia 'o e feng ue'aki. Ko e 'uhinga peh p ko e 'uhinga ke fakama'ala'ala p koe'uh ke mea'i lelei...

'Eiki Pal mia: Ko Siaoisi 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane *contract* 'a'ana ia mo e Pule'anga Tonga. "Oku ng ue ia 'i he kautaha ko e *ECAP* 'a Fisi, pea ko 'ene ha'u 'a'ana ia ki Tonga ní, 'oku 'ikai ko 'ene ha'u 'a'ana ha *contract*. Ko 'ene ha'u p 'ana ia 'i he fatongia. Ko P veni ia ko e tokotaha kehe ia. 'Oku 'i ai 'ene ng ue 'a'ana ia 'i tu'a, pea ko e tokotaha ia ko 'oku *contract* mo e Pule'anga. 'Oku 'ikai ke kau ai 'a e motu'a ko na'a ku toki lave ki ai. Ko 'ene ha'u 'a'ana ki heni 'oku ha'u p ia mo e kau ng ue mei he kautaha hang p ko e *USP* pea mo e ngaahi me'a peh .

Lord Nuku: ‘Ikai ‘oku ou lave’i p ‘e au ia ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga p ke fakama’ala’ala p , ke mahino ange ki he kakai ‘o e fonuá, he ko e me’a ko ia ‘oku ‘i he kakai ‘o e fonua ‘i he ‘aho ni, ‘oku hang ‘oku peh ‘e he kakai ‘oku *conflict*. Ko e ‘uhinga p ia ‘a e fehu’i atú ke fakama’ala’ala ai leva he ko ena ‘oku ke me’a ki ai ‘i he pongipongi ni. Ke fakama’ala’ala p koe’uh ke mea’i ‘e he kakai ‘o e fonuá, ‘a e mo’oni ko ‘o e me’a oku hoko he Potung ue Ako. ‘Oku ou tui ‘oku ke mea’i p , ‘oku kau eni he me’a lahi taha ‘oku ke mea’i ‘oku hoko ki he fonua ni, ‘o fekau’aki pea mo e anga ko ia ‘etau founa ako ko ia ‘i he ‘aho ni. Ko e ‘uhinga ia ke fakama’ala’ala p , koe’uhi ke toe mea’i ‘e he kakai ‘o e fonua Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki m l tau fakanounou. Ko e taimi ko ia ‘oku ou lave ai ki he Patiseti ko ia ‘a e Potung ue Akó. ‘oku te’eki ai foki ke ‘osi ‘etau *Budget Statement*, koe’uh kae tukuhifo mu’a ki he K miti Kakato, ke mou toki fai ha me’a ki ai. Ka tau liliu ‘o **K miti Kakato**, m l .

(Liliu ‘o K miti Kakato, pea me’a mai leva ‘a e Sea ‘o e K miti Kakato – Penisimani ‘Epenisa Fifita ki hono me’a’anga)

Me’a ‘a e Sea K miti Kakato

Sea K miti Kakato: Tapu mo e ‘Eiki Pal mia, kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Minisit ‘o e Kapineta, tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau N pele, tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, tapu ki he Kalaké kae ‘uma’ ‘a e kau ng ue ‘a e Fale Alea. Hou’eiki ‘oku ou tui ‘oku mou laum lie lelei, pea ne mou ma’u ivi faka-‘Otua mo e kelesi he ngaahi ma’u’anga kelesi ‘o ‘aneafi. Hang ko e lotu lelei na’a mou me’a ki aí, ‘oku ou fakam l atu he lava lelei ‘a e kamata’i ‘a e uike ‘uluaki ‘o ‘etau alea’i ‘o e ...

<008>

Taimi: 1030-1040

Sea K miti Kakato: ...‘o ‘etau Patiseti 2016, k ‘oku ou fie lave atu p ‘e Hou’eiki ki he ngaahi me’a mahu’inga p ko eni mei he’etau feme’a’aki ‘o e uike kuo ‘osi.

Mahu’inga ke mateuteu Hou’eiki M mipa ‘i he feme’a’aki he Patiseti

‘Oku mahu’inga ‘a e teuteu lelei. Ka u toe ‘ai atu, ‘oku mahu’inga ‘a e teuteu lelei, pea te u ‘oatu p ha ngaahi fakat t mei he’etau feme’a’aki ‘o e uike kuo ‘osi. Ko e fakat t ‘uluaki, na’e me’a hake e Fakafofonga ‘Eiki N pele Fika l ‘o e Vahefonua Vava’u Lahi, pea na’a ku tokanga’i atu ‘oku ne ‘osi maau lelei ‘ene ngaahi peesi kuo ‘osi taife’i lelei, ko ‘ene teuteu lelei ia, mahalo p kuo tau lave’i atu mahalo ‘oku peesi ono. Pea ne me’a mai ‘Eiki Sea, mou me’a ki he peesi 17, pea me’a mai ai. ‘Eiki Sea, mou me’a ki he peesi me’a, ‘oku ‘i ai ‘a e kalafi ai. Pea na’a ku... ‘oku ou fiefia lahi ‘aupito he teuteu lelei ko ia. Pea ‘oku ou ‘amanaki p kuo mou me’a mai he uike ni mo e teuteu peh . Ko e fakat t lelei ‘o ‘etau feme’a’aki ‘i he uike kuo ‘osi ko e ‘Eiki N pele Fika l ‘o Ha’apai. Na’e atu ‘o fai ‘ene tokoni pea ne ‘omi ‘a e mo’oni’i me’a pea ne tuhu’i mai e fika, p seti, pea ne fai ‘ene fakatauhua pea ne peh mai, Hou’eiki ko e lelei taha , fika ua , pea u nofo

p 'o fakaongoongo p ko 'ene ma'u 'a e fakamatala ko eni mei f . Pea ne me'a mai 'a e ma'unga tala. Na'e fiem lie lahi ki ai 'a e motu'a ni, ma'unga tala falala'anga mo pau 'aupito.

Ko hono tolu 'o e me'a mahu'inga nau fakatokanga'i he'etau feme'a'aki 'i he uike kuo 'osi, ko e me'a 'a e Pal mia mo e 'Eiki Minisit Ako 'o fel ve'i mo e maaka. Na'e ne fai e 'analaiso 'o e ngaahi maaka 'i he ta'u 'e 10 kuo hili 'o faai mai. Pea ne 'omi mo e ngaahi *data*, pea ne 'omi mo e ngaahi kalafi, *column graph*, *bar graph*, *pie graph* pea mo e ngaahi fakamatala ko ia. Pea ne fakah mai, Hou'eiki ko e ongo pepa 'e ua, 'at p ki ha taha 'oku ne fiema'u. H taha p 'i Tonga ni 'oku ne fie ma'u e fakamatala ko ia. Pea na'a ku fiefia lahi 'aupito 'i he ngaahi fakat t ko eni 'e tolu.

Ko hono ua e me'a 'oku ou tokanga ki ai, Hou'eiki, ko e motu'a ni 'oku fokoutua atu ko e faifatongia ma'a moutolu. Ko e ki'i poto 'oku ou ma'u 'oku fakangatangata p , he 'ikai te u malava 'o fanongo ki ha toko ua p toko tolu p toko f ha taimi 'e taha. K ko 'eku kole atu p , mou faka'atui mai mu'a e motu'a, ko e tokotaha p te u lava 'o fanongo ki ai. Pea 'oku ou fiefia ke u fakam l atu Hou'eiki 'i he kole na'e fai ke mou me'a hifo pea mou tali fiem lie. Na'e 'ikai ke mou me'a hifo koe'uh ko e motu'a, k ko ho'omou me'a hifo koe'uh ko ho'omou faka'apa'apa ki he tu'unga mo e fatongia, telia na'a mele e faifatongia 'a e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku ou fakam l atu 'aupito 'aupito kia tekimoutolu, kole fakamolemole ki he 'Eiki Pal mia kapau na'e hala ha to'ofatongia 'i he uike kuo 'alu atu, k 'oku ou fiefia p 'i ho'omou tokoni pea mo e pou pou mai ki he motu'a ni. Fakam l atu ki he ngaahi talamon pea 'oku ou fakam l lahi atu kiate kimoutolu 'i he ngaahi fatongia kotoa p . 'Oku ou fakam l ki he kau taki lotu kae 'uma' 'a e kakai 'o e fonua 'i hono h fekina 'a e Fale Alea 'o Tonga, 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e kau M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Faka'osi, Hou'eiki 'oku ou talamon atu, fakatauange mo e laum lie m 'oni'oni ke ne hifo mai, n fo'ia hotau Fale ni mo tataki e fatongia 'o e 'aho ni mo e uike ni pea ke tau ma'u kotoa p ha fakataha'anga fakam fana, fakafiefia, melino, kelesi'ia pea faka-'Otua. M l 'aupito. Tuku atu mu'a ki taumu'a pea mo e t pile 'a e Pule'anga ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tau fakafeta'i p ki he 'Eiki he pongipongi ni hang ko e lotu lelei kuo kamata'aki 'etau fakahoko fatongia he uike hono ua 'o e to'u Fale Alea ko eni. 'Eiki Sea tau fakafeta'i ki natula mo e t puaki lahi kuo t ki he funga 'o e fonua. Pea neongo p 'oku 'i ai 'a e ngaahi feitu'u 'oku fonuhia k ko e 'osi e ngaahi m hina lahi mo 'etau faka'amu ki he vai, tau fakafeta'i 'oku t mai pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha mo'ui 'e mole ko e t puaki p ki he fonua, ki he me'a mo'ui kotoa p he funga 'o e fonua pea 'oku kau ai 'a e Fale ni 'Eiki Sea.

Sea, ko e uike kuo 'osi ne fai 'a e fofola e fala kae fai e p talanoa ki he *Budget Statement* p ko e huluhulu ki he'etau Patiseti ko 'o e ta'u fakapa'anga 2016/2017. Pea 'oku ou tui 'Eiki Sea kuo me'a e 'Eiki Minisit Pa'anga kae 'uma' 'a e 'Eiki Pal mia ki he ngaahi kaveinga ng ue pea mo e ngaahi fokotu'utu'u ki he ta'u fakapa'anga 'e 10 ko eni kuo hoko mai. Pea fusi'i mai ai ki he ta'u 'e tolu, pea fusi mai ai ki he ta'u fakapa'anga ko eni 'e taha 'oku 'amanaki ke tau hoko ki ai. Pea 'oku ou tui Sea kuo faingam lie, ko e taimi ko te tau alea ai ko ki he 'esitimeti, 'oku ngofua p foki ia ke tau lave ki he *Budget Statement* he ko e 'uhinga ko e *Budget Statement* 'oku ne hulu ia 'a e ngaahi fokotu'utu'ung ue mo e anga ko hono vahevahe 'o e *resources* ko 'a e fonua ki he ngaahi Potung ue taautaha mo 'enau ngaahi misiona ke fakahoko ke fel ve'i mo e kaveinga, ngaahi fu'u kave ko eni 'e fitu ko nau lave ki ai he uike kuo 'osi, 'o e ngaahi, 'a e, 'a e taumu'a

ng ue. Ko 'enau fehokotaki ia. 'A ia 'oku 'i ai e *corporate plan* 'a e Potung ue, *translate* leva ia ki he me'a fakapa'anga 'o vahevahe ki ai 'a e ivi ng ue ke nau lava 'o fakahoko 'aki e fatongia ki he ta'u fakapa'anga kuo hoko Sea.

Fokotu'u ke tali 'a e Fakamatala Patiseti 2016/2017

'Oku ou 'ilo p 'Eiki Sea 'oku 'api'api e taimi, toe p e fo'i 'aho 'e f he uike ni pea mo e fu'u k toanga lahi 'oku tau hanga atu ki ai 'Eiki Sea. 'Oku ou kole atu mo e fokotu'u atu hang ko e fokotu'u ko nau fai he uike kuo 'osi 'Eiki Sea, tau tali mu'a e *Budget Statement* ka tau hoko ki he'etau patiseti, he ko e lao, ko e lao ia 'i he Patiseti, 'oku 'ikai ko e lao ia ki he *budget statement*. Ko e *Appropriation Bill* ko te tau alea'i ko e 'uhinga ia ki he fika ko 'oku 'ai ko he Patiseti. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tau tali mu'a 'a e *budget statement* he pongipongi ni.

Sea K miti Kakato: M 1 , Hou'eiki ko e fokotu'u .

Lord Tu'iha'ateiho: Sea ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele ... k taki, 'Eiki N pele Fika 2 'o Ha'apai.

Lord Tu'iha'ateiho: 'O, m 1 . Fakatapu atu ki he Feitu'una Sea. Tapu atu ki he Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki e K miti Kakato. Sea 'oku ou fakam 1 atu ki he 'omai e ki'i taimi ke fai atu ai ha ki'i fakahoha'a 'a e motu'a ni. Sea 'oku ou, 'uluaki p , 'oku ou fie 'alu hifo ki he peesi 111, 'a ia palakalafi tolu 'oku h ai 'a e ngaahi lea ko eni, neongo 'oku te'eki ...

Sea K miti Kakato: K taki N pele, ko e peesi fiha?

Tokanga ki he Peesi 111 Fakamatala Patiseti

Lord Tu'iha'ateiho: Peesi 111, palakalafi tolu. 'Oku h ai 'a e ngaahi lea ko eni, neongo 'oku te'eki ke fakapapau'i ha *project* ki he 2016/2017, 'e Sea ko 'eku 'uhinga p 'a'aku ia ki he me'a ko eni 'oku fekau'aki mo e fo'i *statement* ko ia. Sea 'oku ou fokotu'u atu ai 'oku makatu'unga ... 'Oku makatu'unga he h 'a e fo'i lea ko ia? Kuo fakapapau'i 'a e *project* ko eni p ko e h fua 'a e me'a 'oku ng ue ki ai 'a e Pule'anga. Pea kapau 'e lava ke fakakau atu 'a e K miti Fakalalaka 'a Ha'apai 'i hono talanoa'i 'o e ngaahi fokotu'utu'u ko 'eni ko e 'uhinga Sea ke mau lave'i 'a e ngaahi *project* ko eni ko ko 'e fai ki ai e ng ue 'a e Pule'anga. Mahalo te u toe ki'i fakama'ala'ala ange p ki he me'a ko eni Sea, 'emau nofo ko ko 'i he *Development Committee* ko ko 'a Ha'apai, 'oku lele e me'a ia 'a e Pule'anga pea 'oku lele mo mautolu h pea 'oku, hang ko eni ko ko ko e, ko e K vana 'o Ha'apai, na'e 'ia mautolu he malumalu ko ko 'o e *development* pea 'ohovale p kuo 'alu ia ki he Pule'anga ...

<009>

Taimi: 1040 – 1050

Lord Tu'iha'ateiho: Pea ko 'eku sio p 'a'aku ia fekau'aki mo e ngaahi ' *project* ko eni 'a Ha'apai hang ko Siaina, 'oku mahu'inga 'aupito ia ke mau hanga 'o 'ilo'i 'a e ngaahi ' me'a ko ia ko e 'uhinga ke mau fai ha fep talanoa'aki mo e kakai ko eni 'o Ha'apai ke to e mahino ange

he 'oku...he 'e ha'u e ngaahi fu'u 'anga ia ki Ha'apai. Pea 'oku fiema'u ke mateuteu 'a e k inga ki he fa'ahinga me'a ko ia. Na'e 'osi talanoa mai p 'a e *High Comm* Siaina ia ki he motu'a ni fekau'aki mo e ngaahi ' *project* 'e 'omai ki Ha'apai. Pea ko 'eku kole p au ia ke ki'i fakam m lie'i kae 'ai ke lave'i 'e he kakai ko eni ko 'o Ha'apai 'a e me'a ko 'oku hokó pea toki ange ko 'a e ngaahi fu'u 'anga ko eni kuo nau'osi mateuteu.

Fokotu'u ke langa *swimming pool* ki he sipoti 'i he Kolisi Tonga

Uá p , ko e peesi 110 t pile 63.61. Ko e poini fika 5 'oku peh , Langa 'o e fale sipoti mo e vai kaukau ki he sipoti 'i he Tonga *High School*. Pea ko u fokotu'u atu ke 'ave langa ia ko eni ki he Kolisi Tonga ke vahevahe lelei ki ai 'a Hihifo mo Hahake 'i he kaha'ú. He ko e 'osi 'a e sipoti, ko 'etau hoko atu fakal kolo. Pea ko e *location* lelei taha eni pea mo e to e *space* lahi pea mo e ' lia 'e 'i ai e *parking lot* ki he kakai e fonuá. Pea mo e *indoor* foki 'oku ofi p ai, mala'e t pulu kae 'uma' e mala'e tenisi pea mo e soka. Ko u fiema'u p au ke ki'i fakama'ala'ala mai angé 'a e ngaahi ' langa ko eni. Kia au, ko e me'a fakalukufua eni he ko e 'osi ko 'a e 'ahó, 'oku fiema'u ia ke *access* ki ai 'a Hihifo mo Hahake ki he *swimming pool* ko eni he ko e kau ia he me'a lelei 'aupito.

Veivosa Taka: Sea 'e lava p ha ki'i tokoni p 'e tali 'e he Hou'eiki.

Lord Tu'iha'ateiho: Tokoni.

Veivosa Taka: Sea ko u, tapu mo e Feitu'una. Ko 'eku ki'i tokoni p 'aku ia he'ene lave ko eni ki he *swimming pool*. Na 'oku ngali lelei ange p ke tu'u 'i loto kolo p ko e 'ave ki Ha'ateihó, 'oku fu'u ofi ia ki he vaó, ko e 'uhinga p 'aku ko 'eku sio ki he anga ko *safety* ko 'a e kakaí. M l Sea.

Lord Tu'iha'ateiho: Ko u peh 'e au ko e tokoni Sea t ko ko e, 'io, ko e *swimming pool* foki 'oku kau ia he me'a lelei mo'oni ki he taimi ko , ki he kau toulekeleka. Kau ia he fakam lohisino he 'oku 'ikai ke nau to e lava foki e fakam lohisino. Ko e ngaahi fakam lohisino ko eni ko 'oku luelue, ko e kau e fakam lohisino ko eni ko ko e kakau 'i he me'a lelei faka'uli'ulia ki he'etau kau toulekeleka, he 'oku 'ikai ke ne hanga 'o *apply* ha fa'ahinga *stress* honau uoua, pea faingofua he 'oku fiema'u ia 'e he toulekeleke peh ke nau kaukau ha *swimming pool* mo *relaxing* ia ki honau uoua. Pea ko e kau sipoti foki he taimi ko 'oku nau 'akapulu ai he 'oku 'i ai e ' mala'e 'akapulu 'i 'Atele. Mahalo ko ia p Sea m l 'aupito e ma'u taimi.

Sea K miti Kakato: ... ko e Pule'anga pea 'osi ko ia pea hoko atu e 'Eiki N pele 'o'Eua pea hoko 'a Ha'apai 12.

Fakama'ala'ala Pule'anga fekau'aki mo e Fakamatala Patiseti

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea tapu p mo e Feitu'u na pea peh ki he Hou'eiki K miti Kakato kae 'at ke fai ha tali ki he fehu'i ko eni na'e 'omai 'e he Fakafofonga Hou'eiki Nopele 'o Ha'apai. Mou me'a p ki he peesi 111 'a eni ne me'a mai mei ai. Ko u kole p ke lau p ke 'osi e fo'i s tesi he na'e 'ikai ke 'osi e fo'i s tesi. 'A ia ko e 'uhinga ko fo'i s tesi, neongo 'oku te'eki ai ke fakapapau'i ha poloseki kehe ki he 2016-17, mei he poloseki ki he ma'u'anga mo e ngaahi ng ue

lalahi fakas siale. 'Oku 'i ai e 'amanaki ko e ngaahi fetalanoa'aki 'oku lolotonga fakahoko mo e ngaahi hoa tokoni fakalalakaka 'e tokoni ia ki he vahefonua hang ko e fakalelei'i 'o e ngaahi hala.

Ko e ki'i me'a p Sea, ko e 6 hongofulu, t pile 6.10 'a ia ko e ngaahi s vesi mo e langa lalahi faka'ekon mika ko ena, 'a ia 'oku 'asi ko ko e 2, na'e 17.56 he ta'u fakapa'anga lolotonga, 'oku 'alu 'o 2 miliona he ta'u ka hokó, ngaahi s vesi mo e ngaahi langa fakas siale 'oku 1.06 he, 'a ia ko e 1 miliona he 'esitimeti lolotonga, 'oku 10.98 miliona, ko e ngaahi *project* ia 'oku 'osi fakapapau'i. 'A ia ko e 'uhinga ko lave ko ki ai ko e 'uhinga ko ha *project* kehe mei heni 'a ia hang ko e tanu hala mo e ngaahi me'a. Ka ko ia ko 'oku fai e ng ue ki ai he lolotonga 'o e, mei he taimi ni. 'A ia ko e 'ai p ke fakapapau'i 'a e kongia ko ia 'a e ngaahi ng ue ko ia kuo 'osi fakapapau'i. Pea ko e kongia p ia he'ema fealea'aki ko mo e ngaahi fonua kehe pea peh p mo e Patiseti 'a e Pule'anga koe'uh ko e sio ki he ngaahi fakalalakaka ko ia 'a e ngaahi tukui motu. 'I he taimi tatau p ko e poini ko eni ki he fehokotaki ko 'a e ngaahi K miti Langa Fakalalakaka, hang ko e k miti 'a Ha'apai, 'a ia 'oku 'i ai e k miti 'a Vava'u, Niua mo 'Eua. Ko e fehokotaki ko mo e Pule'anga, ko e ngaahi k miti ko ia 'oku 'atu ki ai e ngaahi fakamatata ko fel ve'i pea mo e ngaahi me'a ko 'oku hoko, ngaahi ng ue ko mo e fokotu'utu' ng ue ko ko ia 'oku fai ko ia 'e he Pule'anga. 'A ia ko u lave'i p 'oku 'i ai e ngaahi k miti 'e ni'ih i 'oku longomo'ui, ngaahi k miti fakavahefonua. Pea hang ko tahí. 'Oku 'i ai e ngaahi k miti 'oku 'ikai ke fu'u longomo'ui mai. K ko u tui ko 'etau fononga atu ko ení 'oku mahu'inga 'aupito p ke tau fehokotaki koe'uhi ki he femahino'aki ko 'i he ngaahi langa fakalalakaka ko 'oku lolotonga lele he Pule'anga 'oku kehe ia mei he ngaahi ng ue ko 'oku 'omai ko 'i he ngaahi fiema'u ko 'a 'enau ngaahi tukui motu mo e ngaahi tukui koló 'i he 'a'ahi Faka-Fale Alea Sea. 'A ia ko 'eku ki'i lave p ai ki he tafa'aki ko ení.

Ko u tui ko e me'a ko eni ki he, 'a ia ko e fehu'i 'uluaki ia na'e me'a mai ai, ko eni ko 'eku tali atu ia. Ngaahi me'a ko eni fel ve'i pea mo e ngaahi naunau ko 'etau teuteu sipoti. Mahalo 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku 'ai p 'i heni, loto kolo heni koe'uh ko e ngaahi fiema'u. Taimi tatau foki 'oku lahi p ngaahi mat tahi he ngaahi feitu'u kehekehe, tokoni ki he ngaahi me'a ko ia ka 'oku ou tui 'oku tu'u p h koe'uhi ko e ofi, feofi'aki ko he me'a ko ia Sea. K ko u faka'amu Sea ke u ki'i lave faka'osi ai leva Sea ki he me'a 'o e uike kuo'osi. Kapau te ke 'omai haku ki'i taimi. Kaveinga 'e taha pea ko u 'oku mahu'inga 'aupito ke fai ha femahino'aki ai. Na'e fai 'a e feme'a'aki mahu'inga 'a e Fale Alea he uike kuo'osi fel ve'i mo e palanisi ko 'o 'etau feh 'aki pa'anga ko mo mulí. Koe'uh na'e fai 'a e lave ki ai. 'A ia 'oku 'asi heni fel ve'i eni mo e fakalahi 8.12 'oku 'asi ia he peesi 134. Na'e fai e feme'a'aki mahu'inga ai ki he tu'unga ko fe'amokaki ko fefakatau'aki ko ia mo mulí. K ko e me'a 'oku ou fie lave ki heni, ko 'etau palanisi ko 'o 'etau fe'ave'aki pa'anga ko mo mulí p ko 'etau h atu 'etau ngaahi pa'anga ki mulí he'etau nga ahi fiema'u. 'A ia 'oku ui foki ia he lea fakapap langi ko e *balance of payment*. 'Oku mahu'inga, 'oku kongia ia 'e 3 e me'a ko ení. Ko e anga ko 'etau feh 'aki ko pa'anga ma'u mai mei muli mo e pa'anga 'alu atu, ko e fakak toa ia kapau te mou me'a hifo p ki mui 'oku ui ai, 'oku 'i ai e fo'i kongia ai 'oku peh ko e palanisi fakak toa. Ko u tui ko e me'a mahu'inga ia ke siofi fakalukufua ko , kau toki lave hifo he 'oku 'i ai e kongia 'e tolu ia 'i he anga ko 'o e feh 'aki pa'anga ko mo mulí. Ko e 'uluaki ko e pa'anga 'oku tau ma'u he feh 'aki koloa mo e ng ue, 'a ia ko e *goods and services*, 'a ia na'e fai 'aupito 'a e tokangaekina 'i he uike kuo'osi.

'Oku 'i ai e kongia ia 'e taha ai fel ve'i pea mo e ngaahi tu'unga ko ngaahi 'akauni pa'anga lolotonga 'oku ui ko e *current account*, pea 'ikai ngata a'í 'oku to e 'i ai mo e kongia 'e taha fela ve'i

ko eni mo e palanisi ko eni e ngaahi 'akauní, me'a 'oku ko e, 'i he tafa'aki ko eni ko 'i he fa'ahinga me'a 'atautolu 'oku ui ko e *capital account*. 'A ia 'oku kongia ia 'e 3. K ko u faka'amu p ke taki 'a e tokanga 'a e Hou'eiki. Ko e 'osi ko ia e 'ahó, ko e h e fakalukufua. Ko e h e 'osi ko h atu mo e h mai. Kapau te mou me'a hang ko e fakat t na'a ku lave ki ai. Ko e palanisi ko ia fakak toa 2007/08, ko ia na'e ki'i holo nekativi, 2.5 miliona. Ko e toenga ko ngaahi ta'u ko ení, 08, 09, ke mea'i p , ko e 07-08 ko e taimi ia na'e t ai ko 'a e faingata'a fakam m ni lahi ko 'i he tu'unga fakapa'anga. Ko e ta'u p ia na'a tau, lahi ange ai 'a e 'alu atu ki muli he pa'anga ko ia na'e ha'ú na'a tau fe'amokaki ai. Ko e toenga ko ' ta'u ko ia 'oku hoko maí 'oku tau palanisi p tautolu, lahi ange, 'a ia na'e 47 miliona he 2008/09, 34 miliona he 2009/10, lele mai ai, 2014-15 ma'u e 26.6 miliona. Ko hono mahu'inga e fika ko eni 'Eiki Sea, na'a ku fakahoha'a ki ai. Koe'uh ko e kongia mahu'inga eni ia 'oku fatu ai ko Patisetí. He koe'uhi ko e taimi ko 'oku hulu ai e me'a ko ení, ko ia 'oku t naki mai ki he'etau pa'anga mohe ko 'i mulí, 'oku tau ui ko e *foreign reserve*. Pea 'i he tu'u he taimi ni 'oku mahina 'e 9. ' ia ko e taimi p ko 'oku holo ai e mata'i fika hang ko e 2007-08 'oku tau fe'amokaki, 2.5 holo. Ka ko e taimi ko 'oku t naki ai ko 'o hulu, 'oku hang ko e 26.5 he 2014-15, kaka ...

<001>

Taimi: 1050-1100

'Eiki Minisit Pa'anga: ...ki 'olunga 'etau pa'anga mohé. He ko hono 'uhingá eni, ka ai ha taimi, ko e tu'u ko 'a e si'isi'i tahá ko e m hina 'e 3. K ai ha taimi 'e holo ai 'o lahi ange 'a e 'alu ki mulí 'o si'isi'i e pa'anga h maí 'o si'isi'i he m hina 'e 3 kuo pau ke fakasi'isi'i 'a e h koloa mai mei mulí. 'A ia 'oku mahu'inga 'aupito 'a e fel ve'i 'a e fika ko ení mo 'eku faka'amu p , k toa e ngaahi me'a ko ení, ko e fika eni 'oku tonu ke tau 'uluaki sio ki aí. Sai ko e toki 'alu ko ki lotó he kongia ko ki lotó Sea, na'e fai ki ai e feme'a'aki he uike kuo 'osí, 'i he palanisi ko 'a e fefakatau'akí, ko e fefakatau'aki 'aki 'i he koloa mo e ng ue, 'a ia na'e fai e hoha'a ki aí, 'oku fu'u lahi 'aupito 'a e fe'amokakí 'i he tafa'aki ko ía. Hang ko e 2007/2008, na'e 239 miliona, pea holo ia 'i he ta'u fakapa'anga ko 2009/10, k ko e kongia ko tafa'aki ko ení, mahino 'aupito 'oku lahi 'aupito, 'oku lahi ange fe'amokakí heni. Si'isi'i e pa'anga ko 'oku tau h atú. Ko e kongia 2 Sea kapau p te ke me'a p ki ai, ko e koloa ko 'oku tau h atú, 'a ia ko 'etau fo'i hina mo e me'a, 'a ia ko e ta'u fakapa'anga ko , meimei nofo p ia 'i he vaha'a 'e 23 miliona ki he 10. K ko e kongia 'e taha mahu'inga 'i he tafa'aki ko ení Sea, 'a ia ko 'etau, ko e kongia ko h mai ko 'i he ngaahi s vesí, tautefito ki he Takimamatá, kapau te mou me'a hifo ki he ngaahi ng ue palanisi, ko e pa'anga ko Takimamatá, tau ng ue'aki p ta'u 14/15, ko e 99.1 miliona ne tau ma'u aí. Ko e pa'anga ko mai he Takimamatá fe'unga ia mo e 63 miliona. 'A ia p seti 'e 63. Ka ko e fehu'í, ko e h 'a e me'a 'oku ne fakapa'anga 'a e fe'amokaki ko 'etau fefakatau'aki fakapa'anga ko ko 'i he koloá? Ko e tali ko ki aí, talafi pa'anga lolotongá. Ko e kongia lahi 'o e pa'anga ia fakapa'anga ko ení, tautautefito, mou me'a p ki ai he palanisi ko eni, 'a ia ko e talafi pa'anga lolotongá, 'a ia 'oku kau heni e pa'anga l mai ki he Pule'angá mo e ngaahi pisinisi tautahá, mo e ngaahi pisinisi ko ko , mo e fakaf'o'ituituí. 'Oku ai e fel ve'i hangatonu e mata'ifika ia ko ení mo 'etau fe'amokaki ko he koloa ko 'i mulí. 'A ia ko e taimi p ko 'oku holo ai, kapau te mou mea'i p , ko e taimi ko na'e holo ai, tau fakat t , hang ko e 2009, ko e 'osi ko t lalo ko tu'unga faka'ekon miká, ko e taimi ko 'oku holo aí, holo pea mo e lahi ia ko koloa h maí.

Lord Fusitu‘a: K taki p Sea ko e ki‘i fehu‘i p ki he Minisit . Ko e pa‘anga h mai ko mei he *remittances* ‘oku ‘ikai ke kau ia hono fika‘i ko *GDP*?

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Ko e fika ko , ‘oku me‘afua ‘e 2. ‘Ikai ke kau ia he *GDP*, ka ‘oku ai e me‘afua ‘e taha ‘oku ui ia ko e *gross national income*. Ko e ‘uhinga e *GDP* ia p ko e , ‘uhingá ko e koloa p ‘oku fa‘u p ‘i Tonga ni. Ko e koloa ‘oku fa‘u ‘i Tonga ni, ka ‘oku ai e koloa ia ai, ko e kau Tonga ni, pea ‘oku fakamavahe‘i ai pea mei he ni‘ihi ko ‘oku kau mulí. Ko e taimi ko ‘oku tau talanoa ai ko ki he pa‘anga h mai fakalotofonuá, pea ko e taimi ia ko iá ‘oku fetukutuku ai e silini ia ko iá, ko hai e kau muli ‘oku nau ‘i heni, to‘o ia mei he *GDP*. Ai e pa‘anga ‘oku ha‘u mei muli ki heni pea ‘oku ‘alu leva ia ko e pa‘anga h mai fakalukufua. Taimi ia ko ‘oku h mai ai ko pa‘anga ia mei mulí. Taimi ia ko iá, ‘oku lahi ange ia ‘i he *GDP* ko ení. ‘A ia ko hono ‘uhinga ia ko ‘oku fakakau mai ai, ko e h ‘a e pa‘anga ‘oku ma‘u he tangata‘i Tonga kotoa p , tatau ai p pe ‘oku nau ‘i heni p ‘i muli ko e taimi ia ‘oku fakakakato ai e fiká. Ko e fika, ko e ng ue ko ki he *GDP*,

Lord Fusitu‘a: Ko ia Minisit , ko e ‘uhingá

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Ko e tangata‘i fonua p ‘o Tongá. Ko e tangata‘i Tonga heni.

Lord Fusitu‘a: Ko e ‘uhinga ia e fehu‘í, pea ‘oku ou fakam l atu ki he Feitu‘u na, ‘oku makatu‘unga mai he fehu‘i ko ia, na‘a ku fai he uike kuo‘osí, fekau‘aki p ‘oku ai ha polis fakalukufua e Pule‘angá, ke ne fakafepaki‘i ‘a e fe‘amokaki ko ení. K ko hono pangó p he ko e tangata‘i fonua mo e fefine‘i fonua Tonga ko iá ‘oku ‘ikai ke pule‘i atu ‘e he Pule‘anga Tongá p ko e h ‘ene me‘a ‘oku fai‘aki e pa‘anga ko iá. Ko e ‘uhinga ia e fiema‘u ke mahino‘i p ko e h koaa e me‘a ‘a e Pule‘anga Tongá, ‘oku fai‘aki ‘a e ngaahi fo‘i fika ko ena na‘a ke ‘ai mai ‘anenaí he ko ia ‘oku pule‘i ‘e he Pule‘angá.

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Sea ‘a ia ko e, ko e to e ki‘i fehu‘i ‘e taha.

Lord Tu‘iha‘ateiho: Kole p ke u to e ki‘i ‘eke p fekau‘aki mo e *GDP* he‘ene ‘alu hake ko ení. ‘Oku f f e silini ko eni ko fekau‘aki pea mo e ... kapau ko ha koloa ia, ko ha ... hang ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku nau ‘omai e kiki mo e me‘a. ‘Oku kau mo ia ki he *GDP* p ‘oku ‘ikai ke kau ia he *GDP* ko eni ko fakalukufuá?

Fakama‘ala‘ala fekau‘aki mo e *GDP*

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Tapu mo e ‘Eiki Sea mo e Hou‘eiki K miti Kakató, kapau ‘oku ai ha koloa ‘oku h mai mei muli, ‘ikai ke kau ia ‘i he koloa ko ‘oku fa‘u ko ‘i loto fonuá. ‘A ia ko e *GDP* p ko e *gross domestic product*, ko e koloa p ia ‘oku tau ngaahi ‘i Tonga ni. ‘A ia ko e ngaahi koloa ko ‘oku ‘omai mei mulí ‘oku ‘ikai ke kau ia. Ko e toki taimi p ko ‘oku toki a‘u mai ai ha koloa mei mulí hang ko e va‘a papa hang ko e fale ko eni ‘oku lolotonga langa ‘i he tafa‘akí, pea kamata leva ai ‘atu ‘etau totongi *CT* mo ha ki‘i fakamole ki hono ... ‘a e haea mo e ... toki taimi ia ‘oku toki t naki aí. Ui ko e *value adding* ki ai. Ko ‘eku tali mahino p ‘aku ki hení

ka ai ha koloa 'oku 'omai mei muli ki heni, ngaahi ia 'i muli 'ikai ke kau ia he koloa 'oku tau ngaahi 'i he fonua ni. 'A ia ko 'eku ki 'i tali p 'aku ia ki ai.

K 'oku ou foki mai p au ki heni 'i he mahu'inga ko eni e fika ko eni, ko e fika eni ia 'oku mau siofi 'e mautolu he 'aho kotoa p . Fakak toa ko 'o e 'alu atu mo e h mai, 'a ko 'oku ou lave ko ki ai 'anena' ko e palanisi fakak toa. Ko e fika ia 'oku mau siofi ko hang ko 'eku lau ko he taimi ni ko e ta'u fakapa'anga ko eni 2014/17 'oku 26 miliona. Hang ko 'eku lau ai 'ene fel ve'i hangatonu mo e pa'anga mohe ko e fonua. 'a ia ko e tu'u ko he taimi ni, 'oku m hina 'e 9. Kai kehe 'a ia 'oku 'i ai p , kapau te mou me'a 'oku ai e pa'anga, e ngaahi 'inivesi pa'anga hotau kaka' i muli 'oku ai e kongá ko ena e ngaahi tupu e ngaahi 'inivesi mei muli. Ko e pa'anga h mai tautefito 14/15 ko e 25.9 miliona. 'A ia ko 'etau kakai muli 'oku nau 'inivesi 'i muli. Pea toki 'alu hifo leva ia ki he ngaahi palanisi ko ngaahi 'akauni lalahi ko e *capital account* 'oku ai e pa'anga ai ki he Pule'angá mo e fakafu'ituitui. Kai kehe mahalo ko e fo'i poini p ia 'oku ou fie ma'u 'a ia 'oku 'i heni ko 'etau palanisi mo muli 'oku tu'unga fakafiem lie p he taimi ni. K 'i he taimi tatau ko e me'a ia 'oku tau tokangaekina ai ko kakai muli, kakai hotau fonua ni, 'enau ako'i kinautolu pea peh ki he 'enau 'i muli, koe'uhí ko e h e koloa 'oku nau 'omai, koe'uhí 'oku mahino 'oku ai e pa'anga lahi 'oku nau 'omai. Taimi p , ka 'oku fekau'aki mo ha'u hangatonu ia. Ko e taimi p 'oku vaivai ai 'a e pa'anga mei muli ko e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá pea mo e ngaahi *private sector* 'oku 'otom tiki p 'ene holo 'ana 'etau fe'amokaki.

Sea K miti: 'Eiki Minisit , k taki ko e fehu'i.

Vili Hingano: M l 'aupito 'Eiki Sea. Faka'apa'apa lahi 'aupito ki he feme'a'aki 'oku fakahoko. K taki p 'Eiki Minisit Pa'anga ko u fie fakafoki p Feitu'u na ki he ..., me'a hifo p ki he peesi 111, na'e me'a mai ki ai e Hou'eiki Fakafongá N pele 'o Ha'apai, ko 'eku faka'amu p ke fakama'ala'ala mai ke to e ki'i fakaiiki angé, ko e 'uhingá, ko e ... mahino foki 'oku lolotonga ai e poloseki lolotonga 'oku lolotonga fai ki ai e ng ue. K 'oku ou fie fehu'i atu he 'oku fakapatonu mai eni ki he ma'u'anga ivi, p 'oku kau 'i heni 'a e poloseki ko eni ki he 'uhila ko 'a Ha'apai pea mo e ngaahi *mini grid* ko ia mei Nomuka, Ha'afeva, 'Uiha pea mo Kauvai. Pea ko e ki'i fie fehu'i ai p pe 'oku kau 'i he fo'i 10 miliona ko ena 'a e ngaahi s vesi mo e langa lalahi fakas sialé 'a e falemahaki ko ia 'i Ha'apai 'a e kongá ko eni? Ke fai mai p mu'a ha fakama'ala'ala ki ai k taki.

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko ia Sea. 'Oku 'i ai e ngaahi ng ue ia heni mau 'osi mape'i heni 'i he ngaahi fika ko eni, 'a ia tautautefito ki he 10.98 miliona ko eni, 'a ia 'e toki 'asi atu ia he fakaiiki e ngaahi *project* lalahi ko ngaahi ng ue ko ngaahi potung ué. Ka 'oku kau ia he ngaahi me'a faka'osi'osi atu ko eni he 'alu atu ko eni 'a e 'uhila ma'u'anga ivi. Kau ai mo e me'a ko eni hang ko ia 'oku ke me'a ki ai, 'a e fale, 'a e falemahaki 'o Ha'apai, mahino foki na'e ai e ki'i palopalema 'i he kongá kekelé ka 'oku hang kiate au he taimi kuo mau 'a e tafa'aki ia ko ia. Kuo mahino ke lava 'a e ngaahi ng ue ia ko ia. 'A ia ko e ngaahi ng ue lalahi ia ko 'oku tau hanga atu ki ai 'i he ngaahi me'a ko eni. Kai kehe mahalo ko e poini p ia na'a ku fiema'u ke tau feng ue'aki v ofi p 'a e pule'angá mo e ngaahi k miti koe'uh ko e ngaahi fakamatala, he 'oku ou tui 'oku mo'oni 'aupito, ko e fakahoko ko 'a e ng ué he'etau tukui motu mahu'inga 'aupito p ke fai e fel ngoaki. M l Sea, ko e ki'i fakahoha'a p ia na'e 'atu. M l .

Sea K miti: 'Eiki N pele 'Eua? Na'e ai ha me'a na'a ke tokanga ki ai?

Lord Nuku: ...(kovi e ongo)...

Sea K miti: ...(kovi e ongo)..

(M l l ai 'a e Fale)

<003>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki! Ong'o'i p 'oku matangi m lie 'etau folaú. 'Oku 'i ai p 'a e ngaahi me'a ia pea mou k taki p kau Fakafofongá, ko e me'a p ia teke talanoa p koe mo e Minisit 'i tu'a. Hang ko 'etau ngaahi feohi'anga pehé, 'e lava p ke solova 'a e pal palemá, pea u ongo'i kuo napangapangam lie. Ko eni na'e 'osi fai mai 'a e fokotu'u ke tau paloti, pea kou tui kuo fiem lie kotoa 'a e Hou'eikí. N pele Niuatoputapu!

Lord Fusitu'a: 'Oku kei toe p 'a e fanga ki'i fakahoha'a 'oku ou fie fakahoko atu Sea, kapau 'oku ke kei laum lie lelei ?

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele! Me'a mai.

Fehu'ia founga ne ma'u'aki e software moe aleapau ki he ngaue he Potungaue

Lord Fusitu'a: M l Sea. 'Oku hang kiate au na'e ko e fokotu'u ko meihe Sea 'o e Fale Alea 'anenai fekau'aki mo e *software* ke tukuhifo ki he K miti Kakató, ko 'eku ma'ú ia. Ko ia ai, nengo 'oku 'ikai ha fu'u fie lave 'a e motu'a ni ki ai kihe *benefit* 'o e me'a ko mo e me'a ko . Ka 'oku ko e ngaahi makatu'unga'i fakakaukau na'e 'ohake 'i he me'a 'a e 'Eiki Pal miá. 'A ia ko hono 'uluakí.

'Eiki Pal mia: Ko e fakatonutonu atu. 'Oku 'ikai koau na'a ku 'ohake, ka ko e Fakafofonga pea ko 'eku toki tali 'aku ia ki he'ene 'ohake.

Lord Fusitu'a: K taki Sea, hang kiate au na'e me'a mai 'aki p 'e ho'o me'a mai, pea toki me'a mai. Ka neongo ia, ko e 'uluaki makatu'ungá, p na'e tu'uaki atu ko 'a e me'a ni p 'ikai? Ko e fo'i me'a ia 'e taha. Ko hono uá. P na'e 'i ai ha *contract*? Ko hono tolú. Ko e ha 'a e tu'unga 'o e *software* ko ia? Pea ko e ngaahi me'a ko ia, kou tui 'oku 'ikai ko ha fu'u me'a f f fau 'e ala ng ue'i pehe'i. Kapau na'e fai ha tu'uaki pea 'omi 'a e pepa ko ia ki Fale ni, ke me'a ki ai 'a e Falé pea me'a 'a e Falé ki he *procurement process* ko ia. 'Uluakí ia. Ko hono uá. Kapau na'e 'i ai ha *contract*, 'omi 'a e *contract* ko ia ki Fale ni ke me'a ki ai 'a e Falé.

'Eiki Minisit Tanaki Pa'anga H Mai: Ko e fakatonutonu Sea. Ko e fakatonutonu atu p ki he Fakafofonga, tau foki mai ki he'etau 'Asenita ko 'etau Patiseti. Kapau na'e tukuhifo ia meihe Fale ko e taimi kehe ia, toki 'Asenita mai.

Lord Fusitu’a: K taki Sea. Ko e Patiseti ko eni ‘a e pa’anga ‘a e Pule’anga ‘oku fai’aki ‘a e totongi ‘o e ngaahi ng ue ‘a e fonua.

‘Eiki Minisit Tanaki Pa’anga H Mai: ‘Oku ‘ikai ke fel ve’i ‘a e *issue* ko eni mo e Patiseti 16/17.

Lord Fusitu’a: Ko hono tolú Sea. Kapau ‘oku ‘i ai ha tu’unga ‘o e *software*, ‘oku ‘i ai ha nenefu ki ai? Pea ‘omai p ha ni’ihi ia meihe Potung ue Ako, ha ngaahi *expert* ‘i he mala’e ko ia, ke nau fakahinohino mai p ‘oku m ’opo’opo p ‘oku totonu ko ‘a e me’a ko ia ki he Fale ni p ‘ikai. He ko e ‘uhinga ia ‘a e faka’eke’eke ‘a e motu’a ni ‘i he uike kuo ‘osi. P ‘oku ‘i ai ha *policy* fakalukufua ‘a e Pule’angá, ke ne pole’i ‘a e ngaahi pole mei he Taloní pea mo e ngaahi pole ki he langa fakalalakaka ‘Eiki Sea. Ko e ngaahi me’a fakalukufua ‘oku fai ki ai ‘a e ‘uhingá.

Ko e ‘uluaki ia fekau’aki pea mo e Potung ue Ako. Ko hono uá.

‘Eiki Pal mia: Sea, ke u tali atu ai mu’a na’a toe ngalo ‘a e me’á.

Sea K miti Kakato: M 1 .

‘Eiki Pal mia: Ko e fehu’i eni ki he Potung ue Ako. ‘Oku ‘i ai ‘a e tohi mai ki he Sea, ke lava mai ‘a e tokotaha ko ia ki heni ‘i he Falaite, mahalo ko ‘ene nounou ia ‘o fai katoa ‘a e *presentation* heni pea kau ai ‘a e fo’i fehu’i ko eni ki he *software*. Ka ko e *contract*. ‘Oku ‘i ai ‘a e me’a ko e *direct source*. Ko e *direct source* ‘oku ‘ikai ke toe fiema’u ke toe fai ha tu’uaki, ko e *policy* p ‘a e Pule’anga. Pea koe’uhi ko ‘ene fakato’oto’o ‘a e me’a ko eni, na’e ng ue ‘aki ia. Ko e me’a leva na’e hoko na’e fekumi ‘a e Potung ue Pa’anga ki Apia ‘o ‘eke ki ai p ko e ha ‘a e founa na’a nau ng ue ‘aki, ko e founa tatau.

Lord Fusitu’a: Sea, ko e ki’i fakatonutonu p . Ko e ‘uhinga ia ‘a e faka’eke’eke he ‘oku nenefu ki he motu’a ni, ko e ha ‘a e ‘uhinga ‘a e fu’u fakato’oto’o peh . Ko e me’a p ia na’a ku lea ‘aki ‘i he uike kuo ‘osi. Ko e ha na’e fakahoko fakato’oto’o peh ai ‘a e ng ue ko eni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Pal mia: L 1 a! Ko au ko e ‘Eiki Minist au ‘o e Potung ue, pea na’e ‘i ai ‘a e ‘uhinga ia na’e fai ai ‘a e fakato’oto’ó. He na’e totonu ke kamata ‘a e me’a ko eni ‘i Ma’asi, hili ange p ‘a e felotoi ‘a e kau Puleako ‘o e ngaahi *private*. Na’e tonu ke fai ‘i Ma’asi, ka na’e ‘ikai ke hoko na’e toki fai ‘a e me’a ‘i Sepitema, ka ‘oku fiema’u fakavavevave.

Lord Fusitu’a: Sea, ko e toe ki’i fakatonutonu atu p k taki. ‘Oku ma’u ‘e he motu’a ni pea ‘oku ma’u p ‘e he Feitu’una, ‘a e *year reports* ko ‘a e loto Potung ue, fekau’aki pea mo hono fehalaaki hono fakato’oto’o, fehalaaki ‘a e Silapa, na’e fehalaaki ‘a e pa’anga na’e tonu ke fefakatau’aki. Ko e L pooti ko eni ‘e lava ke tufaki ‘i he Fale ni kotoa ‘Eiki Sea, ke mou me’a ki ai. ‘A ia ‘oku ta’e mo’oni ‘a e peh na’e pau ke fakato’oto’o koe’uhi ko e ‘uhinga ko eni.

Sea K miti Kakato: Hou’eiki!

‘Eiki Pal mia: Tetau l loa kae f f ke ‘omai ha faingamalie ‘a e Potung ue ke nau me’a mai ki heni ‘i he ‘aho Falaite. ‘Oku fai ‘a e *presentation* heni pea fai mo e fehu’i ko eni. ‘Oku ou kole atu. ‘Osi ‘ai ‘eku tohi ki he Pal mia, ki he Sea, ke ‘omai ‘a e faingamalie ko eni ka tau nounou.

Kou kole atu ‘aho Falaite mou me’a katoa mai, katoa mai ki Fale ni,’e ‘i heni ‘a e Potung ue ke fai ‘a e *presentation*.

Sea K miti Kakato: ‘E Hou’eiki! Kuo mahino ‘a e *issue* ki he motu’a ni. Pea kou kole atu ke mou laum lie lelei tau hiki kitautolu ki ha me’a ‘e taha. ‘Osi mahino ia ki he Sea.

Lord Fusitu’a: M l Sea. Pea ko e ‘uhinga na’e ‘ohake ai ‘e he motu’a ni ‘a e kaveinga ko eni, he ‘oku ‘i ai ‘a ‘ene fekau’aki pea mo ‘ene fen pasi pea mo e faka’eke’eke ko na’e fai ‘i he uike kuo ‘osi, fekau’aki p ‘oku ‘i ai ha ngaahi *policy* fakafonua fakalukufua? ‘Oku ‘i ai ‘a e nenefu pea ‘oku ‘i ai ‘a e tukuaki’i, ‘oku ‘i ai ‘a e fehalaaki p ko e *corruption* ‘i he ng ue ko eni na’e fai. ‘Oku ‘ikai keu fa’a tukuaki’i ‘a e motu’a ni. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e lau ‘oku peh . Ko ia ai,

‘Eiki Minisit Tanaki Pa’anga H Mai: Sea, keu ki’i tokoni p ki he Fakafofonga.

Sea K miti Kakato: Tokoni!

‘Eiki Minisit Tanaki Pa’anga H Mai: Sea, ko ‘eku fie tokoni ko e ‘uhinga ko e kupu’i lea ko ‘oku ng ue ‘aki ‘o e fehu’ia p ‘oku ‘i a ha *policy* ng ue p ngaahi kaveinga ng ue. Ko ‘etau ng ue ‘oku ‘i ai ‘a e *policy* ng ue, ko e founa ng ue ‘oku fakahoko ia ‘e he Pule’anga pea mo e Lao. Kou kole atu ke tuku ‘a e fa’a ‘ai ‘a e fa’ahinga nafal ko ia, ‘o talanoa ‘o peh ‘oku ‘ikai ha *Policy* ng ue. ‘Oku ‘i ai ‘a e *Policy* pea ‘oku fakahoko ‘aki ‘a e ng ue ‘a e Pule’anga ‘o fakatatau ki ai. Kou kole atu ke tau foki mai ki he’etau *Statement* Sea.

Lord Fusitu’a: Kou fakam l atu ki he Minisit kapau ke tuku ke ‘alu’alu atu ‘eku fakamalanga mahalo na’a mahino p ki ai. Sai! Ko e fakat t ‘oka ‘i ai ha’ate fo’i tefito’i fakakaukau ‘oku te f f a’i. Sai! Ko e Visone eni fekau’aki pea mo e Sekitoa ko eni ki he kaha’u. Kapau temou me’a hifo ki he peesi 19 ‘i he ‘ulu’i kaveinga ko e Pule Lelei. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi fo’i lea ‘oku peheni. Malohi ange ‘a e ngaahi fokotu’utu’u fakaloto’i Potung ue ki hono fakafepaki’i ‘o e faihala, langa hake ‘a e Pule Lelei, ‘a ia mahalo ‘oku mahino ange hono ai fakapilit nia. *Stronger institutional arrangements to promote anti-corruption and build the integrity of governance*. Kapau ‘oku ‘i ai ha’o tefito’i *policy* fakakaukau p , ko e paseti eni ‘e ua tuku ‘a e laine ko ia. Ko e *institution* p ‘e taha tene ala fakahoko ‘a e ng ue ko eni, ko hono fokotu’u ‘o e *Anticorruption Commissioner* ‘oange hono Potung ue, ‘oange ‘ene Patiseti, te’eki fakahoko ia ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga ia ‘a e ngaahi fo’i sio l l a, visone fakalukufua...

‘Eiki Pal mia: Sea,

Sea K miti Kakato: ‘Eiki Pal mia! K taki ‘o me’ahifo ki lalo.

‘Eiki Pal mia: Kou peh p tau toloi mu’a ‘a e me’a ko eni kihe Falaite pea ‘omai katoa, katoa ‘a e ngaahi fehu’i ko eni, he temau ‘i heni mo e Potung ue Ako mo e kau *Senior*. Temau ‘i heni, ke tau tali faka’angataha ‘a ia kau ‘oatu ‘a e ‘u me’a ko eni kihe *Policy*. Ko e me’a ko eni ki he *Anti-Corruption*, ‘osi fai ‘emau ng ue ki ai. Ko e ki’i vaha’a ko eni ‘o e *Privy Council* mo mautolu ko e ki’i vaha’a ia he kuo ‘osi ‘ave ‘emau ngaahi fokotu’utu’u ke fai mo tali.

Lord Fusitu’a: Kou fakam l atu, ka ko ho fatongia ia ke fokotu’u ‘a e ngaahi fo’i sino ko eni ke nau fakahoko ‘oka ‘i ai ko ha *policy*, pea fai mo fakahoko he kuo ‘osi fokotu’u ‘e Tonga ni ia ‘a e motolo ‘oku peh ‘e he Pasifiki ko e Motolo lelei taha. ‘Oku ‘i ai ‘etau lao *Anti-corruption*.

‘Eiki Pal mia: Sea, kou kole atu Sea, ki he mat pule ko eni..

Lord Fusitu’a: ‘Oku ‘i ai ‘a e ...

Sea K miti Kakato: K taki ‘Eiki N pele ‘o me’ahifo ki lalo.

‘Eiki Pal mia: Kole ange ki he N pele ko eni ke me’ahifo ki lalo he tetau l loa kitautolu ‘i he talanoa ki he *policy* pea tau ‘alu kitautolu ki he malanga tokoni, ka ko kinautolu ‘oku nau tali mai ‘a e aofangatuku.

Lord Fusitu’a: ‘Oku ou lolotonga malanga atu ‘oku fakatonutonu mai ia ‘Eiki Sea.

‘Eiki Pal mia: ‘Oku tali mai ‘a e aofangatuku. ‘Osi ‘ave ‘emau fokotu’utu’u ke fakahoko pea kuo ‘omai ‘a e tali mei ai. ‘Osi fili ‘enautolu ‘a e tokotaha pea nau ‘oange mo e v henga pea ‘oatu mo ‘emau fokotu’utu’u. K taki Fakafofonga, ‘oku fai ‘emau ng ue ‘amautolu ki he me’a ko ia.

Lord Fusitu’a: Fakam l atu ki he tokoni ‘Eiki Pal mia. Ko e tu’unga ko ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi Pule’anga fakatu’apule’anga ko eni ‘oku feng ue ‘aki mo e Pule’anga ko eni, kuo nau fakamahino’i mai ‘oku te’ekei ke nau vahe’i mai ‘enautolu ha pa’anga kihe ng ue ko eni. Ko ia ai, ko e pa’anga meif ko ‘oku ‘ai ke fakahoko ‘aki eni? Pea ko e ha ‘oku te’eki fakanoko ai?

‘Eiki Pal mia: Na’e ‘osi hanga ‘e he Pule’anga ‘Aositel lia ‘o vahe’i mai ‘a e fo’i pa’anga ko e 3kilo lolotonga eni ‘o e taimi ‘o e Pal mia kimu’a atu. Ta’u eni ‘e fitu hono fokotu’u ta’u ‘e valu ‘i he Fale ko eni, pea na’e hanga ‘e ‘Aositel lia ‘o vahe’i mai ‘a e fo’i silini ke ‘oange ke fakalele’aki ‘a e me’a ko e *Anti-Corruption Commissioner*. Te’eki ke mau h mai ‘o Pule’anga, ‘osi atu ‘a e fo’i Pule’anga ko ia mo e kei tolotoi. Ha’u kihe Pule’anga kuo ‘osi mo e kei tolotoi ‘o a’u mai eni ki he ‘aho ni, ka na’e ‘osi ‘i ai ‘a e pa’anga Fakafofonga.

Lord Tu’ivakan : Sea, ko e fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele Fika 3 fakatonutonu!

Lord Tu’ivakan : Sea, ko e me’a ko e fakalele Pule’anga ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga tokoni pea ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ko e *recurrent*, ka koe’uhi na’e fakahoko ‘e he ‘Eiki Palemia na’e fai hala ‘a e Potung ue Akó, ‘o ng ue ‘aki ‘a e silini ko eni, ka na’e ‘ikai ke ng ue ‘aki. Koe’uhi ko e l unga ia ‘a Nu’usila, pea na’e ‘uhinga ia na’e fakafoki ‘a e silini ki ‘Aositel lia. Ko e me’a kotoa ‘oku ‘i ai hono ‘uhinga pea ko e ngaahi fakamatala ko ena ‘oku ‘ikai hano mo’oni ‘i ai, he koe’uhi ko e l unga ‘a e ‘Eiki Pal mia ki Nu’usila. Kae ngalo ia ai ko e pa’anga ia ‘a ‘Aositel lia pea na’e ng ue ‘aki ‘a e *recurrent* kae toki totongi mai. Pea ko e me’a ia na’e iku ki ai na’e fakafoki ‘a e silini ki ‘Aositel lia, ‘oku ‘ikai ko Nu’usila.

‘Eiki Pal mia: Sea, fakamolemole atu ‘i he’etau l loa ‘i he me’a ni. Na’a ku ‘i Fale ni pea na’e ‘i ai p mo e ni’ihi hena na’a ma u ‘i Fale ni. Ko e fakakaukau ko eni ko e ‘ohake ia ‘i he taimi ko eni ‘o Lord Sevele, taimi na’e Pal mia ai, pea na’a mau ‘osi tali ‘emautolu...

Lord Fusitu’a: Sea, ko e fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: K taki ‘o me’a ki lalo ‘Eiki N pele.

‘Eiki Pal mia: K taki fakamolemole hifo kae ‘ai atu...

Sea K miti Kakato: K taki ‘o me’a hifo ki lalo.

‘Eiki Pal mia: Na’a mau fakaongoongo he na’a mau kau mautolu he pou pou ke fai mo fokotu’u ‘a e *Anti-Corruption* ‘a e tau’i ko eni ‘o e faihala. Pea fai atu he na’e ‘ikai ha’amau ‘ilo he na’e ‘ikai ke mau Kapineti, ‘o a’u ki he tu’unga.

Lord Fusitu’a: Sea, k taki ‘oku tau lolotonga fakamonuka ‘etau Tu’utu’uni ko e fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu!

Lord Fusitu’a: Sea, kou kole atu kihe ‘Eiki Pal mia, tuku e lau kihe Pule’anga ‘o e kuohilí. Ko e ‘aho ni eni. ‘Oku ‘i ai ha sino’i pa’anga na’e ‘i ai ha fakakaukau ke fokotu’u ...’oku ‘i ai ‘a e lea ‘a e kau palangi. *That bird don’t not fly anymore bro...* Ko e ‘aho ni ‘oku ‘osi mai ‘e he ongo Pule’anga mulí, na’e fai ‘a e fakap ange ki ai pea ‘ikai ke na tali ke ‘ai mai ‘a e pa’anga ko e ‘uhinga he na’e te’eki ke ‘i ai ha *policy* pau ke mou fakanofu. Ko e me’a ia ‘oku fiema’u ‘e he Fale ni, ‘ai ha *policy* pau seti ‘ai hano fakapa’anga, ‘ai ‘i he Patiseti ‘oku fakapotopoto, fakahoko ‘a ng ue ‘a e fonua.

Sea K miti Kakato: Hou’eiki! Na’e iku...

<004>

Taimi 1130-1140

Sea K miti Kakato: ...na’e ‘i ai ‘a e polokalama na’e fakalele ‘e he ‘Eiki Minisit M l l , S nia *Bloomfield*, Paula *Bloomfield*, na’e fakahingoa ko e tou’anga ‘i he kuohili ta’im lie ai ‘a e lolotonga ni. ‘Oku ou fakam l ki he ongo ‘Eiki Minisit , Pal mia M l l ‘o e ongo Pule’anga ‘i he ‘etau fononga mai pea tau a’u mai ki he Pule’anga ko eni. Ko e me’a kotoa p na’e ‘i ai hono ‘uhinga, na’e ‘i ai ‘uhinga na’e peh ai mo peh k ‘oku ou fakam l lahi ki he ongo ‘Eiki Pal mia ‘o e Pule’anga kuohili, tautau malie ‘i he tou’anga ‘a e kuohili, pea tau a’u mai ki he lolotonga ni, k ‘oku ou fakahoha’a atu Hou’eiki kuo mahino ‘a e feme’a’aki ia k ko e kuo fokotu’u mai ke tau hikihina. ‘Eiki N pele Fika l ‘o Tongatapu.

Tokanga ke fakasi’isi’i ‘a e Patiseti ‘i he kaha’u

Lord Vaea: Sea, m l ‘a e laum lie ‘a e Feitu’u na, ko e tokanga pe Sea fekau’aki pea mo e hu’u ki f ‘a e Patiseti ko eni. ‘Oku tau hu’u ko ki f ‘i he me’a ko eni. ‘Uluakí ia, si’isi’i ‘etau pa’anga h ki tu’a, ko hono ‘uhinga ko e lahi ‘a e pa’anga, ‘oku lahi ‘a e koloa ‘oku h mai, hiki ‘a e v henga pea lahiange ‘a e Patiseti ‘oku hilifaki ki he Minisit Pa’anga H Mai p ko e Minisit *Revenue*. Fai ‘a e tokanga lahi ki ai Sea ko hono ‘uhinga kuo h mai fakam m ni lahi kuo tafihu ‘a e fakakaukau ko eni, kuo t ki lalo, kuo melemo, kuo tanumaki ‘a e fo’i fakakaukau fakau site ko eni ke tau ng ue’aki ‘a e n ‘o huluange hotau ivi fakalotofonua. Pea ‘i he’ene peh ‘oku tau hu’u eni ‘ikai ke tau ‘ilo’i ‘oku f f ‘a e kaha’u hotau f nau, mahalo tenau toe fua ‘ekinautolu he to’utangata ko ia ‘a e ‘ikai ke lava ke tau fakapapau’i he taimi ni, hiki hake he nimataha miliona ‘a e Patiseti ko eni, ‘i he fakakaukau te ne lava ‘o l vei ‘a e kaha’u,

Sea, kuo fakamahino mai 'e he *climate change* 'e hokohoko 'a e af , hokohoko 'a e tahi lahi, hokohoko 'a e 'uha, 'ikai p eke fai ha tokanga ia ki ai. Pea 'i he'ene peh Sea 'oku fai 'a e tokanga lahi atu ki he Minisit Pa'anga kae'uma' 'a e Hou'eiki Kapineti, ko hotau vaka saiange 'ene si'isi'i mo tau pikipiki holo p he matatahi ko e ko e mo e tahi ko e 'oku lelei he'etau h atu 'i he feitu'u kuo mahino mai 'a e ' vaka 'e ni'ihi 'oku 'ikai ke to e lava 'o foki mai Sea, 'asili ai 'etau si'isi'i mo e 'ikai ke 'i ai ha'atau koloa fakalotofonua, mo 'etau h ki he ngaahi potutahi kuo mahino mai 'i 'Iulope he taimini te nau movete, mavahe 'a Pilitania mei he *EU*, ko e h hono 'uhinga, fu'u lahi hono fatongia hono totongi 'o e tukupau, mavahe atu 'e mavahe atu 'a Nu'usila mo 'Asitel lia, mavahe atu 'a 'Amelika, ' fonua U site eni 'oku tau fa'ifa'itaki ki ai Sea. Ko Fisi, t lalo 'aupito, ko Ha'amo'a 'oku lahi 'aupito 'a 'ene n 'o makatu'unga ai 'ene tu'um lie 'i he 'aho ni, Sea, 'oku ou tokanga lahi atu au ko e 'uhinga ko e ngaahi fu'u hiki ko eni ko e hiki ko a 'o hilifaki kia hai, ko e hilifaki pe ki he Minisit ko e tapuange pea mo e Minisit Pa'anga H Mai. Pea 'oku kole mai 'a e Minisit , fakalahi hoku fale'aki 'a e 3.5 miliona, kau lava 'o fai homou loto, fakalahi 'eku kau ng ue kau lava 'o fai ho'omou fakakaukau, fakalahi 'eku me'alele kau takai holo 'o fai mo e tufitufi holo 'a e s niti 'oku mou ma'u.

Sea ko hotau uafu 'oku taha p , uafu Kuini S lote pe ko 'ene 'osi ia, 'ikai ke lau ki ai 'a Vava'u, Ha'apai, 'uma' 'a e Ongo Niua pea peh ki 'Eua, pea 'oku 'i he tu'unga peh 'oku hilifaki 'i he fu'u ng ue lahi ia 'e he tokotaha, ha hono 'uhinga 'oku 'ikai ke lava'i 'e he Pule'anga 'o to e fakalahi, ko f *private sector*, h 'oku 'ikai ke 'omai ai 'a e *private sector* ke ne tokoni'i hake eni, ko e tu'u he taimi ni, foki mai 'a e Pule'anga ia 'o fai 'a e tefito'i fatongia ko eni 'o e *private sector*, fai p 'e ia e langa 'osi ko ia pea ne toe talamai p p 'oku lelei 'a e langa, foaki atu 'a e ng ue ke tupu laki ai 'a e kakai ko eni hotau fonua, he ngoue 'uma' 'a e toutai pea peh foki ki he langa, pea 'oku 'i ai 'a e fakakaukau ko eni Sea, 'oku ou kole atu mo'oni kuo maau, pea 'oku tonu ki he ngaahi fakakaukau ko ko 'a e 'Eiki Minisit , kae'uma' 'a e Pal mia, ka 'oku ou vakavakai atu Sea ko 'etau h eni tautolu ki he kuonga he 'ikai ke tau to e lava 'ekitautolu 'o totongi hotau ngaahi fu'u mo'ua ko eni.

Ko ia ai 'oku fai 'a e fakakaukau ko eni Sea, kole atu ki he pule'anga, fakasi'isi'i a mu'a 'a e pa'anga, fakasi'isi'i hono ng ue'aki hono fakalahi ko e ko e 'a e v henga, 'uluaki ia. Ua ko e ki ai ko e ko e tefito'i fatongia ko eni 'o e Pule'anga 'oku fakafuofua p ki he kau ng ue 'e toko toluafe hono hono lahi Sea, uaafe, toluafe lele leva 'o nimaafe. K ko 'ene a'u ko e ki ai Sea fu'u lahi 'anoa 'a e kakai ia kuo nau mavahe mei he fonua ni, 'a e kakai lelei 'oku makatu'unga ai 'a e falala 'a e fonua ni, kakai 'oku 'i ai 'enau *experience*, ko e kakai ia 'oku tonu ke tauhi mai, 'alu hake 'a e tamaiki lelei 'aho ni poto 'aupito honau mata'itohi, k ko e *experience* ia Sea, vaivai 'aupito 'aupito, kae 'ikai ke ngata ai 'ikai ke nau lava 'ekinautolu 'o ng ue ki motu. Ko Nu'usila pe mo 'Asitel lia 'oku nau lava, pea mo tu'apule'anga. Ko e me'a koe fakahoko atu 'e he Pule'anga mou ki'i folau atu ki motu 'o fai ha ng ue, Sea, tangi mamahi ia 'ikai ke lava ia ki ai.

Ko ia 'oku ou kole atu ki he pule'anga k taki p mu'a fakasi'isi'i hifo ho'omou Patiseti ki he kaha'u, 'oku to e hiki hake 'a e Patiseti ko eni 'i he ta'u fo'ou, pea ko e hiki hake 'a e h , ko e kole ai pe ki Nu'usila mo 'Asitel lia fai mai ha tokoni kae 'ikai ke lava 'o fakalelei'i 'etau tu'unga fakapa'anga. 'Oku ou fakam l atu ki he Minisit Pa'anga H Mai, m l 'ene loto lahi, laku atu ki ai 'a e ngaahi pulu mate ka ne kei lava pe 'o tata'o. Pea ko ia 'oku ou fai 'a e kole ki he Pal mia kae'uma'a 'a e Minisit Lao, 'a e Minisit Pa'anga ko e 'uhinga ke k taki ko e kaha'u fakaholoki,

tuku hono tuku ki 'olunga he ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke kei fai he' e fonua ni ha ng ue lelei, tautefito foki ki tu'apule'anga. M l Sea.

Sea Komiti Kakato: K taki 'a e Minisit Pa'anga 'o vete mai 'a e fo'i ha'i fakafutuna ko eni.

Fakama'ala'ala Pule'anga fekau'aki mo e pa'anga 'oku ng ue'i hotau fonua ni.

'Eiki Minisit Pa'anga: M l Sea, tapu pea mo e 'Eiki Sea pea peh ki he Hou'eiki 'o e K miti Kakato Sea kae'uma' ke ki'i fakahoha'a pe ki he me'a ko eni. Sea ko e mo'oni, kapau te tau sio ki he feliliuaki 'a e 'ea, tau sio ki he anga 'a e tu'u 'a e 'ekon mika 'a m m ni mo e ngaahi me'a, kapau te tau sio ki ai ki he ngaahi me'a ko ' takai te tau ilifia. K ko e fale'i ko he fononga'anga 'oua te mou ilifia mo manavasi'i, 'oua te tau sio ki he ngaahi sio ki 'olunga, ko e me'a ia 'oku tau 'ai ko e 'Otua mo Tonga ko hoku tofi'a, ko e feitu'u ia ke tau fakamama'u ki ai, ko e me'a ia na'e ' 'a e kau ako 'o sio ki he peh 'a e ki'i vaka, pea nau fafangu pea ko e me'a 'oua te mou manavah . Pea 'oku 'ikai te u fakahala'i, 'oku tau manavah ka 'alu ko f feitu'u ka 'alu fakamama'u ki ai, ko e feitu'u tau fakamama'u mei ai ko ia 'oku ha'u mei ai hotau ivi. Tau t naki kitautolu ko e pa'anga 'a e Pule'anga 'oku ou tui 'e lele lelei ange 'a Tonga 'i he kaha'u he 'oku tau fai he 'oku 'i ai 'etau pa'anga hang ko ia na'a ku lave 'anenai ko e pa'anga ko e 'oku tau ma'u 'i he ta'u ni faka'amu ke fakalahilahiangē, koe'uh kae lava 'o tau 'o tau feau 'etau ngaahi fiema'u, he ka holoki 'a e silini ko eni, 'e lahi 'a e ngaahi me'a 'e tu'usi, k 'oku mau palani pe 'i he taumu'a ke lava pe 'e Tonga ni 'o matauhi. Ko e poini lahi ia, 'oku ou tui Sea ko e me'a ia 'oku ou kole ki he Hou'eiki 'oua te tau manavasi'i, k 'i ai ha me'a tetau sio ki he kaha'u, sio ki he kuohili, 1875 'o a'u mai ki he 'aho ni, 2008/2009 na'a tau f f , ko e me'a ia 'oku fai ai pe sio atu 'Eiki Sea ki he kolosi mo e me'a ko ia tau ng ue kitautolu 'e hokohoko atu pe mo'ui, tau fakamama'u ki ai pea tau ng ue'i. Ko e me'a ia ko 'oku fai 'a e hoha'a ki ai mo e tokanga ki ai 'Eiki Sea, ko e 'esitimetri ko ia 'o e ta'u ni 'oku 'i ai 'a e ki'i ...na'e fai 'eku fakahoha'a ki ai 'i he uike kuo 'osi he ngaahi hoha'a, 545 'a e h atu, h mai, 545.1, 'a ia 'oku 'i ai 'etau hulu ai poini 'e taha miliona.

Ko e pa'anga ko ko 'etau pa'anga fakalukufua p seti 'e 93%, pa'anga pe ia 'oku tau ma'u 'etautolu feng ue'aki mo e pa'anga kau mo e t naki mai 'a e ngaahi pa'anga ko 'o e ngaahi sino 'oku tau feng ue'aki, p seti p 'e fitu 'oku tau n mei tu'a. K ko e p seti ia 'e nima heni ko e p seti 'e fitu ko eni ko e ngaahi ng ue langa p ia 'o 'etau feng ue'aki mo e pangik ko 'a m m ni pea mo e ADB 'a ia ko e me'a ko 'oku mau faka'amu ki ai he ngaahi n , 'alu ki he ngaahi ng ue tene lava 'o to e ue'i lahiange 'a e ng ue 'ikon mika ne lava 'o toe t mai Sea.

'A ia ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga, tokanga 'aupito koe'uh 'oua 'oua 'e fakasi'isi'i he katau hanga 'o fakapakoko 'a e tu'unga faka'ikon mika 'e pakoko 'a e ngaahi tafa'aki kotoa h fanga 'i he fakatapu Sea, 'a ia 'oku ui ko e *contractive* 'a e me'a ko ia. Tu'u he taimi ni tau faka'amu ke fakalahilahi pea ng ue'aki hotau ivi ko pea mo e me'a ia 'oku fai 'a e tokanga ki ai 'a e Hou'eiki Kapineti pea mo tautolu feinga'i 'a e fakamole ko ngaahi potung ue 'alu hangatonu p , ngaahi polokalama 'oku tau hangatonu ki he ngaahi taumu'a ola pea ma'u ai 'a e v sone fakalukufua Sea. Ka ko e anga koe sio ki he ngaahi mata'i fika mo 'etau ngaahi fokotu'utu'u 'etau pa'anga mohe mo 'etau pa'anga lahi e pa'anga ke ng ue'i 'i he ngaahi pangik , lahi 'a e ngaahi ...

<005>

Taimi: 1140-1150

'Eiki Minisit Pa'anga: ...ngaahi me'a ko ia, ngaahi faingam lie ke tau ng ue'aki, Sea. Ko e me'a ia, Sea, 'oku fai ai e hoha'a 'a e motu'a ni, ko e sio ki he ngaahi me'a. Ko e liliú, mo e ngaahi me'a 'e pau ke hoko, kae 'oua te tau fakamama'u ki ai. 'I ai e feitu'u ke tau fakamama'u ki ai, pea 'oku ou tui ko e me'a ia te tau loto taha ke fai e ng ue, pea 'oku tau teuteu ki ai he'etau ng ue'aki hotau ivi, mo e ngaahi Lao o Natulá, ngaahi me'a ke tau fakangatangata ki ai. Ka 'oku ou tui, Sea, 'oku 'i ai e 'amanaki lelei ki he kahaú.ava 'a e me'a ko ena 'a e h tele 'e toe lahi ke toe ha'u. Pea ko e 'uhinga ia ko ia, Sea, tu'u ia he kaha'ú ki Tonga, toe lelei ange mo faka'ofa'ofa. He 'oku 'ao'aofia p ia ko 'etau 'alu, kapau 'e toe taha'i e vakapuna 'o taha'i ki 'olunga, la' lelei, tafitonga. Tonga ia ki he kaha'ú, Sea, h fanga he fakatapu. Peh 'eku fakam l atu ki Vava'u. M l .

Sea K miti Kakato : Ko ia, 'Eiki Minisit Pa'anga, ko e 'uhinga ia na'a ku tuku atu ai ke ke vete maí. Ka ko 'eku ongo'í, Hou'eiki, tau fefokifoki'aki p tautolu he fu'u me'a tatau. 'A ia ko e 'uhinga ia 'oku ou fakalea atu ai, pe 'oku mou laum lie lelei.

Lord Fusitu'a : Sea, k taki, ko e toe ki'i lave atu p .

Sea K miti Kakato : 'Eiki N pele Niua.

Lord Fusitu'a : 'Oku hang ko ho'o me'á. Kuo fakama'ala'ala mai ia 'e he 'Eiki Minisit 'o h ngali faka'ofa'ofa mai kotoa 'a e tu'unga e Pule'angá. Kapau na'a te toki tau ni mai kita mei muli, 'o te fanongo he fakama'ala'ala ko iá, kuo te peh 'ekita kuo 'osi tu'u lelei a Tonga ni. Ka mou me'a hifo angé ki he peesi 134, k taki Hou'eiki. Ko e kotoa 'o e ngaahi fakama'ala'ala h faka'ofa'ofa ko iá, 'oku kei t p p ia 'i he k lomu 'e 3 'i he peesi ko iá. Hulu atu k lomu. Palanisi 'o e fefakatau'aki koloa, 'a ia ko e fe'amokakí ia. 2012, 239 miliona, e fe'amokaki, 2012/13, 248.6 e fe'amokaki, 13/14, 249.5 e fe'amokaki, 14/15, 291 miliona, miliona 'a e fe'amokakí. 'A ia ko e hu'u e 'a e fe'amokakí ki he 'ata'at loá, 'Eiki Sea? Ko e 'uhinga ia 'oku fai ai e fehu'í. 'Oku 'i ai ko ha fakakaukau faka'ekon mika ke fakafepaki'i e me'a ko eni? K lomu hono 2, 'akauni fakapa'anga lolotonga, p seti 'o e GDP. Te u to'o p mei he 11/12 'o hoko hake. 55.4 e fe'amokaki, 66.5 e fe'amokaki he 12/13, 39.9 e fe'amokaki he 13/14. H mai e Pule'anga ko eni, meimei t polo 68.7 miliona 'a e fe'amokaki. Kof 'a e policy faka'ekon mika ke fakafepaki'i 'a e me'a ko eni? K lomu hono 3. Palanisi fakak toa, te u to'o p mei he 11/12 'o hoko hake. 38.3. 12/13 - 17.3. 13/14 - 11.2. 14/15 - 26.6. 'Oku 'i ai ha forecast 'a e Pule'anga ke ne toe langa'i hake 'a e me'a ko eni, pe 'ikai? Ko e ngaahi fo'i t p 'i, tefito'i fakakaukau ko iá, mo e makatu'unga ng ué, 'oku 'uhinga ki ai e ngaahi faka'eke'eké. M l 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Pa'anga: Fakamolemole mu'a kau ki'i h atu ai p .

Sea K miti Kakato : 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Poini mahu'inga, ko e me'a ia na'a ku. Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. Ko e me'a ia na'a ku fakahoha'a ai 'anenaí, sio ki he fakal kufuá. Hang ko e poini ko , 'a ko na'e fai e lave ki ai 'anenaí, h pa'a nga ko mo muli. 'Oku 'i ai e ngaahi kongalalahi ia e 3. Ko 'etau fefakatau'aki ko 'a e koloá mo e kakaí.

Pea 'ikai ngata ai, ko 'etau ngaahi 'akauni ko lolotongá, ko e *current account*. Pea peh mo e ngaahi 'akauni ko ngaahi ng ue lalahí, 'a ia ko e *capital account*. 'A ia ko e poini fakamuimui ia na'a ku lave ko ki ai 'anenaí. Ko e poini lahitahá, ko e fai e sio ki he tu'unga ko , 'osi ange ko 'a e 'alu atú mo e h maí, ko e h e me'a 'oku tau 'i aí. 'A ia na'a ku lave ki ai 'anenaí. 2014, tukukehe p 2007/08, na'a tau holo ai 'o fe'amokaki 'aki e 2.5 miliona. Ko e 'uhinga lahi eni e 2007/08 'oku mou mea'i p , t lalo faka'ekon mika ko 'a m mani 'i he pa'ulu ko eni ko 'a e me'a fakapa'angá. Ko e toenga e ngaahi ta'u mai ia ko ení, 2008/09, hulu k toa ia. Ko e me'a ia 'oku lave ai ko , ko e 'uhinga ia ko 'oku 'alu hake ki 'olunga e pa'anga mohe ko ki tu'apule'angá. Pea ko 'emau vakai ko ki he kaha'ú, na'e ha'u mo e pangik ko 'a e sino fakam manilahi ko e *IMF* na'a mau sio ki ai.

Ko e tu'u ki he kaha'ú ia 'e ngali faingam lie ai, koe'uhí kapau 'e ma'ui'ui ange e ngaahi ng ue lahi, tautefito ki he tafa'aki ko e h mai, mahino e tu'unga faka'ikon mika ko 'a e ngaahi fonua ko 'oku 'i ai 'etau kakai, 'o ng ue aí. Pea 'ikai ngata ai, ko e tolí. Ko e tolí foki 'oku 'i ai e toe tokoni mai ki ai ki he tafa'aki ko iá, Sea.

'A ia ko e tali ko ia, 'io, 'oku 'i ai 'a e palani ia ki he sio atu ki he kaha'ú, 'e 'i ai e ngaahi faingam lie. Ka ko e poini mahu'ingataha ko fai ki ai e hoha'á, neongo e ngaahi feliuliuaki i lotó, hang ko 'eku lave ki aí. Ko e f e me'a 'oku ne hanga 'o pule'i ko e 'alu hake mo e 'alu hifo 'a e pa'angá, 'a e fe'amokakí, ko e lahiange e h maí. 'Oku 'ikai ko e pa'anga ia ko he'etau h mai ko koloa 'oku tau h atú, mei 'avelisi p ia he 1320 miliona tupu. Ko e kongala hi ia 'o 'etau pa'anga ko 'oku ne hanga, 'oku ne fai e fet kuaki ko 'alu haké mo e 'alu hifó, tautautefito ki he ngaahi pa'anga ko ko he ngaahi pa'anga lolotongá, *current account*, hang ko e ngaahi pa'anga 'oku ha'u mei muli, ngaahi ng ue 'a e *private sector*, ngaahi pisinisi taautahá, mo e Pule'angá, ngaahi *project* lalahi. Ko e ngaahi feitu'u ia ko 'oku nau fai hono matu'uaki ko e ngaahi me'a ko iá.

Ka ko e taimi tatau, ko e me'a 'oku mau siofi 'emautolú, ko e h e 'alu atú, ko e h e toengá? Ko e me'a ia 'oku fai ai ko e lave ki he tu'u he kaha'ú, peesi, m hina e 9, 'a e lahi ko 'etau pa'anga mulí. Totonu ke si'isi'itahá, kapau 'e p seti e 9, pea m hina p e 3. 'A ia 'oku mahino, ko e lahi ko e faingam lie ke ng ue'i, e ngaahi pisinisi e ngaahi noo heni, koe'uhí 'oku mea'i p 'e he Feitu'una, ko e lahitaha ia 'etau koloa h maí, ko e h mai mei tu'apule'anga.

Pea 'oku 'i ai e ki'i t pile hena, kapau te mou me'a hifo ki ai, t pile 8.9. Ngaahi me'a lalahi e 12 ai, 'asi ai e ngaahi me'a lalahi ko 'oku fai ai ko e h maí. Mahalo ko e ki'i me'a p ena e taha 'oku fai ai e fakahoha'a he 'alu ki he kongala ko iá. Ko e kongala 1 mo e kongala 2. T pile fakalahi 8.9 he peesi 133, tautefito eni ki he me'a ko e... Ko e kongala e ua ko ení, fel ve'i ia mo e me'atokoní, 'a ia 'oku p seti ia e 14. Kapau te ke me'a ki he 2014/15, p seti e 14, meimei ko e pa'anga ko eni mei he 5.60 miliona. 'A ia ko e kongokonga ia te tau mapule'i, 'a e me'atokoní mo e vesitapolo. Ko 'eku lave 'aku ki he me'a ko ení, ko e me'a ia te tau mapule'i.

Lord Fusitu'a : Kau ki'i tokoni kia koe, 'Eiki Minisit . 'Oku ou fakam l ki he ngaahi fakama'ala'ala pea 'oku k toi ai 'a e ngaahi sekitoa kehekehe. 'Oku 'i ai e sekitoa 'oku 'i ai e ki'i hulu, 'oku 'i ai e sekitoa 'oku 'i ai e ki'i. Ka ko e, 'i he'ene fakamuimuí, 'oku kei fe'amokaki 'a e laungeau miliona. Pea ko e me'a ko iá 'oku fai ki ai e hoha'á

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e ki'i poini p 'oku ou lave ki ai, k taki p fakamolemole, ko e poini mahu'inga, hang ko 'eku foki ko ki ai. Ko e 'osi ange ko 'aho ko e fe'amokaki ko , loki e 3. Ko e loki 'uluaki ena 'oku ou lau ki ai, e fefakatau'aki. Ko e loki ko e hono 2 ko 'oku ne ma'u e pa'anga. Ko e 'osi ko 'ahó, ko e h e toenga 'ete ki'i seniti ko 'oku toé, ko e poini ia, 'a e tafe atú, mo e tafe maí. 'Oku fai e tokanga ko 'oku mou mea'i p , 'oku 'i he 47.2 miliona e 2008/09, pea mo e 2014/15, 'oku 6.6. Ka 'oku 'i ai 'ene fel ve'i hangatonu 'a e fika ko ení, hang ko 'eku lau ko 'anenaí, ki he pa'anga mohé. 'Oku 'ova'aki ia e m hina e 6, hulu'aki. He ka 'i ai ha t , pe ha toe fe'amokaki 'i he pa'anga ko ení, pe ko e 'akauni ko eni, kof e feitu'u 'e fakapa'anga mei ai, ha'u mei he'etau *foreign reserve* 'a Tongá e. 'A ia ka 'i ai ha feitu'u 'e t lalo ai e me'a ko ení, ko 'etau pa'anga mohé. 'A ia ko 'eku me'a ko 'oku ou hoha'a ki ai, 'oku tu'u ki he faingam lie, m hina e 9. Ka 'i ai ha taimi kuo 'alu hifo 'o si'isi'i he m hina e 3, m hina e 2, kuo pau ke tau fakangatangata 'etutolu e h maí. Ka ko e tu'u he taimi ni, 'oku kei faingam lie p ke fai e ng ue, ngaahi noo 'a e ngaahi pisinisi lalahí, ke h mai, ko e 'uhingá foki ko e ngaahi koloa lalahi ki he langá, 'e fakatefito p mei muli. 'A ia 'oku mahino 'oku 'i ai e tafa'aki. Kaikehe, ko e poini ko ki hení. Neongo 'oku 'i ai e ngaahi

Lord Fusitu'a : Ko e fokotu'u atu, 'Eiki Minisit , ko e pa'anga mohe ia ko , ko e ki'i lau m hina p ia te ne lava 'o fakahoko ai e ng ué, hono ue'i 'e he sekitoa taautaha, pea mo e sekitoa papilikí. 'A ia 'oku tonu ke toe 'i ai ha fakakaukau, sio l loa ange, pe ko e h ha me'a te ne fakafepaki'i

'Eiki Minisit Pa'anga: Hulu 'aupito e fu'u pa'anga lahi ia ko eni, 'a ia 'oku tau sio ko . 'A ia 'oku fel ve'i e pa'anga mohé, pa'anga ko he pangik , lahi ko ngaahi pa'anga ko iá. 'A ia ko e tu'u ko he taimi ni, 'oku kei faingam lie atu p e tokonaki ia 'a e ngaahi me'a ke tau tokangaekina. Ko e me'a ia 'oku fai ai ko 'a e fakahoha'a ki he kaha'ú, koe'uhí ka 'i ai ha ngaahi me'a 'e hoko, 'oku tau kei 'i ai p 'a e me'a ia te tau lava 'o 'alu hake ki ai e vakaí.

Lord Fusitu'a : e fonuá, m l .

'Eiki Pal mia : Ke tau p loti , fakamolemole, kuo 'osi fokotu'u atu.

Hoha'a ki he palopalema 'o e tafea

Lord Nuku : 'Eiki Sea, kole p ia, ko e ki'i fehu'i ki he me'a ko eni 'a e 'Eiki Minisit . 'Eiki Sea, ko e peesi 20, 'oku 'i ai e hakeaki'i e mo'ui masivesivá. Ka ko 'eku fehu'i ko ki ai, koe'uhí ko e me'a na'e fakah mai 'e he 'Eiki Pal miá 'aneuhu fekau'aki pea mo e t feá. Me'a eni 'oku lolotonga hoko ki he kakai e fonuá 'i he 'aho ni. Fakahoko mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga. Ko 'eku fehu'i atú ki he ngaahi me'a ko eni ko na'e me'a mai ki ai e 'Eiki Minisit Pa'anga. 'Oku 'i ai e pa'anga ke tau ng ue'aki. Ko e h e me'a 'oku 'ai ai ke tau hanga 'o tukunoa'i 'a e t feá he fonua ni. Ko e h hono ola? Ko hono olá 'e toki ha'u ia 'amui, ko e ola ia, Sea, he'ikai ke sai ki he fonuá, 'a e ola e t fea ko ení, 'oku ke mea'i p . Ko 'ene hake ko 'a Sopu, hake a Ma'ufanga, hake e me'a ko iá, h fanga he fakatápú, ko e ngaahi vai k toa ko iá, 'oku 'i ai e ngaahi vai ta'efe'unga, hake ki he ngaahi

<006>

Taimi: 1150-1200

Lord Nuku: ...’a e fale ‘o e kakaí, ‘apiakó ki he fanga ki’i f nau iiki. Ko ‘eku kole atú ‘Eiki Sea, ‘oua mu’ a te tau hanga ‘i tukunoa’i ‘a e me’ a ko ení hang ko e me’ a na’ e me’ a mai’ aki ‘e he ‘Eiki Pal mia. Fai ha ng ue ki ai he ‘aho ni, k ‘oku ‘i ai ha silini ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga, ‘omai ke fai’ aki ha ng ue. He ko e ola ‘o e me’ a ko ení, ‘e toe fua ia ‘e kakai ‘o e fonuá ‘o lahiange. ‘Oku ou tui p ‘e pou pou mai p ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit Mo’ui. Ko e ‘uha ko ení ‘Eiki Sea, ‘uhinga ‘a e me’ a mai ‘a e ‘Eiki Pal miá, he ko e fakatamaki ia ‘oku hoko he fonua. Ko e ngaahi fakatamaki ki mu’ a ko ‘eku lave’ í na’ e ‘i ai ‘a e pa’anga na’ e vahe’ i ki he fakatamaki. ‘Oku kei ‘i ai ha pa’anga peh ke vahe’ i he ‘aho ni, koe’uh ki he *emergency fund*? ‘Aki ‘a e ‘uhinga ko ení. ‘Oku tu’u ‘a e Fakamatala Patiseti ko ení, ko e palopalema lahi taha fakam m ní, ko e feliuliuaki ‘o e ‘ea. Na’ a tau ‘osi nofo kitautolu ‘o ‘amanaki ‘e hoko ‘a e af , ‘e hoko ‘a e t fea, pea a’u mai ko ‘oku hoko ‘a e me’ a ko ení he uike ní, pea tau hanga ‘e tautolu ia ‘o ‘ai ia ke tukunoa’i. Talamai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha silini. Ko e me’ a ia ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ‘a e motu’ á he ‘aho ní, he ko ‘etau ng ue ko ia he Fale ni, ma’ae kakai. Pea hoko ko eni ‘a e me’ a ko ki he kakai ‘o e fonuá ‘Eiki Sea, pea tau hanga ‘e tautolu ia ‘o tukunoa’i.

’Eiki Pal mia: Kole atu mu’ a he na’ e ‘osi fai p ‘a e tokoni atu ‘anenai ki he me’ a ko eni ‘oku hoko. ‘Eiki Sea, kapau te tau foki, ke tau hanga ‘o fakamatala’i m lie ‘a e ‘uhinga’ ene hoko, te tau foki ki he ta’u ‘e 40 ko eni kuo ‘osi. Te tau foki kitautolu ki ai. Hang ko ení te u ‘oatu ‘a e fakat t ko eni. Ko e tanu hala ko eni ‘a e kau Siapaní, na’ e ‘ikai ke ‘i ai ha palopalema ia ‘e hoko he feitu’u ko , ‘a e kau Siaina. Hanga ‘e nautolu ‘o loka’i ‘o tanu ‘a e halá ‘o ma’olunga, pea ko e me’ a ‘oku hokó, ‘oku hanga ‘e he ma’olunga ‘o e hala ‘o loka’i ‘a e ngaahi fo’i poloká k toa. ‘A ia na’ e ‘ikai ke ‘i ai ha palani lelei ki ai. Me’ a eni ia na’ e hoko ia ki mu’ a te’eki ai ke mau h mai kimautolu. Ko e fakakaukau leva ke faha’i, hanga ‘e he kakai ‘o fahi ‘a e hala, fiu kinautolu ia he tatali ki he Pule’angá, me’ a eni ia ‘oku te’eki ai ke mau h mai. Ke h ‘a e vaí ‘o ‘alu pea ko ‘eku talanoa ki he me’ a ko eni. Te tau foki ki he ta’u ‘e 50 p 40 p 30 kuo ‘osí, ke tau sio ki he palani ko , p na’ e anga f f hono palani’i ‘o e fonua ni, ‘a eni ‘oku tau faingata’ a’ia ai, ‘Oku ou kole atu ke tau ki’i tatali ‘a e me’ a ko ení he ‘oku loloto eni ia pea ‘oku...

Lord Nuku: ‘Oku loloto, he ‘oku uesia ‘a e kakai ‘o e fonuá he ‘aho ni. Ko hono loloto ia. Kapau ko e ‘uhinga ‘oku poloka...

’Eiki Pal mia: Ko e Minisit eni ‘o e Potung ué Ng ue ‘a eni. Ko e h na’ e ‘ikai te ke fai ai ha ng ue ki he me’ a ko eni he taimi na’ a ke Minisit ai?

Lord Nuku: Kapau na’ e poloka ‘a e vaí he ‘aho ko ia na’ a ku ‘i ai ai, ‘e ‘i ai hono fakatafe. Ko e h ‘oku ‘ikai ai ke ke hanga ‘o ‘ai he fakatafe he ‘aho ní he na’ a ke ‘osi mea’i ‘e af mo ‘uha ‘a e fakamatala ‘ea ‘o e ta’u ni. Ko e fatongia ia ‘o e ‘Eiki Minisit Ng ué he ‘aho ni. Ko e ‘aho ni ‘oku kei fai p ‘a e nofo ia pea mo e tuhu ki ‘aneafi ko e kovi ‘a hai mo e kovi ‘a hai kovi ‘a hai. ‘Oku mau tali lelei p ia ‘e mautolu. Ko e me’ a ko ia ‘oku ou tokanga au ki aí ‘Eiki Sea ‘oku ou tokangá ki he kakai ko eni ko ‘oku tukuh usia he ‘aho ni. Ko e f ‘a ‘etau *emergency fund* na’ e vahe’ i ‘o tuku ki he ‘aho ni, pea na’ e ‘i ai ‘etau *Constituency Fund*. Ko e f fua ‘a e ‘pa’anga ko eni?

’Eiki Pal mia: ‘Eiki Sea kau ki he ng ue ko eni ‘oku fai.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia: Ko e fo’i t fea ko ení, ko e fo’i tafea fakamuimuí, na’e ‘a e Potung ue ‘o pamu ‘a e me’á ki tahi. ‘Oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha founa ia. Ko ‘etau founa ko ia ‘oku alafai he taimi ní ke fakasi’isi’i ko e pamu. Ka nofo ‘a e fu’u pamú ‘o pamu ‘a ‘Atenisi, meimei uike ‘e 2 hono pamú ‘ikai ke mangoi ‘a e vai. ‘Oku ou fokotu’u atu, kapau ko homou lotó ia kumi mai ha me’a pamu ‘e 40, kene pamu k toa k toa ‘a Nuku’alofa ni ke ‘osi ki tahi.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko e fakatonutonu atú ‘Eiki Sea, ko e poiní ‘oku tukuh usia ‘a e kakaí he ‘aho ni. Ko e poiní ia, ko e h ‘a e me’a ‘e fai ‘e he Fale Alea ni. Ko e me’a ‘a e Pule’angá ko e me’a ia ‘a e *Executive*. Ko e hoha’a atu ko ení, ko e hoha’a atu eni ki Fale Alea. Ko e me’a p ia ‘a e Pule’anga ke nau hanga ‘o fakalele ‘a e ngaahi ng ue ko eni.

‘Eiki Tokoni Pal mia: ‘Eiki Sea kole ki he Fakafofonga ke u ki’i tokoni atu.

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ia ‘o e fakahoha’a atu. Ko e tukuhausia ‘a e kakaí ko e poini ia.

Fakama’ala’ala fekau’aki mo ha tokoni ki he t fea

‘Eiki Tokoni Pal mia: ‘Eiki Sea kau ki’i fakahoha’a atu. Tapu ki he ‘Eiki Sea tapu ki he Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato. Na’e ‘osi kamata fai p ‘a e ng ue ‘i he ‘aho Tokonaki Sea. Na’e ‘osi fakaongo p ‘i he leti ka ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku ongo’i ‘oku fakatamaki mo me’a, na’e *standby* p ‘a e Potung ue ‘i he taimi p ko ia, ke ala tokoni tatau p mo e kau Polisi. ‘A ia ko ‘etau peh ko e *response* ia. Taimi p ko ia ko e h ‘a e me’a te tau ala faí. Ko e taimi ni leva ‘oku tau toe nofo ‘o fakakaukau ko e h ‘a e me’a ‘e toe l l a angé, *long term solution* ko ki he palopalema ko eni ‘oku hoko,. Ko e me’a ia ‘oku fai he taimi ni. Ko hono *assess* fakalukufua. Hang ko e vai ko eni ‘i Ngele’ia pea mo Pilí, ‘e fakatafe ki f ’ia. Ko e vai ko eni he Hala’ovave, ‘e fakatafe ki f . ‘A ia ko e me’a ko ia ‘e ‘ikai ke hoko p ‘apongipongi, ‘ikai ke hoko ‘i he uike kaha’u, pau ke fai ha sio fakalukufua ko e h ‘a e me’a ‘e fai ke lava tu’ulaki ha fo’i *solution* ko ia, p ko e fo’i me’a ko iá ke lava ai ‘o tu’uloa ai ha ki’i me’a ‘e ala m tu’u ai ‘a e ‘api ko eni he taimi ko ia ‘e toe ‘uha lahi ai. Ne ‘osi mahino p ‘e toe ‘uha lahi, ka ko e ‘uhinga ia ko ‘a e me’a ‘a e Pal mia, ke tau sio atu fakal kufua ko e h ‘a e me’a ‘e sai fakal kufua ki he kaha’u. Ko ia p Sea m l .

Lord Nuku: Sea ko e ‘uhinga ‘a e fakahoha’a ia ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea, na’e ‘uhinga ‘eku fakahoha’a atú Sea koe’uh ‘oku ‘ai ke tau hanga ‘e tautolu ia ‘o p loti’i ‘a e Sea ko eni ‘a e Fakamatala Patiseti. Ko e fakamatala eni ‘oku ne hanga ‘o huluhulu mai ‘a ‘etau fononga ko ia ‘i he ta’u ‘e 10 ha hoko mai. Pea na’e me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisit T naki Pa’angá, ‘oku numi mai ki he ta’u ‘e 3. Pea ko e ‘ me’a ko ia Sea ‘oku tu’u h . Hangehang ‘a e nofo masivesivá ‘oku ‘ikai ke kau ai ha fo’i me’a ia ‘e taha heni fekau’aki pea mo e me’a ko eni. ‘Oku ‘uhinga peh . Kapau te tau hanga ‘o fakapaasi eni he taimi ni, ‘e ‘i f ‘a e ‘ fakahoha’a ko ia te mau fai atu he ‘aho ni ‘oku mau mon ía he ‘aho ní he koe’uh ‘oku me’a heni ‘a e Hou’eiki Pule’anga, ke mau fakahoha’a kia nautolu. Pea kapau te tau paasi eni he ‘aho ni, te mau toe fakahoha’a kia hai?

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea 'oku ou fokotu'u atu ke tau hokohoko atu 'i he Patiseti, ka 'oku mau hoha'a ko e fu'u me'a ko 'oku lahi. Ka 'o kapau 'oku peh 'e he Fale ni ke tau hoko atu tau hoko atu kitautolu tuku ke fai honau loto.

Lord Nuku: Ko e 'uhinga ia 'eku fakahoha'a 'a'aku ko ia he taimi ni, ko e palopalema 'o e 'aho ni 'oku hoko ki he fonuá, ka 'oku huluhulu p 'i he tohi ko ia na'e 'omai 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga. K ko e 'uhingá 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku hoko he 'aho ni, 'oku ne hanga 'o talamai p 'oku tonu 'a e tu'u 'e tohi ko pea mo e fika ko ia 'o e ta'u ni. Neongo ko e 'aho ni 'oku tau kei fononga 'i he 2016/17...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ka u ki'i tokoni Sea, ka u ki'i tokoni p ki he Fakafofonga. Mo'oni 'aupito 'ene me'a 'a'ana hang ko ko e huluhulu. Ka ko e huluhulu ko ení, te tau sio kitautolu ki he patiseti 'a e MEIDECC 'a ia ko e 'oku nau tokanga'i 'a e faingata'a fakaenatula. Tau sio ki he'ene polokalama ng ue, ko e h 'a e pa'anga kuo 'ave ki ai ke fakahoko 'aki 'a e ngaahi fatongia ko ia. 'A ia ko e uho ia ko 'o e 'Esitimetri. Ko e *statement* ia ko eni, 'oku 'ikai ko ha lao ia, ko e 'omai p eni ia ke ne hanga 'o hulu'i mai 'a e fa'unga mo e founa mo e ' *policy* 'a e Pule'angá ke ng ue'aki ki hono fokotu'utu'u 'a e vahevahe ko ia 'o e pa'anga 'a e fonua. Ko e taimi ko ia ko te tau toki a'u ai ki he polokalama ko ia 'a e ' Potung ue 'a e Pule'angá , te tau sio leva ki he tokoni'i 'a e ' me'a faka-e-natula. 'Oku 'i ai ha silini 'oku 'ave ki ai? Ko e h 'a e lahi 'ene silini? 'Oku fe'unga eni? 'A ia ko e me'a ko ia 'oku ou fokotu'u atu ke tau tali 'e tautolu 'a e *statement* ka tau hiki ki he plokalama ng ue mo hono vahevahe 'a e pa'anga, m l .

Lord Nuku: 'Eiki Sea na'e fakamatala'i tatau mai p ia he 2016, 15/16 m 'opo'opo. Hoko 'a e me'a ko ia he 'aho ní, me'a mai mei taumu'a 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini. 'Oku 'uhinga ai 'a e fakahoha'a ko eni. Na'e 'osi huluhulu peheni p ...

Sea K miti Kakato: Mo k taki 'o me'a ki lalo. K taki 'Eiki Minisit 'o me'a ki lalo. 'E Hou'eiki, tau liliu 'o Fale Alea.

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito 'a e feme'a'akí, tau hoko atu he 2:00 'aho'at m l .

(M l l ai 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki, tau liliu ai p 'o K miti Kakato. M l .

(Pea na'e lilii 'o K miti Kakato, pea me'a hake ai p 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato, Hon. Penisimani 'Epenisa Fifita ki hono me'a'anga)

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau N pele. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'a e Kakai. M l ho'omou laum lie lelei, tau ma'u e efiafi fakakoloa ko eni. Hou'eiki na'a ku lele atu ki hoku fokoutua'anga pea u vale hifo 'o ki'i ma'u e m l l ... Pea ko 'eku ofo ko e fafangu mai 'a Kepaleli, Sea K miti Kakato, kuo laum lie lelei e Hou'eiki p loti koe, laum lie lelei e Hou'eiki ia. Ko e tu'o tolu hono fokotu'u mai ke tau p loti pea ko ia 'oku ou lave'i kuo toka m lie 'a e ngaahi me'a kotoa, hanga mai 'etau ngaahi k toanga mo 'etau ngaahi fatongia. Pea ko ia Hou'eiki, tau p loti.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, fakam l lahi atu au ia ki ho'o fokotu'u 'Eiki Sea ka ko e kole p 'a e motu'a ni ia, kei 'i ai p e ngaahi me'a 'oku tui e motu'a ni he 'oku hanga 'e he ngaahi t nounou ko he ta'u fakapa'anga ko eni 'oku tau lolotonga 'i ai 'o talamai 'oku tonu ke tau toe tokanga ange ki he Fakamatala Patiseti ko eni ko 'o e 2017/2018 Sea.

Ke 'oua 'e p loti'i Fakamatala Patiseti

Lord Tu'iha'angana: 'Eiki Sea, kole mu'a ki he N pele kau ki'i tokoni atu. Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. 'Eiki Sea 'oku ou tui mahalo ko e, fakam l p au ki he Feitu'una k 'oku ou tui ko e, 'oku hang p ko e to'o fohe 'a e Feitu'una ki he kamata ko eni 'a e feme'a'aki he *budget statement*, pea 'oku ou tui au Sea na'e 'osi malanga fakalukufua 'a e Minisit Pa'anga pea 'oku kuo lave atu p mo e kau M mipa 'e ni'ihi ki he kupu mo 'ene malanga fakalukufua. Pea 'oku ou tui au 'oku, kai kehe fiema'u ia ke p loti ia, 'oku 'ikai ke kau eni ia he lao Sea. Pea ko e me'a p 'e taha kapau te ke p loti koe ai 'e fihia ai e tu'utu'uni 'a e Fale Alea ka ai ha me'a 'oku 'osi p loti he 'ikai toe fai ha me'a ia ki ai. Ko ia 'oku ou fokotu'u au Sea, fai'aki p ia 'a e faka'uto'uta 'a e Feitu'una, ka 'oku ke peh p koe ke tau hiki ki he 'esitimeti, ki he lao, pea tau hiki p tautolu ki ai ko e 'uhinga he 'e 'i ai p e ngaahi me'a ia 'i he ngaahi vouti 'e fiema'u 'e he Hou'eiki M mipa ke fakamamafa ke fakamatala, *statement* ko . 'A ia ko ho'o peh mai p 'a koe tau hiki he 'oku mahino ko e faka ... alea'i l ua e ongo me'a ko he 'oku 'ikai ke fu'u mahu'inga ia p 'e p loti he 'oku 'ikai ko ha, ko e huluhulu p ki h ko e lao Sea. Pea kapau 'oku me'a mai p koe tau kamata h mo toki 'i ai p e ngaahi me'a 'e to'o hake h , me'a 'o 'alu ai p 'o toki p loti ki he lao. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito e tokoni 'a e taukei 'i he, k miti, Sea e K miti Kakato. Tau hiki ki he'etau Patiseti. 'A Minisit Pa'anga.

Tokanga fekau'aki mo e tukuhau

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko e tokoni ko na'e 'omai ko 'e he Fakafofonga N pele Ha'apai, 'Eiki Sea, 'oku tui p ki ai 'a e motu'a ni, ko e taimi ko te tau ala ai ki he fika 'Eiki Sea 'oku, he 'ikai

leva ke tau toe lava 'o fai hano fakalelei'i mei he ngaahi me'a ko eni ko 'oku fai atu ki ai 'a e hoha'a Sea. K ko e me'a p ia 'a e Feitu'una, k ko 'eku lave'i ko ki he Fale ni Sea, ko 'ene lava p 'a e fakamatala patiseti ko e fika, ko 'etau me'a p 'oku fai ko e fakapaasi he 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha'atau fu'u mafai lahi 'o tautolu ia he a'u ki he fika ke tau fokotu'u ke tukuhifo mo fe'ave'aki holo 'i loto Sea. Ko e taimi ko te tau a'u ai ki he fika, ko e me'a ia 'e fai. Ko 'etau siofi p e ngaahi fika. K ko e 'uhinga ko 'oku fai e huluhulu he ko e p eni 'oku ne hanga ko 'o fai hono fakamahino ki he kakai e fonua 'a e fika ko ko te tau hanga 'o tuku atu ke ng ue'aki 'e he Pule'anga. 'A eni ko nau fakahoha'a atu ki ai ko ki mu'a pea tau m l l , 'oku 'i ai e t nounou 'i he fuafatongia. 'Oku fie ... ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fie ma'u ke fai hano huluhulu fakalelei, he nau fiema'u 'e au ia nau peh au 'i he'etau h mai ko eni 'Eiki Sea 'e me'a mai ha taha he Pule'anga, ko e t fea ko eni na'e 'osi hoko ia ki mu'a. Na'e 'i ai e t fea pehe ni, na'e m l l 'a e Fale Alea he taimi mahalo 'o Tu'ivakan mo me'a, pea na'e me'a atu e Hou'eiki 'o vakai'i ... Ko e me'a ko 'oku hoko ko he 'aho ni, ko e me'a mai, 'ikai ke 'i ai ha silini pea kole fakamolemole ki he kakai ai. Kiate au ia ko e t nounou ia. 'Oku tonu leva ke tau fakamatala

Sea K miti Kakato: 'E 'Eiki N pele ...

Lord Nuku: Hanga 'o huluhulu ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele k taki, kuo ke t lulunga koe. Foki mai ki he'etau fua, ka tau hoko atu ki he'etau Patiseti. M l .

Lord Nuku: Ko ia Sea. Kapau kuo u t lulunga Sea, fakatonutonu mai p , p ko f feitu'u he ko e 'uhinga 'oku 'uhinga ko 'eku fakamatala atu heni 'Eiki Sea he ko e hakeaki'i ko e masiva 'o nofo masivesiva, 'asi ia 'i he fakamatala ko eni heni 'Eiki Sea, kuo fekau'aki ia mo e langa ng ue 'a e Pule'anga 'i he ngaahi kupu, kapau te u hanga p 'o fakamatala'i atu ki he Feitu'una ...

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i tokoni p ki he 'Eiki N pele p te ne tali. Mahalo ko e, ko e peh ko t lulunga, ko e ki'i fakat t ko na'e 'oatu 'e he motu'a ni 'anenai, ko e, ko e fakat t ia 'o ha me'a kuo fokotu'u 'e he Pule'anga pea 'oku fai ki ai 'a e faka'eke'eke p ko e h e ng ue mo e pa'anga 'oku fai ki ai. Ko e peesi 19 fika nima ko na'e 'oatu 'anenai kuo fokotu'u mai 'e he Pule'anga ko e taha 'ene kaveinga ng ue ke fokotu'u 'a e sino fekau'aki pea mo e fakafepaki'i e faihala. Ko f 'i he Patiseti 'a e pa'anga ki he sino ko ia mo e fakahinohino mai 'i he t hulu 'e 'i ai e pa'anga ki ai. Ko e 'uhinga, ko ia ko e ngaahi fakalukufua ia ko ko eni 'oku kei fiema'u ai ko ke fai e tipeiti 'i he *budget statement*.

Lord Tu'iha'angana: Sea fakamolemole ki'i fakahoha'a ...

Sea K miti Kakato: M l . Kuo mahino ki he motu'a ni, pea 'oku ou tui kuo mou laum lie lelei p , tau hiki ki he'etau polokalama patiseti fakaangaanga, k taki e Minisit Pa'anga 'o hoko atu.

Lord Fusitu'a: 'Oku kei me'a 'a e N pele mei ... Ko e 'uhinga 'a e tokoni ko e fakat t ia 'a e ngaahi fakalukufua ko 'oku kei fiema'u ko ke alea'i 'a e huluhulu he 'oku 'i ai 'a 'ene fekau'aki pea mo e fakavouvouti 'Eiki Sea, kae tuku ke fai e me'a ko 'a e N pele.

Sea K miti Kakato: 'Eua ...

Lord Nuku: Ko ia ‘Eiki Sea. Na’a ku fakamalanga ko ‘anenai ‘Eiki Sea, nau fakamalanga ‘i he peesi 20 he h keaki’i e mo’ui masivesiva ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko eni ko ‘oku fai ai ‘a e fakahoha’a ko he ‘aho ni, ‘oku ‘ikai ke ‘asi ia ai. Kapau te ke sio, kapau te ke me’a ki ai Sea ‘oku ‘i ai ‘a e loma i, ii, iii pea ii. ‘Oku ‘i ai e loma i, ii, iii ai. Ko e me’a ko sio ko e ngaahi me’a eni ‘e Sea ‘oku fai ki ai ‘a e fakakaukau. Ko e me’a ‘oku tu’u mai he loma (ii) ko e fakalahi e tukuhau ki he tapaka. ‘Osi ko ia na’e ‘osi fakah mai he’ikai ke ‘i ai ha tukuhau ia ‘e fakalahi. Ko e me’a ko ko ki he loma (i) ...

‘Eiki Minisit Pa’anga: K taki p kau ki’i fakatonutonu atu p fakamolemole p Sea.
Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Fakama’ala’ala Pule’anga fekau’aki mo e tukuhau

‘Eiki Minisit Pa’anga: ‘A e kongā ko eni. Ne u ‘osi, tapu pea mo e ‘Eiki Sea peh ki he Hou’eiki K miti Kakato. Ko ‘eku fakatonutonu atu p nau fakahoha’a p he taimi na’e ‘oatu ai ‘a e fakamalanga fakalukufua e ‘esitimetri ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha tukuhau he ta’u fo’ou, tukukehe p ‘a e ngaahi tukuhau ko eni ‘oku tau fononga mai ai ‘i he feinga’i ko e me’atokoni mo’ui lelei. Hiki’i e ngaahi me’a, ko e ngaahi tu’unga *excise tax* he ko he me’atokoni ko ‘oku ‘ikai ke fu’u mo’ui lelei mo e ngaahi me’a ko ki lalo, ngaahi me’a ko ‘oku sai, fakama’ama’a ia Sea. ‘Oku ou ki’i, k taki p e ‘Eiki Fakafofonga, ‘oku lave ia ki ai ‘i he tafa’aki ko ia.

Lord Nuku: M l ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ka ‘oku ‘uhinga e me’a ia ko eni Sea toe ki’i faka ... Ko ia Sea, ka nau ‘ai p ‘e au mo e tu’utu’uni ko eni ki he kau masiva ‘oku ‘uhinga ia ki he to’utupu pea mo e faka’amu ko ia ko ke feinga’i ko ke lelei ko ‘a e tu’unga ko ko ‘i he me’a fakasiale. Ko e me’a ko ki he fel ve’i pea mo e ngaahi fakatamaki fakanatula ‘oku ‘alu ia ki he taumu’a ola ko ‘o e fel ve’i mo e fakanatula Sea, m l .

Lord Nuku: M l Sea. Ko e, ko e ‘uhinga ia e fakahoha’a ko ia ‘a e motu’a ni he ‘oku tui ‘a e motu’a ni ka ‘oku ‘i ai ha me’a ‘o fekau’aki pea mo e anga ko ‘o e kakai ‘oku tu’u mai heni, p ko e kongā, kapau ko eni ‘oku hang ko e me’a ko ‘a e ‘Eiki Minisit ko ‘ene me’a mai ko e me’a ko eni ‘o fekau’aki p ia mo e kongā ‘o e s saieti ...

<009>

Taimi: 1410–1420

Lord Nuku: ...K kiate au fakalukufua, ‘oku, ko e kongā p eni e ng ue ko ‘oku tonu ke fai ‘e he Pule’anga. P a ko u kei fakaongoongo ‘Eiki Sea kou fakaongoongo p ko e h ha ng ue ‘e fai ‘e he Pule’anga ki he fakatamaki ‘o e ‘aho ni. P a kapau leva ‘oku ‘ikai, ‘oku ou fokotu’u atu Sea, ke tau foki ‘o Fale Alea kae fokotu’u ha pa’anga ke fai’aki ha ng ue. P a ka ‘ikai pea te u fokotu’u atu, kapau ‘e me’a atu e Hou’eiki Kapineti ke nau me’a ki he ‘ me’a ko eni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Pal mia: Sea ki’i tokoni atu Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

'Ohake ngaahi founa ke fakasi'isi'i ai palopalema t fea

'Eiki Tokoni Pal mia: Tokoni atu p . Mo'oni p lau 'a e Fakafofonga Nop le. 'Oku mahui'inga p ke tau sio he ngaahi me'a 'oku, mo ha'ane uesia 'a e kakai 'o Tonga. 'I he tu'unga ko ia he taimi ni hange na'a ku lave ki ai 'anenai. Na'e talu p hono fakah mei he Tokonaki, 'o a'u mai ki heni, 'o kapau 'oku ai ha taha 'oku uesia p a 'e tu'u tokoni atu 'a e potung ue ko eni 'a e motu'a ni kae'uma' 'a e Polisi. Na'e 'osi faka'at mai 'a e ngaahi siasi honau ngaahi holo 'o kapau 'e fiema'u pea hiki ki ai 'a e ngaahi f mili, tau peh p 'oku uesia lahi ko eni 'I he ...'I he tu'u he taimi ni 'oku fai e ng ue 'a e Potung ue Mo'ui ki hono *assess* p ko hono sivi'i 'a e tu'unga ko eni 'a ko 'oku fai e tokanga ki ai ko eni hange na'a 'i ai ha mahaki 'e pipihi 'e t ko e 'uhinga p ko e hake 'a e vai. P a 'oku fai e ng ue ki ai 'a e Potung ue Mo'ui, 'e toki 'omai 'enau l pooti. 'Oku 'ikai ke peh 'oku 'ikai ke fai ha ng ue ki heni Sea, fai p ng ue. Ngaahi me'a ko 'oku fai e tokanga ki ai hang ko e taki e vai, p ko hono tanu. Mahino p ka tau ka tanu ha feitu'u 'e taha 'alu e vai ki he feitu'u 'e taha. Ko e 'ai ke tau sio fakalelei p ko e h e me'a 'oku totonu ko ke fai. He 'ikai ke 'alu e vai ia 'o to e fakafoki ia ki he 'ao. 'O kapau te tau tanu ha feitu'u 'e taha, mahino 'e 'alu ki ha feitu'u 'e taha. Fa'ahinga founa 'e taha, ko 'etau taki e vai ki tahi. Ngaahi feitu'u ko eni 'oku tau talanoa ki ai, kau ai e v henga e motu'a ni, 'oku ma'ulalo. Pea 'e taki f f leva e vai ki ha feitu'u 'oku ma'ulalo ki ha feitu'u 'oku m 'olunga ange hang ko tahi. 'E iku ha'u taimi ko ia 'oku ma'olunga ai e tahi 'e to e ha'u fakafoki ai e tahi ia 'o to e fonu ai 'a e ngaahi feitu'u ko eni 'oku mau nofo ai Sea. 'A ia ko e kole atu p ia, kapau te tau toki a'u ki he ngaahi potung ue ko ia, p a talanoa'i ai ha ngaahi fokotu'u fakakaukau, mahu'inga 'aupito p ke 'omai e ngaahi fakakaukau kehekehe hei'ilo na'a lava ai, tau sio ki ha me'a 'e tokoni'i ai e kakai. K ko 'ene tu'u he taimi ni, 'oku fai p ng ue 'a e Pule'anga, ko e h e me'a 'e fai ke fakasi'isi'i ai ha palopalema 'e ala hoko. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: Koi a ko e 'uhinga ia 'etau vakai tautolu ki he'etau patiseti fakaangaanga. Ko e toki ha'u ai p mo e ' me'a pea toki ha'u. 'E Hou'eiki, ko e lao mo e tu'utu'uni ko e fa'u p 'etautolu. Ka tau atu 'o fihia, holomui. 'Alu atu h , afe h , 'oku peh . Ko ia Hou'eiki ko u tui p 'oku mou laum lie lelei ka tau hoko atu.

Lord Fusitu'a: Mahalo na ko e 'uhinga 'a e 'Eiki Nop le 'Eiki Sea p 'oku 'i ai ha ngaahi feitu'u 'oku fai ki ai ha keli 'a e Pule'anga ke fakatafe ki ai e vai. Ko e ngaahi al me'a p he fekau'aki p a mo hono fakafepaki'i 'a e *disaster mismanagement*

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea sai p ke toki fakahoko mai p he fai ko eni fatongia 'o e Potung ue Mo'ui moe ala me'a peh , fakahoko mai p ki he Fale Alea he taimi ko eni 'oku 'i ai ha ngaahi, k ko e tu'u he taimi ni 'oku tu'u fakatatali mai p potung ue kae'uma' e ngaahi potung ue fel l ve'i. Kapau 'oku 'i ai ha f mili, fiema'u ke *evacuate* mo me'a, mau tu'u mai p 'o fakaongoongo mai, 'osi tuku atu p ngaahi fika telefoni talu mei he 'aho Tokonaki, a'u ki he efiafi Tokonaki na'e te'eki ai p ke 'i ai ha t , ha kole tokoni ange. K 'oku kei 'at p 'a e potung ue kae'uma' e kau polisi t mateafi, ha e me'a 'e ala fai ha tokoni 'i he hili he taimi ni kae fai e sio ia ko eni 'a e Potung ue Mo'ui ki he sai ko eni 'o e vai p ko e h 'a e uesia e vai ki he ngaahi

me'a p he ni, 'e pau ke sivi mo e al me'a peh p a toki tuku mai p ki ho Fale Sea 'amui ange. M 1 .

Sea K miti Kakato: Malo 'aupito e tokangaekina hotau kakai. 'E 'Eiki Minisit Pa'anga, hoko atu, Patiseti.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea p a peh ki he Hou'eiki K miti Kakato Sea. 'A ia ko e ki'i lao fakaangaanga ena ko u 'oatu ko 'etau 'esitimeti fakalukufua ko ki he ta'u kaha'u, 'oku fe'unga foki ia p a mo e nimangeau f nima miliona m valumano onoafe nimangeau. 'A ia ko e fakak toa ia k ko e pa'anga ko ia 'oku 'omai ko ia 'o fokotu'u mai he kupu'i lao.

Lord Nuku: 'A ia Sea ko 'etau fononga he taimi nit e tau fononga fakataha p ki'i fakamatala patiseti pea mo e ..

Sea K miti Kakato: Minisit Pa'anga k taki mu'a 'oku 'i ai e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai...

Lord Nuku: Ko 'eku fehu'i atu, 'a ia te tau fononga fakataha p he taimi ni 'i he polokalama patiseti p a mo e fakamatala patiseti.

Sea K miti Kakato: Ko ia, tau 'alu fakataha p ko 'etau... k 'oku 'i ai ha me'a 'oku fie tokanga mai ki ai ha taha, 'ohake.

Lord Nuku: 'Io, m 1 .

'Eiki Minisit Pa'anga: 'A ia ko e tu'u ia ko , 'a ia ko e fo'i lao fakaangaanga ko eni, 'a ia 'oku fakahoha'a atu ko ia ki ai ko e fe'unga ia mo e, 'a ia ko e pa'anga 'ata'at p . 'A ai 'oku 'i ai e kongia ai ko e tokoni, 'oku toki meimei fai p ia mei he, ha'u p ia mei he ngaahi fonua mei muli pea peh ki he ngaahi sino fekau'aki eni. K ko e k toa ena 'o e fo'i lao fakaangaanga ko ena ke tau ng ue'aki ko ia he ta'u fakapa'anga hoko, fe'unga p mo e tolungeau uafitu miliona onokilu, valumano onoafe onongeau. 'A ia ko e pa'anga k toa ia Sea ki he fakalukufua ki he 'esitimeti ka hoko Sea. K ko u lave mai au ki he vouti 'uluaki.

Vouti 'Ofisi Palasi

Ko e vouti 'uluaki fel ve'i ia pea mo e Palasi Sea, 'a ia ko e vouti ia 'o e Palasi, 'a ia 'oku mau ki'i holo. Na'e 5.1 miliona, 5.17 miliona e 'esitimeti ko 2015/16, ka 'oku holo ia 'o 4.36 miliona. Ko e 'uhinga lahi p 'a e holo ko eni, koe'uh foki na'e 'i ai ...

Sea K miti Kakato: K taki 'Eiki Minisit Pa'anga ko e peesi fiha 'oku ke me'a mai ai.

'Eiki Minisit Pa'anga: Peesi 69 Sea, 'a ia ko e kamata eni mei he 'esitimeti ko eni 'uluaki.

Sea K miti Kakato: 9 p ko e 69.

‘Eiki Minisit Pa’anga: P esi 69. ‘A ia ko e vouti ‘uluaki, ko e vahe ‘uluaki eni ‘o e ‘Ofisi Palasi. ‘A ia ko e holo lahi ko eni ‘i he meimei ko e fitu kilu tupu ‘a e holo ko ia e ‘esitimetri e Palasi he ta’u ni ki he ta’u kaha’u.

Kole fakama’ala’ala peesi 67 Patiseti

‘Eiki Nop le Vaea: K taki ‘e ‘Eiki Minisit . Ko e peesi ko eni, 69. Ko e kole atu p ke fakama’ala’ala mai mu’a ‘a e p esi 67 pea mo e ki’i Saame, ko e ha hono ‘uhinga ‘oku fakahoko mai ai ki heni, ngalingali ‘oku ‘i ai hano tu’unga fakapa’anga ki he ngaahi ‘aho ni. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: Minisita Pa’anga.

Fakama’ala’ala peesi 67 Patiseti

‘Eiki Minisit Pa’anga: Malo. Kou tui ko e Saame eni, ko e ‘Otua mo Tonga ko hoku tofi’a. Ha’u k toa ai, ko e Saame 122 veesi 7, ‘Ofa ke ‘i ai e melino ‘i he loto puke, pea ‘i ho ngaahi Palasi ‘a e tu’um lie. Ko e folofola eni ‘a e ‘Otua he’ene Tohitapu, tau faka’amu kotoa p tu’um lie pea mo e ngaahi lelei kotoa p ‘oku tafe pea mei he Palasi ‘o tafe mai ai ki he fonua Sea. Pea ko u tui ‘oku lea hangatonu mai p Saame ‘a Tevita, Saame p eni ‘a Tevita koe’uh pea mei he’ene vakai ‘ene pule ke tafe hifo. Pea ko ‘enau ‘esitimetri eni ‘oku holo hifo’aki ‘a e, mei he 7 kilu ki he 8 kilu. Ko e me’a lahi p eni koe’uh ko e fatongia e fonua ki he Hilifaki Kalauni na’e toki ‘osi Sea. Pea ko e me’a ia ‘oku holo ai eni ka ko e me’a fo’ou p ‘oku mau t naki mai heni, ‘oku h ia ‘i he p esi ko eni 70. ‘Oku mau fai e tokanga makehe ke fakalelei’i heni ‘a e fale ko ‘o e Palasi ko ‘i Ha’apai, ‘oku mau ‘omai ki ai e taha kilu. Pea ‘ikai ngata ai pea mo e fai e tokangaekina ‘a e fale ko eni ‘a e Palasi...

Fehu’i p ‘oku ‘i ai ha pa’anga pau ki ha ngaahi fatongia Kuini Fehuhu

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea ko e ki’i fehu’i p ki he ‘Eiki Minisit . K taki ‘Eiki Minisit ko ‘eku ki’i fehu’i atu p p ‘oku ‘i ai ha vahe’i...ha sino’i pa’anga ‘i he ‘Ofisi Palasi ki he, ‘oku mahino ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fatongia ‘a e Ta’ahine Kuini Fehuhu ‘oku me’a holo ai ‘i m m ni pea na’e fu’u ‘ ‘ sili ‘a e ‘ilonga hono ‘ofeinga e Kuini Fehuhu ‘i he k toanga ko eni na’e toki ‘osi hono fai. P ko e f sino’i pa’anga pau ‘oku vahe’i ki ai ‘i he vouti ko eni ‘Eiki Minisit . M 1 .

Tali Pule’anga fekau’aki mo e pa’anga ki he ngaahi fatongia e Kuini Fehuhu

‘Eiki Minisit Pa’anga: Malo Sea. Tapu pea mo e Hou’eiki peh ki he ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki K miti Kakato. Ko ia Sea, ko e konga ko ‘oku ‘i ai e, ko e va’a polokalama si’isi’i ‘oku ui ko e pule’i mo e fale’i, ‘oku mei ai e ngaahi pa’anga ko fel ve’i ko p a mo ‘Ene ‘Afio pea peh mo hono fale ‘i he ngaahi fatongia ‘oku nau me’a, nau ha’elea atu ai ‘a muli koe’uh ko e ngaahi fatongia ko ia e fonua pea ‘oku fakapa’anga p kinautolu ia ‘i he pa’anga ko ia ‘a e Pule’anga. ‘A ia ko e tafa’aki ia ko ‘oku ‘i ai e fakapa’anga e ngaahi me’a ko ia. ‘A ia ‘oku ‘asi ia ‘i ai. K ko u lave p ‘i he ‘esitimetri ko eni...

Lord Fusitu’a: ‘A ia ko e fika f ia ‘Eiki Minisit .

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ko e vahe, ko e p esi 70. ‘Oku ‘i ai p ‘a e hang ko e, ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga ki he v henga, ‘a ia ko e vahe ia ko e kongá 10 ia ‘a e fakaiiki. P a ko e vahe 11 ko e ngaahi feme’a’aki fakalotofonua. ‘Oku ‘i ai mo e ngaahi feme’a’aki fakavaha’apule’anga. ‘Oku mau ‘omai e pa’anga fe’unga heni koe’uh ko e ngaahi palani ko ia ‘oku ‘omai ko pea mei he Palasi ‘a e ngaahi polokalama ko ia ‘e hoko he ta’u kaha’u, ko ia ‘oku mau ‘omai p ‘o tuku ‘o fa’o ki he ‘esitimeti ko eni ‘o e ta’u kaha’u. ‘A ia ko e ki’i lave ko ia ki ai, ko e ngaahi fatongia ‘oku nau hanga atu ki ai, k toa p he ngaahi fakamole ko eni ‘oku mau ‘i he...kau ia he palani ‘esitimeti ko eni Sea, ‘o kau ai pea mo hono fakalelei’i ko ‘o e Palasi ‘Ii ‘Eua, ‘oku kau mo ia.

Lord Fusitu’a: ‘A ia ‘oku fakakau, kau e Ta’ahine Kuini Fehuhu ia ‘i he sino’i pa’anga ko ia.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Koi a. ‘A ia ko e ngaahi sivi fakafalemahaki ...

<001>

Taimi: 1420-1430

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ko ‘eku tali ki ai ‘io. Ngaahi fatongia k toa ‘o e Pule’angá ki he ‘Ene ‘Afió mo hotau Tu’í ‘oku ‘i heni ia Sea. Kaikehe Sea ko e ngaahi fakamole t naki mai p ‘oku mau ‘omai heni ‘o fai e tokangaekina ‘a e Palasi ko eni ‘i ‘Eua ‘a ia ‘oku mau ‘omai heni, ‘oku ‘asi ia he peesi 70. Fakamole lalahí, 20, ‘a ia ko e fakalelei, ko e 3 kilu mai ke fakalelei ‘aki pea peh pea mo e tafa’aki ko eni ki Ha’apaí. ‘Iai e 1 kilu, ai p feitu’u mau faka’amu ke fakalahi’i koe’uhí kae lava ‘o fakalelei’i koe’uhí ko e tu’unga ko ‘oku ‘i ai he taimi ni. ‘A ia ko e ngaahi fakamole lalahi p ia ‘oku mau ‘omai ki heni, ka ko e fakalukufuá Sea ‘oku holo mei he ta’u kuo ‘osí koe’uhí ko hotau fatongia ki hotau fonuá. ‘A ia ko e tu’unga ia ‘o ...

Tokanga fekau’aki mo e fakalelei Palasi ‘i Ha’apai

Lord Tu’iha’angana: Sea, k taki ko e fehu’i p ‘Eiki Minisit . Ko ‘ene me’a ko fekau’aki mo e fakalelei e Palasi, ko e h me’a ‘oku 3 kilu ai ‘a ‘Eua kae 1 kilu ‘a Ha’apaí. Ko ‘eku lave’í ‘oku lahi ange palasi ‘i Ha’apaí pea na’e maumau lahi ange ia he af . K ko e 1 kilú ia he ‘ikai ke lava ha me’a ia ai ki he palasi ‘i Ha’apaí. ‘Ikai ko ‘eku ‘ai. Fakamolemole p ‘oku ‘ikai ke u lave’i ‘e au ia ‘a e palasi ‘i ‘Eua, te’eki lave’i ia he motu’a ni. Ka ko ‘eku ‘uhingá p ‘aku ki he 1 kilu ko eni ki Ha’apaí, ki he maumau ko eni na’e hoko ki Tau’akipulu he talu eni ko eni mei he af he 2014 ia. ‘Oku tonu ke ‘omai e 3 kilu ko ‘o fakalahi mo e 1 kilu ko ke ‘ai ‘a Ha’apai ke ‘osi na’e holo ko ‘i he af . Kae toki vakai’i ‘a ‘Eua. ‘Ikai ka ko e kole p ia he ko e 1 kilu ia ko he’ikai ke lava ia ai e palasi ia ‘o Ha’apai he na’e maumau lahi ’aupito ia he af . M 1 Sea.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Tapu pea mo e Seá, tapu mo e Falé, ko e ki’i tokoni atu p ki he ... Ko Ha’apaí ia na’e ‘osi fai e ng ue ki ai ‘a e Pal miá ia, ‘oku loto m fana p kakai ia ‘o Ha’apaí, tautefito p ki he ngaahi Siasí. Nau loto m fana p nautolu ia ke nau t naki p ‘e nautolu e silini ke ... pea fakataha mo e tokoni kehe, ke lava ‘o fakakakato ‘aki e ng ue ko ení ki he langa ko ‘o Ha’apaí. Pea ‘oku peh p mo ‘Eua, ko e ki’i fakava’e p eni ia ‘oku ‘ikai ke lava ha palasi ia he 3 kilú. ‘Oku fai e kole pa’anga ia ki muli pea mo e uki ke fai ha t naki pa’anga ke tokoni ki he ng ue ko ení. M 1 .

Tali Pule'anga fekau'aki mo e Palasi Ha'apai

'Eiki Minisit Pa'anga: M l 'aupito Sea. Tapu mo e 'Eiki Sea, peh ki he Hou'eiki K miti Kakató. Ko e peesi 70, ko e 'aitemi, ai e 'aitemi 20, he ngaahi fakaikiiki ko ngaahi tokoni ko mei he ngaahi Pule'anga tokoní 'oku a e 4 kilu 5 mano ai. Ko e 4 kilu 5 mano ko iá 'oku t naki mai ia ki he 1 kilu ko 'oku 'ai ko ki Ha'apai he pa'anga 'a e pule'angá, ko ia 'e langa'aki 'a e palasi fo'ou. Fakalelei 'i fo'ou ko eni 'o e palasi ko eni 'i Ha'apai. Ka 'oku ai e tokoni ia 'oku ai e fonua 'oku nau 'osi 'ofa mai nautolu ia ke nau tokoni mai. 'A ia 'oku 'alu hake leva ia 'o 5 kilu 5 mano. 'A ia ko e kotoa ia 'a e tu'u he taimi ni 'a e fakafuofua ko ki he mahu'inga ko ... pea 'oku 'ikai ke ... 'a ia ko e tokoni eni ia pea mo e pa'anga 'a e pule'angá 'oku 'atu ko ení ki Ha'apai. 'A ia ko e lahi fakak toa ia 'a e fakafuofua 'oku 'atu he taimi ni. 'A ia 'oku lahi p ia 'i 'Eua.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia Minisit Pa'anga. M l 'aupito. Ko ia ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga ki aí ko e 'ikai ke me'á, he ko 'eku lave'í na'e ai e fokotu'utu'u na'e ai e kole tokoni he taimi na'e kei Tokoni Pal miá ai 'a e Fika 15 'o Vava'ú, ka ko eni kuo me'a mai e Minisit 'oku kau fakataha ia mo e tokoni 'a e pule'angá. 'Inasi e pule'angá pea mo e tokoní, ngali fakafiem lie ange ia.

Sea K miti: M l .

Lord Tu'iha'angana: 'Uhingá he 'oku mahino ko ... ko 'eku fakat t p 'aku ki he lau ko he taimi ni, 'oku kei faka'aonga 'i p he 'Ene 'Afió 'ana ia 'a e taimi 'oku ha'ele ai ki 'Eua 'a e palasi 'i 'Eua. Ka 'oku mahino 'a e fie ma'u ke fai ha tokanga lahi ki Ha'apai, 'oku 'ikai p ke to e lava ia, 'oku 'ikai p taau ia ke 'afio ai 'Ene 'Afió 'oku fie ma'u ia ke fai e ng ue lahi ki ai. 'A ia 'oku ou lave ko ki aí. 'A e kehekehe ko 'a e ongo tu'unga 'oku ai 'a e ongo palasí. Ka ko ena 'oku me'a mai e Minisit kapau 'e ma'u mai e pa'anga tokoni ko iá, ko ia. 'e 'i he laine ia ko . Ka fakalelei 'i p to e langa fo'ou e palasi 'i Ha'apai 'e 'i he 5 kilu ia 'o faai atu. M l Sea.

Sea K miti: Ko ia Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. 'A ia koe tu'ungá ia ko e kole p ki he Hou'eiki 'o Ha'apai mo e k ingá 'oua te mou to e tokoni mou toki hake p 'o fai ha ki 'i tokoni. Ko eni 'e lava p fua 'a e palasí ia. 'Oua 'e to e fakakavenga ki he k ingá. Ka nau tokanga nautolu ki he toutai mo e ngaahi me'a peh . Ka ko eni 'oku lava p fatongia 'i hotau pa'anga ko eni hotau ivi ki he ta'u kaha'ú Sea. 'A ia ko e tu'unga p ia 'a e vouti ko ení pea 'oku fokotu'u atu Sea. M l .

Lord Nuku: Sea ko e me'a 'oku tokanga ki ai e motu'a ni 'Eiki Sea, mei he peesi 4. Ko e peesi 'a eni ko 70 mo e 69 'Eiki Sea, ko 'etau a'u ia ko ki he vahevahe 'o e 'esitimetí ki he 'u feitu'u ko 'oku fai ki ai e ng ue 'a e pa'anga ko 'a e pule'angá 'Eiki Sea. Ko e me'a 'oku fai ki ai e tokanga 'Eiki Sea, 'i he peesi 3, 'oku ai 'a e fatongia ai, ko e fo'i fatongia 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 'a ia ko e ngaahi fatongia ko iá 'Eiki Sea 'oku ne hanga 'o tuhu 'i mai e ngaahi m lohinga ke fai ai 'a e ng ue he pule'angá. Pea 'oku tokanga e motu'a ni 'Eiki Sea ki he va'a faka'ekon miká. Hono 6. Ko e silini ko 'oku to'o ko mei he 324, 'a ko fonuá, ke fai 'aki hono langa faka'ekon mika ko fonuá ko e pa'anga p 15. 15 miliona poini 'e 4. Ko e pa'anga ko ki he langa fakas sialé, pa'anga ia 'e 100 miliona poini 'e 8. Kapau te ke me'a hifo ki ai, 'a ia ko e Konisit toné 'a ia 'oku mai ki ai 'a e Potung ue 'e 4, 12 miliona. 'O fai peh hifo 'Eiki Sea, ka ko e me'a 'oku fai ki ai e

tokanga e fakahoha'a e motu'a ni ki he vahevahe ko ení, ko e pa'anga 'e 15.4 miliona ko 'oku 'ave ki he langa faka'ekon miká. 'A ia ko e pa'anga ia 'oku vahe'i 'i he Potung ue Toutaí, Potung ue Ngoué ke fai'aki e langa faka'ekon mika e fonuá 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ia ko na'e hoha'a ki ai e motu'a ni, ko hono vahevahe eni e ivi ko e fonuá. 'A eni ko 'oku tu'u ko . Ko e Potung ue eni 'e 2 'oku tokanga lahi ki ai e motu'a ni ko e Potung ue Ngoué mo e Potung ue Toutaí. He ko e p seti lahi taha ko 'o e kakai e fonua ni 'Eiki Sea, pea hang ko na'e fai ki ai e fakahoha'a ko 'anenai ko peesi 20 ko Fakamatala Patisetí, kapau ko e to'utupú , ko 'enau ng ué 'e ma'u 'i f ? Kapau 'oku 'osi fai e fakamatala patisetí p seti 'oku 'ave ki Vava'ú, p seti 'oku 'ave ki Ha'apai, p seti 'oku 'ave ki 'Eua, pea nofo leva 'a e 100 tupu miliona 'i Tongatapu. Ko e me'a ko 'oku fai ki ai e hoha'á 'Eiki Sea, 'oku ou tokanga atu ki he fika ko ení. Te tau lava ke fakalelei 'i 'a e ongo potung ue 'e 2 ko ení? Potung ue Ngoué mo e Potung ue Toutaí? He 'oku hang ko e me'a na'e hanu mai ki ai 'a Ha'apai. Ko e m lohinga 'o Ha'apai ia ko e toutai. Tau tautolu 'o vahe'i 'a e ki'i pa'anga ko ení, ko e 15 miliona ko ení, k toa ki Tongatapu ni k toa. Ko e me'a ia 'oku fai ki ai e tokangá Sea. He 'oku hanga he fakamatala patisetí 'o 'omai e tokoni 'oku 'ave ki he 'otu motú. Ka 'oku hanga leva 'e he fika ko ení 'o fakamatala'i mai, ko e silini eni 'oku 'ave ki he Minisit Ngoué ke fai'aki ko tokoni ko , ke hakeaki'i 'a e va'a lahi taha ko 'oku mo'ui ai e kakai 'o e fonuá he 'aho ni. Ki'i pa'anga p 'e 15 miliona. Ko e fika mo'oní . 'A 'oku 'ange ki he 'Eiki Minisit ke ne fai 'aki ko ng ue ko ení. Te tau lava ke toe fakalahí? Ke fakalahi'i, ko e fakakaukau ia 'a e motu'a ni.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai & Tute: Sea ke u ki'i tokoni ki he Fakafofongá.

Sea K miti: Tokoni.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai & Tute: Tapu mo e 'Eiki Sea, pea tapu mo e Falé, fakam l atu ki he Fakafofongá he malanga atu he toutaí. Kuo u kole atu p mu'a Sea, 'ai p mu'a 'etau ng ué ke tau ng ue fakam 'opo'opo. Ko e vouti 'uluakí eni, ko e 'Ofisi e Palasí. Ngaahi 'isi ko ia fel ve'i mo e 'Ofisi e Palasí pea mo e *statement*, tau p talanoa ai, ko e 'uhingá ko e lava p ko iá, tau hiki ki he vouti hono 2 mo e potung ue hono 2. He kapau 'e 'ikai Sea 'e feleleu 'etau aleá pea 'ikai te tau 'iló p te tau iku ki f . M l .

Sea K miti: Ko ia Hou'eiki, hang p ko e me'a ko na'a tau fanongo ki ai na'e me'a mai ki ai e Minisit Pa'angá, pea na'e ai e hoha'a e Fakafofonga N pele Fika l 'o Ha'apai ki he palasí. Ta ko 'oku ai e silini ia h . Ka 'oku ou kole atu mu'a, tau fononga tahataha atu p mu'a he ko e 'uhingá ko e toutaí mo e me'á 'oku toki 'i mui ia. Ka 'oku ou kole p ke tau fakam 'opo'opo lelei p mei mu'a.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko peesi ko e ko 'o e fakamatala patisetí 'oku ai e peesi 4, 5, 6 'o a'u ki he 70. Kuo tau hiki tautolu ia 'o kamata he 69.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea k taki, kole atu p fakamolemole...(kovi e ongo)...

Lord Nuku: 'E f f , ha e founga hono t naki e ivi e pule'angá?

'Eiki Minisit Pa'anga: Kau tali atu, tapu mo e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakató. Kau tali atu e fo'i poini mahu'inga 'oku 'omai he 'Eiki N pele, koe'uhí ko e sio ki he vahevahé. Ko e vahevahe

ko fakalukufua ko ki he ngaahi potung ue ko ení ki he ta'u kaha'ú, fe'unga ia mo e 25 miliona. Fakak toa. Pa'anga pea mo e ngaahi pa'anga tokoni maí. Ko e 15.4 miliona, ko e pa'anga ia ko 'o e ngaahi ng ue ko 'o e ngaahi potung ué. Ka 'oku ou faka'amu p ke fakamahino'i e me'a ko eni, 'a e fatongia e pule'anga mo e fatongia 'a e ngaahi pisinisi taautaha.

<003>

Taimi: 1430-1440

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e pa'anga ko 'oku 'oatu ko eni ko e kaung ue ia pea mo 'enau pa'anga ng ue ko hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi *policy*, 'ai 'a e ngaahi lao pea mo e ngaahi ng ue 'oku fakataumu'a 'e he laó ki he ngaahi Potung ue 'a e Pule'angá. Ko e me'a ko ki he pa'anga ko ke 'oatu ko ki he ngaahi pisinisi. Kuo 'osi maau 'a e ngaahi Pangik , 'osi maau mo e 13,'osi 'oatu 'e he Pule'angá ia kehe 'aupito ia. Ko e pa'anga ena ki he Pangik Fakalalakaká ke fakaivia 'aki 'a e ngaahi Pisinisi Taautaha. Kehekehe 'aupito, pea kou tui ko e poini mahu'inga ia 'a e fakafaikehekehe'i 'a e fatongia 'o e Pule'angá pea mo e ngaahi fatongia ko 'o e ngaahi pisinisí ki tu'á mo e fatongia 'o e Pule'angá ki hono'oatu fakapa'anga ki he ngaahi sino ko fakapangik mo nau toe tokoni'i 'a e ngaahi pisinisí.

'A ia ko e poiní ko 'oku ou 'ohake. Ko e 15 ko eni ko e kaung ue p ia mo 'enau pa'anga ng ue ki he ngaahi fokotu'utu'u fel ve'i mo e tefito'i fatongia 'o e Pule'anga. Ko e ha 'a e tefito'i fatongia 'o e Potung ue Ngoué, ko e 'ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u *policy* mo e lao mo e ngaahi fale'i. 'Oku 'ikai ke nau nautolu 'o ngoue. 'E 'ikai ke 'alu 'a e Potung ue ia ko eni 'o t mataka, 'o t hina. 'Oku hang kiate au 'oku 'i ai 'a e fetuiaki heni. 'A ia ko 'eku poini 'oku ou 'ohake 'a e mahu'inga 'o e tu'u'anga 'a e Pule'angá mo e tu'u'anga ko 'a e toenga 'o e Sosaieti feng ue 'aki Sea. 'A ia ko e poini p ia 'oku ou 'ohake 'i he me'a ko eni, pea 'i he 'ene peh kou foki mai ki he Palasi. Ko e fatongia kou lave atu p ki ai pea ko e anga 'a e fakafehoanaki mo e ta'u kuo 'osi mo e ta'u ni, pea mo e ng ue fo'ou 'oku 'omai ke tau fai hano tokanga kina 'i he tafa'aki ko eni, pea ko e me'a ia 'oku fai atu ai 'a e fokotu'u 'Eiki Sea, kapau 'oku fiemalie ki ai 'a e Hou'eiki ki he pa'anga kuo tau vahe'i ki he 'Ofisi 'o e Palasi.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele 'Eua.

Lord Nuku: Ko e 'uhinga 'eku fakahoha'a ki ai 'Eiki Sea, he na'e tonu ke fakama'ala'ala mai mei mu'a 'i he 'u peesi ko eni 'a e founga hono tanaki 'o e Tukupau. He kapau teke me'a hifo ki he peesi hono 9, 'oku ne fakamatala mai ai 'a e fakalukufua, kaung ue tu'uma'ú, fe'unga ia mo e 130 miliona. 'Oku fakamatala'i fakakehekehe'i. Ko e fakamatala ko eni 'a e 15 miliona ko , 'oku 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o 'omai ha fakamatala ke ne hanga 'o fakapapau'i p ko e f pa'anga ki h , pa'anga ki h . Ko 'ene a'u mai ko ki he peesi 9, ko e ngaahi pa'anga h atu mo e anga hono ngaahi fakamolé. Ko e taimi ko 'oku tau 'alu ai ki he ngaahi Potung ué. Ko e fika ko na'e 'ave ko ki ai Sea. Ko e fika 'oku 'ave ke fakalele 'aki 'a e ng ue mo fai 'aki 'a e ngaahi fatongia. 'Oku 'uhinga peh 'a e anga ko 'eku hoha'a ki ai. Pea hang ko e me'a ko eni. 'Oku 'ikai ke 'asi 'a e pa'anga tokoni ia 'i he fika ko eni 324. Kae toki fakatonutonu mai p ia 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga, koe'uhi ko ia, ia ko e m taotao ia 'i he tafa'aki ko ia.

Ko e me'a ko 'oku fehu'i 'e he motu'a ni. Ko e 'omai ko 'o e pa'anga tokoni, 'o 'omai ia ki he Patiseti fakalukufua, pea lau leva ia ko e pa'anga tanaki ia 'a Tonga ni. Ka 'oku 'ikai ko ha pa'anga foki ia 'a Tonga ni, ko e pa'anga ia na'e 'omai ke tokoni. Ko 'oku fehu'i? Na'e fakataumu'a mai 'a e pa'anga ko ia ke fakataumu'a ki ha fo'i ng ué? P 'oku 'omai 'a e pa'anga ko ia, hang p ha *Budge Support* ke toki vahevahe p ia 'e he Pule'anga, ki he feitu'u ko tenau loto ke 'ave ki ai. He ko e pa'anga tokoni ko eni 'Eiki Sea, ko e pa'anga lahi. He kapau ko e 324 ko hotau ivi fakafonua ia. Ko e Patiseti ko 'oku 'omai, ko e 541milionā, 'a ia ko e faikehekehe ia, 'a ia ko e pa'anga tokoni ia, 'a 'oku tanaki ko 'etau pa'anga, 'a ia 'oku fa'a faka'aonga'i 'aki ko e pa'anga ko ia, 'oku 'ikai ko hotau ivi ia. Pea na'e 'osi fai 'a e feme'a'aki 'anenai 'i he Fakamatala Patiseti. He 'ikai ke kau ko eni 'a e pa'anga *remittance* 'i he pa'anga ko eni 'a e *GDP*?

Lord Tu'iha'ateiho: 'Eiki N pele! Ke u ki'i tokoni atu k taki p ?

Lord Nuku: M l !

Lord Tu'iha'ateiho: Ko 'oku tokoni Sea, 'oku kehekehe. Ko e me'a ko eni na'e toki 'omai ia. Ko e me'a ko eni na'e me'a 'aki 'e he N pelé, 'oku 'i he Tepile p ia, ka 'oku fika kehe ia. 'A ia ko e 541 kuo fetongi ia he na'e *revised* mai ia 'i he 'aho 3 'o Sune, kuo 545 ia. 'A ia ko e 'u *figures* ia kuo fetongi ia pea mo e *total amount* ko 'i he fo'i laó ,kuo liliu 'aki ia 'o tanaki 'o 3.5 ki ai. Mahalo ko ia p 'a e ki'i ...p ko 'etau ng ue 'aki 'a e me'a ko , p ko 'etau ng ue 'aki 'a e fika motu'a.

Lord Fusitu'a: M l Sea. Ko e tokoni kihe me'a 'a e 'Eiki N pelé. Kiate au, k taki fakamolemole Sea, ko e tokoni ki he 'Eiki N pele p tene tali?

Sea K miti Kakato: 'Oku ke fie ma'u p 'a e tokoni 'Eiki N pele?

Lord Nuku: M l Sea.

Lord Fusitu'a: Kiate au, 'oku 'i ai 'a e mahu'inga m lie hono 'ohake 'a e faikehekehe 'a e ongo fika ko eni. Pea ko eni, 'oku toe foki ia ki he faka'eke'eke ko na'e fai 'i he uike kuo 'osi 'Eiki Sea. Ko e 100milionā ko ki he fakasosiale 'oku meimei 'osi kotoa p 'i he Vahenga 'i he Potung ue 'e ua. 'Uluakí, ko e vahengá. Ko hono uá, ko e *Budget Support*, 'a ia ko e me'a ia na'e 'i ai 'a e hoha'a 'i he uike kuo 'osi, p ko e ha 'a e ng ue 'a e Pule'angá 'e fai ke ne fakafepaki 'i 'a e fe'amokaki ko ia, 'i he fakafalala (1) Ki tu'a pule'anga pea (2) ki he Sino'i Pa'anga 'e ha'u p 'o 'alu 'i he V hengá, 'oku 'ikai ha'u ia 'o langa ha me'a. Ko e 'uhingá ia 'oku fai ai 'a e hoha'a ki he faikehekehe ko 'a e milionā ko mo e sino'i pa'anga 15milionā 'i he tafa'aki 'a e 'Ikonomiká. He ko e ua ko 'a e faka'eke'eke 'o e uike kuo 'osi. Ko e ha 'a e *policy* mo e fokotu'utu'ung ue ke fakafepaki 'i 'a e fe'amokaki ko ia. Pea kapau ko e sino'i pa'anga p 'oku vahe'i ke fai 'a hono uki, 'a e Sekitoa fakapule'angá, *Public Sector* pea mo e Sekitoa Taautaha, *Private Sector*. 'Oku tonu ke toe fai ha fakakaukau 'a e Pule'anga ki ai. 'Oku 'i ai 'a e founga ke fai 'a e tokoni kihe Langa Fakalakalaká. 'Oku 'i ai 'a e founga ke tokoni hangatonu 'a e Pule'anga ki he ngaahi Kautahá ko e *subsidy*. 'A ia ko e 'uhinga ko e mahu'inga m lie 'a e fefaikehekehe'aki 'a e ongo fika ko eni. 'Oku 'ikai ko e fakafo'i fika 'ata'at p , pea fakavouti p ko e fiha 'oku vahe ki he Vouti. Ko e 'uhinga 'a e fehu'i 'oku kei fakalukufua, he 'oku tau lele l ua p , lele p

'a e *Budget Statement* pea lele mo e Vouti. P ko e ha 'a e tu'unga 'a e ng ue 'a e Pule'anga 'oku fai ki ai? M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l Hou'eiki. Ko 'eku faka'amu ke tau nofo p 'i he 'Ofisi 'o e Palasi. Mou k taki 'al , tau nofo p 'i he 'Ofisi 'o e Palasi.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, k taki fakamolemole p 'Eiki Sea, teu a'u atu p ki he 'Ofisi 'o e Palasi. Ko e me'a ko na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisit , 15/16 ko e tokoni ki he *Private Sector* ko e 8miliona.

Sea K miti Kakato: K taki N pele! Ko e peesi fiha ia?

Lord Nuku: 9! 'A ia 'oku hang kiate au ko e pa'anga ia na'e hanga 'e he Pule'anga 'o vahe'i ke tuku atu ki he Pangik ki he *Private Sector*. Kapau ko ia, ko e anga ia 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni. Ko 'ene a'u mai ko ki he 16/17 ko e tokoni ko eni 'oku 'uhinga 'eku lave ki ai, he 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi faingamalie na'e tuku ki he Ng ué pea mo e Toutaí. Ko e ta'u ni, 'oku 5miliona, 'a ia 'oku holo ia. Ko e 'uhinga ia Sea, 'a e fakamalanga atu ko ki he 15miliona. Ko e pa'anga tokoni eni ke fakalakalaka 'a e Sekitoa Taautaha, 'a ia na'a ne 'uhinga mai ki ai 'oku 'ikai kau ia h . Kapau leva ko e peseti lahi taha 'o e 324 ko e V henga, hang ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Fakafofonga mei Niua. Ko e 100miliona ko fakasosiale meimei ko e lahi taha ko e V hengá. Pea ko e me'a leva ko 'oku fai ki ai 'a e fakakaukau ki he holo ko 'a e 5miliona holo ko meihe 8 miliona ko 'o e ta'u kuo 'osi.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit Pa'anga!

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. Fakamolemole atu ki he toe h atú, ka ko 'eku 'ai p ke tonu 'a e fakamatala. He kou 'ilo p mahalo ko 'etau takai eni 'i he fo'i *issue* tatau mahalo tu'o 4 eni 'eku vakai. Pea kou kole fakamolemole atu p 'i he me'a ko eni. Na'e fakahoha'a 'a e motu'a ni 'i he kamata ko 'o e 'Esitimeti, ko e me'a 'oku mau tokanga ki ai ke holoki. Ko e tu'u he taimi ni, ko e peseti ko 'o e V henga ko e peseti 'e 55, ka 'oku 'avalisi foki ia. Pea na'a mau feinga ke holoki ki he 'Esitimeti ko 'o e ta'u kaha'u, ke feinga ke 60, 40 fakalukufua 'a e ngaahi Potung ué. 'A ia ko 'emau 'uhinga ke 'ohifo 'a e v hengá pea mo e pa'anga ng ué 'o fakatatau p foki ki he Palani 'oku 'omai 'e he ngaahi Potung ué. 'Oku nau filifili mai p 'a e ngaahi Palani 'oku fekau'aki hangatonu mo e taumu'a olá mo 'ene tau ko ki he V soné. Pea 'i he'ene peh Sea, ...

Lord Fusitu'a: Sea, ko e ki'i tokoni p ki he Minisit kapau tene tali.

'Eiki Minisit Pa'anga: Pea 'i he'ene peh Sea, kau afe mai ki he poini.

Sea K miti Kakato: 'Oku ke tali 'a e tokoni ko eni?

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Oleva ke u afe ai leva keu 'osi ai leva.....

<004>

Taimi: 1440-1450

‘Eiki Minisit Pa’anga: ...kataki fakamolemole kau ‘osi ai leva mo e poini ko eni ...fakamolemole p ko e ‘osi pe pea tokoni mai p sai p ia, k ‘oku ki’i afe hifo leva ‘o fakamahino’i ‘a e poini, poini mahu’inga na’e ‘omai ‘e he N pele ko ‘o ‘Eua fel ve’i mo e pa’anga ko eni ki he pisinisi, ko e ngaahi pa’anga ko eni ki he n , ‘a ia ‘oku mo’oni ko e 13 miliona foki na’a tau kamata ko fokotu’u ko ‘i he pa’anga ko eni, k koe’uh ko e fiema’u na’a mau lele mautolu ‘o a’u ki he ta’u fakapa’anga ko eni mahalo ‘e valu p ‘o fakatefito p ia mei he ngaahi pa’anga ko kuo toho. ‘Oku ma’u p ‘e au ‘a e lisi heni ‘a e ngaahi k toa ‘a e ngaahi pa’anga kuo ‘osi ‘ave ‘e mautolu ki he ngaahi sekitoa taautaha, ‘a ia ko e tu’u ‘i he taimi ni ia ko e k toa ‘o e pa’anga ‘oku mau ‘osi vilohi ‘i he Pangik Fakalalakalaka ngata eni ‘i ‘Epeleli fe’unga eni mo e 7.6 miliona ‘i he 13, k ko e pa’anga foki ko eni ‘oku vilo ‘a e *revolving fund* ‘oku vilo ‘a e silini ko eni, koe’uh ko e meimei ko e ta’u ‘e ua, ta’u ‘e tolu ta’u ‘e f , ‘a ia ko e nima ko ‘oku mau ma’u ngalingali ko e pa’anga ia ‘e vilo mai ia he’etau pa’anga fo’ou ka hoko, k ko ‘ene mau a’u mai ki he ta’u ni ko ‘i he 13 ko e 7.6 ‘oku nau ‘omai ko ‘oku ngali ‘oku nau ‘osi ‘ave ki he silini ko eni ka ‘oku vilo p foki.

‘A ia ko ‘eku fakama’ala’ala ia ki he poini ko eni Sea. Ko e poini ‘e taha, poini mahu’inga na’e ‘ohake fel ve’i mo e pa’anga ke fai ha lave fel ve’i mo e pa’anga h mai ko fonua. Pea na’e ‘osi fai ‘a e fakahoha’ a ia ki ai ‘i he lave ko uike kuo ‘osi, k toa ‘a e ‘esitimeti ko ‘o e fonua ni ‘i he ta’u fo’ou, ta’u kaha’u, p seti ‘e 93 ko ‘etau pa’anga p ia ‘atautolu fakalotofonua p seti ‘e 45 ia, pea mo e p seti ‘e 48 ko e tokoni mai ia kau ai ‘a e *budget support* ‘a ‘etau pa’anga tokoni pea ‘ikai ngata p ‘i he ngaahi kupu fekau’aki mo e ngaahi pangik ‘oku tau m mipa ai, ‘a ia ko hotau ‘inasi ia ‘o tautolu ‘o ‘etau ng ue’i ko ‘o e fonua, ‘a ia na’a ku lave ki ai ko e p seti p ‘e fitu ‘oku n , sai ko e ‘alu ko eni ko ko e peesi 36 ‘oku ‘i ai ‘oku ‘asi ai ‘a e fel ve’i ko pea mo e ngaahi tu’unga v henga pea mo e pa’anga h mai, ka ko e kole atu ko ko e taimi ko ‘oku tau ‘alu ai ‘i he fakavouti fakavahe kuopau ke mau lave atu ki he tafa’aki pa’anga h mai mo e pa’anga h atu, ‘a ia ko e taimi ko ‘e me’a mai ai ‘a e Minisit ko ki he Potung ue T naki Tukupau, k toa ‘a e pa’anga lahi taha ia peesi 36 ko e ha’u ia mei he ‘ene vouti, ko e vouti ko ko pe ko e vahe ‘a e ‘Ofisi Palasi, ko e pa’anga p ‘oku tau toki ‘oatu ki ai ke fai’aki ‘ene ng ue, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane pa’anga h mai mei ai Sea, k ko e ‘uhinga ‘e lava p ia ‘i he’etau fononga ko ‘i he ngaahi potung ue ‘a e ngaahi vouti ‘o ma’u k toa ‘e he potung ue ko e h ‘a e pa’anga ‘oku ne ‘amanaki te ne ma’u mai ‘i he ta’u kaha’u ‘a ia ‘o foki mai ia ‘o tatau mo e peesi 36 ‘oku ‘asi ai ko pa’anga k toa ‘oku h mai ko ki he Pule’anga ‘i he’etau ngaahi feinga pa’anga fakalotofonua Sea, ‘a ia ‘oku ou sio ‘oku fekau’aki p ke tau fononga kuo u ‘osi fakama’ala’ala atu pea mo e fatongia ‘o e Pule’anga he ‘ikai ke ‘alu ‘a e Pule’anga ia ‘o t hina, he’ikai ke ‘alu ‘a e Pule’anga ia ‘o fai ‘a e ngaahi ng ue fakakom siale ‘oku fai ‘i tu’a. Ko e fatongia p ‘o e Pule’anga ia ko e fakafaingofua’i ‘a e ngaahi *policy* mo e ngaahi me’a ‘oku tokonia mo fakaivia ‘a e ngaahi ‘akinautolu ko ‘oku nau fai ‘a e pisinisi ko ia.

‘I he’ene peh Sea ‘oku ou foki mai ai ko ‘a ia ko ‘ene ha’u ko ki he vahe ko eni ‘a e Palasi, ko e fatongia pe ‘o tautolu ‘oku ‘oatu ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga ‘oku ma’u ai ‘e toki ‘oatu ia ‘i he ngaahi potung ue ki mui ‘a ‘enau ‘a e pa’anga te nau ‘omai, pea ‘ikai ngata ai hang ko ‘eku lave ‘anenai ko e vahevahe ko pa’anga ng ue mo e pa’anga ‘a e kau ng ue ‘oku fai ‘a e tokanga ki ai koe’uh ke lava pe ‘o fai ‘a e fatongia Sea, koe’uh kae lava ‘o ng ue’i ‘a e ngaahi taumu’a ng ue ko ia Sea, ‘a ia ‘oku ou fai ‘a e fokotu’u atu ko ‘i he vahe mou vahe ‘uluaki ‘a e palasi ke mou me’a ki ai na’a kuo napangapangam lie, m l Sea.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ‘oku ...kiate au ia ‘oku ...kiate au ia ko e mahino ko ‘ fika ko eni ‘a e anga ko hono t naki ‘o ‘ene silini pea mo hono vahevahe, kuo ‘osi fakamatala mahino ia ‘i he taimi ko ‘oku tau ‘alu ai ko ‘o fakafo’i vouti, ‘a ia ko e me’a ‘oku fokotu’u mai ‘e he Pule’anga ‘i he taimi ni ke tau hiki kitautolu ‘o fakafo’i vouti.

Sea K miti Kakato: Ko ia, ‘oku tau lolotonga alea ‘i he fakafo’i vouti.

Lord Nuku: Ko ia k ‘oku tokanga atu ‘a e motu’a ni ki he kongia ki mu’a ko ‘o e lao, pea tau toki a’u ki he vouti, ko e me’a ia ‘oku tokanga ko ki ai ‘a e motu’a ni ia, he ‘oku hang ko eni ko e me’a ko ‘oku ne fakamatala’i mai ‘e ia ia ‘oku ou tui au ‘Eiki Sea ‘oku ‘osi loto ‘a e ‘Eiki Minisit ia ke tau paasi a ‘etautolu eni. Ko hono loto ia, ke tau paasi ‘ekitautolu eni, k ‘e f f ‘a e kakai ‘o e fonua ‘Eiki Sea, ‘i he vahevahe ko eni? Ko e ‘Ofisi Palasi ia ‘oku fakangatangata p ‘ene vouti ‘ana ki hono ngaahi fatongia. Ko e ‘ vouti ko ‘oku fakalukufua ‘ene tokanga ki he kakai k toa, pea ‘oku tonu ke ‘ilo’i ‘e he kakai ‘a e me’a ko ‘oku vahevahe ki ai honau ivi.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele te tau a’u p ki ai.

Lord Nuku: K ‘oku tau hiki kitautolu ia ki mui ...

‘Eiki Minisit Pa’anga: ‘Oku tonu p tapu mo e Feitu’una.

Lord Nuku: ...kae tuku ‘a mu’a.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Fakamolemole p ...koe me’a ia ‘oku ‘ikai ke ‘aonga ‘a e ‘Ofisi Palasi ki he fonua, ‘oku ‘aonga eni, ‘aonga eni ki he fonua.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ‘oku te’eki ai ha’aku fakahoha’a atu ‘oku ta’e’ aonga ‘a e vouti ko eni, na’a ku peh atu ‘oku fakangatangata, na’e ‘ikai ke u peh atu ‘oku ta’e’ aonga ‘a e ‘Ofisi Palasi. Pea kapau ‘oku me’a mai ia ‘oku ta’e’ aonga ‘a e ‘Ofisi Palasi, ha’ana ia fakakaukau Sea.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Kataki ‘Eiki N pele ko e fakatonutonu.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Ko e ki’i tokoni pe ki he Fakafofonga N pele. Ko e ...fakangatangata p foki ‘Eiki Sea ‘a e ivi ia ‘o e fonua, me’a ko ‘oku t naki ‘e he fonua, pea ‘oku fakangatangata pe pea mo e vahevahe ko ‘oku tau fai ‘o fakatatau ‘i he ngaahi fiema’u vivili ‘o fakafehoanaki mo e ngaahi v sone ko ‘a e Pule’anga mo e ngaahi kaveinga ng ue.

‘Eiki Sea neu lave ‘i he ‘eku malanga’i he uike kuo ‘osi ‘a e fel ve’i ko ‘a e ngaahi fu’u kave ko ‘e fitu ko ‘o e Pule’anga fekau’aki pea mo e *corporate plan* , ‘oku fie ‘omi ‘a e tokanga ‘a e

Hou'eiki ki he palani ng ue 'a e 'Ofisi 'o e Palasi peesi hono hongofulu m ono. 'Oku 'omai ai heni 'e he 'Ofisi ko 'o e Palasi 'a e ngaahi kaveinga fakafonua, 'a ia 'oku tokanga ki he *sovereignty* 'a e fonua ko eni mo 'ene tau'at ina, ngaahi me'a fakapolitikale, ngaahi me'a fakatipilom tika, ko ena 'oku laine kulokula 'a e fo'i laine hono ua p , pea toki 'alu hifo ai 'Eiki Sea mo e Hou'eiki ni 'oku mou mea'i p . Ko 'ene 'alu hifo leva ia ki he vahevahe ki he ngaahi kaveinga ng ue ko 'a e ngaahi fatongia mamafa kuo fakafatongia'aki 'a e 'ofisi ko eni 'o vahe 'a e ngaahi pa'anga ko ki ai. Ko 'etau 'i heni 'i he 'aho ni ke tau fakapapai'i p 'oku si'isi'i eni p 'oku lahi ke fakalahi 'a e pa'anga ko eni, pea kapau 'oku tau peh ke fakalahi, ko f potung ue te tau hanga 'o tu'usi kae fakalahi , he ko e ivi ko pa'anga 'oku 'osi ...ko hono lahi p 'eni hang ko ia kuo 'osi fakah 'e he 'Eiki Minisit . Kapau 'oku peh 'e he Fale 'Eiki ko eni tau 'oange ha taha miliona ke 'ai 'a e palasi 'o Ha'apai, faka'ofa, ka te tau to'o mei f , ko f feitu'u tetau hanga 'o tu'usi mei ai. 'Oku ou fokotu'u atu ke tau tali 'a e vouti 'a 'Ene 'Afio.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu.

Lord Vaea: K taki pe Sea te u vave p N pele 'Eua. Sea 'oku mahu'inga 'aupito kiate au 'a e me'a ko eni ko 'oku fai 'a e feme'a'aki ki ai p te tau kamata atu mei he kongaloto 'Ofisi Palasi, pe te tau hanga 'o vahevahe 'o hang ko e me'a ko ko 'a e Hou'eiki 'o 'Eua. Ko e fo'i vahe 'oku fitu, pea ko e fehu'i p ia mei he fo'i pa'anga ko 327 miliona hono fo'i 'a e vahevahe ko eni, 'osi, ko 'ene 'osi pe pea tau hoko atu kitautolu ki he ngaahi peesi ko . 'Oku mahu'inga eni ko hono 'uhinga he ko e tu'unga eni 'oku makatu'unga ai 'a e tauhitohi Sea. Ko e tauhitohi 'oku te hanga 'uluaki vakai'i ko e h 'a e ' kolomu, pea toki hiki leva ki he fakaikiiki, ko eni kuo tau kamata pe tautolu 'i he fakaikiiki, fiema'u ke 'ilo'i ko e h 'a e vahevahe'anga ko ko 'o e ngaahi kolomu pea 'oku 'osi hanga 'e he Pule'anga 'o fakahoko mai, ko e ngaahi fatongia 'o e pa'anga 'o e nimangeau miliona 'oku vahevahe ki he kolomu 'e fitu, pea 'i he fitu ko ia 'oku vahevahe ai, ngaahi ng ue lalahi, 'ikon mika, fakas siale, pea ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fehu'i 'i he tu'unga ko ia 'o e fakas siale, 100 miliona, faka'ikon mika, 15 miliona, 'osi. Ko e fo'i tu'unga ia ko e me'a ia 'oku fai ai ko 'a e fehu'i ko ki ai.

Ko ko hono fakalahi leva ko ko 'o e vaha'a ko 'o e fo'i 327 miliona ke 500, 'asi ia 'i he fakaikiiki Sea, pea ko hono 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fehu'i 'o hang ko e me'a ko 'a e Hou'eiki ko ia 'o 'Eua, mahu'inga 'aupito Sea ke tau fanongo ki ai ko hono 'uhinga ko e ngaahi tefito'i v sone eni 'oku fai'aki 'a e tauhitohi, 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ko e fie fakahalaki 'a e fika, ko hono 'uhinga ko e founa eni 'oku fai'aki 'a e tauhitohi 'a e kolomu ng ue 'o fakatatau leva ai ki hono vahevahe iiki ko eni ko 'i he peesi tolu 'o a'u hake ai pe ki he peesi hiva kamata leva ai hono to'oto'o kongaloto iiki Sea. Pea 'oku mahino ia ki he Hou'eiki 'o e Kapineti he ko 'enau ng ue faka'aho ia 'a e fehu'aki, h mai h atu h mai h atu , k ko e motu'a ko eni 'oku tangutu ko 'i tu'a, 'oku 'ikai ke mahino ko ki ai, ko hono 'uhinga ia 'oku ne fai ai 'a e fehu'i 'a e ngaahi tu'unga ko eni ko ko 'oku fai ai 'a e me'a ko ko 'a e Hou'eiki ko ia 'o 'Eua, pea 'oku ou kole pe Sea ki'i faka'apa'apa'i p kae tukuange ke tau vakai he ko hono 'uhinga 'oku 'i heni, 'osi ange me'a ni ia ...

<005>

Taimi: 1450-1500

Lord Vaea : ...kei pa'anga lahi ange p e kakai ia 'oku nau 'i t kangá mo e toutáí 'i he mata'i fika ko eni ko 'oku 'omai ko ení. Pea ko hono 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fehu'í mo e fifilí. Ko e h hono 'uhinga 'oku 'ikai lava ai ke palanisi? Pa'anga lahi e, ko e pa'anga lahi mo 'i tu'á. Ka ko , pa'anga lahi a tu'a ia, pa'anga si'isi'i a loto ia. Ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e poupou atu ki he me'a 'oku me'a atu ki ai 'a e Hou'eiki ko ia 'o 'Euá, Sea. M l .

Sea K miti Kakato : Kapau te tau fakavahe, te tau l l a tautolu, pea 'e fihifihi. Ko ia ko e mahino 'a e Seá, tau fakavouti, vave ange ia. Hou'eiki, ko e fata 'eni 'o e Haú. Ko 'eni 'a e 'olovahá. Ko eni e takimu'a 'o e fonuá. Pea kuo u lave'i p kuo mou laum lie lelei ke tau hikinima.

Lord Nuku : (kovi e ongo).. 'osi e me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá. Ko e me'a ko 'eku kolé, ki he Fale ni, pe 'e lava ke hiki hake e nima ko 'ení, ki he 10 miliona,

Sea K miti Kakato : 'Af ia, 'Eiki N pele?

Lord Nuku : Peesi 9, Tokoni ki he fakalalakaka e ngaahi sekitoa taautaha. Na'e 8 miliona he ta'u kuo 'osí, 'oku 5 miliona he ta'u ni. Ka na'e fai e feme'a'aki he ta'u kuo hilí, 'e 10 miliona. Pea 'oku h mahino mai 'i he fakahoko mai ko 'e he 'Eiki Minisit Pa'angá, ko e vilohi ko 'o e pa'anga ko ení, na'e 7 miliona. Ka ko e lave'i ko 'a e motu'a ko ení, 'Eiki Sea,

'Eiki Tokoni Pal mia : Sea, ke u ki'i tokoni atu p ki he Fakafofonga N pelé.

Sea K miti Kakato : Tokoni.

'Eiki Tokoni Pal mia : Na'e 'osi me'a'aki p 'e he Minisit Pa'anga, fekau'aki ko eni mo e seniti ko ení. Mahalo kapau te tau fai p ki ho'o tu'utu'uni, Sea, 'e toki alea'i eni ia he vouti ko eni 'a Fale Pa'angá, toki t langa'i ai pe ko e fiha na'e ng ue'akí, fiha 'oku toé. Ko ia p , Sea. Fokotu'u atu ai p .

Sea K miti Kakato : Ko ia.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, kole ia 'a e Pule'angá, ke tau tali ki he vouti ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá. Ko e kole ko 'a e motu'a ni, ke fai e feliuliuaki ko 'ení, pe a tau toki 'alu ki he ' voutí. Pe 'e malava, he ko 'eku 'ilo'í, 'Eiki Sea, 'oku fihia e ngoué mo e toutáí 'i he founga ko ko 'oku ng ue'aki e pa'anga ko ení, ko e me'a ia 'oku holo aí.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ki'i tokoni p , 'Eiki Sea, ki he Fakafofongá.

Lord Nuku : Ko e anga ia 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni, pea mo e tokanga mai 'a e kakai ko e fonuá, ki he me'a ko 'oku 'oange ko kia nautolú.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ko 'eku tokoni p ki he Fakafofonga N pelé. Hang p ko e me'a 'a e Hou'eikí. Ko e faka-tauhi tohí, ko e to'o mei h kae h ki h . Ko e fo'i fokotu'u mai ia ko eni, ke fo'i fakalahi p ia. 'Ikai ke fokotu'u mai, 'e tu'usi, ko e to'o mai mei f ? Ko e taimi ko te tau hanga ai 'o alea'i fakafo'ivoutí, pea 'e faingofua leva ke tau peh . To'o pea ke fakalahi mei he 'ofisi 'o e Fale Pa'angá, tu'usi mei he Potung ue ko . Ngaahi s vesi eni na'e

‘ikai ke fakahoko ia, tu’usi ia kae ‘omai ke ... Faingofua e feh ‘akí. Ko e me’a ko ki he fo’i fokotu’u fakal kufua maí, ‘Eiki Sea, ‘ikai hano ‘aonga ‘ona ia ki he’etau tipeiti ‘oku faí, mo e ng ué.

Sea K miti Kakato : Ko e me’a ia ‘oku ou ‘uhinga atu aí. Tau fononga fakafo’ivouti. ‘Oku ‘i ai p e me’a ia ko e *supplement*, toki fai e me’a ko iá. Fononga fakafo’ivouti, ‘e vaveange ia.

Lord Fusitu’a : Ko e tokoni atu p ki he ‘Eiki N pelé. Ko eni na’e ‘osi me’a mai e *confident* ‘a e me’a ‘a e Minisit Pa’anga ‘anenai. ‘Oku ‘i ai ‘a e fu’u sino’i pa’anga mohe ‘oku tuku p h , kapau ‘e ‘i ai ha ‘aho ‘e fai ki ai, ko e pa’anga e ‘a e Pule’angá ‘oku ‘i h p , kapau ‘e fai ha fakap ki ai.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Sea, tapu mo e Feitu’una. Ko e tu’unga ko , e pa’angá. Tapu mo e Feitu’una mo e Hou’eikí. Ko e 13 miliona .05, na’e ‘ai ‘e he Pule’angá ia, talu ‘emau kamata mai he 2014, a’u ki he 15, ki he tafa’aki ko eni ko tokoni’i e kau ngoué, kau langá, ko e Akó. Ko e a’u ko na’a ku ‘oatu he ‘aho ni, ko e tu’u ko ‘oku ma’ú ko e, ngata i ‘Epelelí, ‘oku fe’unga ia mo e 7.6 miliona, mei he 13. ‘A ia ‘oku kei toe, ‘oku te’eki a’u mautolu ‘o 13. ‘A ia ‘oku toe, me’a ‘oku ‘i ai e 5 tupu ia heni, 5.4, ‘oku te’eki ai ke ng ue’aki ia. Ka ko e silini lahitaha p ‘oku mau ‘osi ng ue’aki ‘emautolu, ‘oku fe’unga ia mo e 3.5 miliona he ngoué, ‘osi ng ue’aki ia. Ko e hoko p ki aí, ko e Akó, na’e ‘i ai ‘ene noo Ako, 1.2 miliona. Ko e ongo ua ia kuo ‘osi lele naua ia h lele i matangi, mahino e fiema’ú. Hang ko e me’a, na’a mau vakai’i ‘emautolu eni pe ‘oku f f e anga ko eni ‘o e fiema’ú. Pea mau peh , ngali ‘oku fe’unga p eni. Koe’uh he ko e ngaahi noo ia ko ení, ‘oku nau ‘oatu p pea nau fakafoki mai. ‘A ia, hang ko ‘eku lave ko , fakahoha’a ‘anenai, ‘oku vilovilo p e silini ia ko ení. ‘A ia ‘oku mau peh ko , ko e fo’i vaha’a ko ení, toe ko eni e 5 miliona ko ení, ko ‘emau fakafuofua ‘e fe’unga p ai e fiema’ú ia, mo ‘ene vilo ko eni ‘i h . Tukukehe ange e pa’anga ia e pangik ko e lahi atu, Pangik Fakalalakaka, mo e ‘ feitu’u kehé, ko e ‘ai p eni ia ko ‘etau ki’i polokalama tokoni .

Sea K miti Kakato : M 1 .

Lord Nuku : ‘Eiki Sea, ‘oku ou lave’i p ‘a e me’a ko ‘oku me’a mai ki ai e ‘Eiki Minisit Pa’angá. Ko e me’afua ko ki hení, ko e kakai e fonuá. Na’e me’a mai e ‘Eiki Minisit Pa’angá, ko e fakal kufua ko eni ko ki he pa’anga fakafo’i’ulu ko , ‘oku tonu ke ma’u ‘e ha toko tahá, ko e 7,000, pea t naki mai ki ai mo e toe t naki ‘o ‘alu hake ‘o 1 mano tupu. Sea, hala mama’o mo’oni e fika ko iá ki he pa’anga fakafo’i’ulu ko e kakai e fonuá. Ko e ‘uhinga e tokanga ki hení, Sea, he ko e matap eni ‘oku ne hanga ‘o fakam nava’i ko ‘a e kakai e fonuá fakal kufuá. Pea kapau ko e me’á eni, ta ko e mole ke mama’o ke fai ha langa faka’ikon mika ia e fonua ni. He ko e me’afua ia ko ‘i hení, ko e kakai e fonuá, Sea, ‘oku kei masiva p e kakai ia e fonuá. ‘Oku ke mea’i p ‘e koe ho v hengá. Ka ko e ‘uhinga ia ‘a e hoha’a ki hení, he ko e fika ko ení, ‘oku ne hanga ‘o fakam nava’i, ‘o fou ‘i he pangik ‘i he tokoni ‘a e Pule’angá.

Ko e fika ko na’a ku talanoa ki ai ‘anenai, 15 miliona, ko e ‘ave ia ki he Minisit Ngoue, ke ne fakam nava’i e ‘Eiki Minisit ke fa’u’aki e ngaahi tu’utu’uni. Ka ‘oku mo’oni p ‘ene me’á. He’ikai ke me’a atu e Hou’eikí ia ‘o t hina mo me’a. ‘Atu ha ki’i me’a ke e kakaí ‘o t hina ‘aki, he ko e me’a ia ‘oku noo. Ko e founda ko eni ko na’e fai’aki e ng ué, Sea.

‘Eiki Pal mia : Sea, ki’i monomono atu.

Sea K miti Kakato : ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia : ‘Oku ou tui p ‘e faingata’a ke tau toe fetaulaki. Ko e silini ko na’e ‘ave ke tokoni ki he kau ngoue, toe 5 miliona kuo mei ‘osi e ta’u fakapa’anga ko ení. Kei toe e siliní, fekau ke nau ‘o feinga’i mai e silini ko ke ‘osi mei he pangik . Kapau ko e me’a ia ‘oku ke feinga mai ki aí.

Lord Nuku : ‘Eiki Sea, ko ‘eku fakahoko atu ko ení, he na’e fakahoko ‘e he Kakaí ki ai kimu’a he’ene kei ‘i h , ‘a e me’a tatau. Fakahoko mai ‘e he kakaí he ‘aho ni. Tala ki he Pule’angá, fakalahi e silin ke ‘oange kia nautolu. Ko e founa hono tufaki kitu’á, ‘oku ‘ikai tonú, ‘o fakatatau ki he fiema’u ‘a e kakai e fonuá, Sea.

‘Eiki Pal mia : Sea, ‘oku ou kole atu ki he Feitu’una. Fai ha’o tu’utu’uni.

Sea K miti Kakato : Tau m l l miniti e 15.

<006>

Taimi: 1515-1530

Satini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e K miti Kakato (*Penisimani ‘Epenisa Fifita*)

Sea K miti Kakato: Me’a mai.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Feitu’una, m l mu’a e laum lie ‘a e Feitu’una, kei ma’u ho sea. ‘Eiki Sea, ko ‘eku fehu’í fekau’aki ko pea mo e faka-voutí, pea mo e pa’anga kuo vahe’i fakal kufua ko ke fai’aki ‘a e vahevahe faka-voutí Sea. Kapau ko e pa’anga ko ‘oku tukumai ko ‘i he peesi 9 ki he kau lau’aho, kau ng ue tu’uma’u, ngaahi pa’anga h atu ko iá Sea, ka tau paasi ha vouti ai, ‘oku paasi ai ha kongá ‘o e silini ko iá ‘i he vouti ko ia? Ko ‘eku fehu’i p ki he Feitu’u na. P koe h ha me’a mei taumu’a, koe’uhi he ‘oku tokanga ‘a e motu’a ni, na’a ‘iloange kuo tau hanga ‘o paasi ha vouti ‘oku tau paasi ha kongá ‘o e siliní, ka ‘oku fai ‘a e fakakaukau na’a lava hano fenga’unu’aki ‘o hang ko e me’a ko ia na’e me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit ko T naki Pa’anga.

Sea K miti Kakato: ‘Oku sai. ‘Eiki Minisit Pa’anga tali mai ‘a e fehu’i ko eni.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Tapu ki he Seá tapu ki he hou’eiki ‘o e K miti Kakato. Ko e peesi 9 ko hono fakal kufua’i ia ‘a e k toa ‘o e ngaahi Potung ue ko eni k toa ‘a e Pule’anga. ‘A ia kapau ‘e ‘i ai ha Potung ue ‘e ‘i ai ha me’a ‘e liliu, ‘e liliu e t pile 3. ‘A ia ko e t pile 3 ‘oku talangofua ia ki loto ‘i he ‘ vahe vouti k toa ‘a e ngaahi Potung ue Sea. ‘A ia ko ‘ene fel ve’i ia ‘a e t pile 3 pea mo e toenga ko ia ‘o e ‘ vouti ko ia ‘a e ‘ Potung ue Sea. M l .

Lord Nuku: Ko ia Sea ko e ‘uhinga leva ki ai hang ko e me’a ko ia na’e fehu’i mai ‘anenaí, ka ko ‘eku fie tokanga p ‘a’aku ia ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi pa’anga heni ‘oku ‘asi ko e 58

miliona, ko e me'a'ofa fakang ue mo e 'inasi. 'Oku 'i ai pea mo e pa'anga totongi koloa pea mo e ng ue ..

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele k taki ko e vouti ena 'a e 'Ofisi Palasi?

Lord Nuku: Ko e fakamatala fakal kufua eni 'oku 'i ai 'a e vouti 'a e 'Ofisi Palasi. 'Oku 'i lotu 'a e vouti 'a e Palasi 'i he fakamatala ko eni.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Eiki Sea ko e ki'i tokoni atu p Sea.

Sea K miti Kakato: Tokoni.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ke fai ha tokoni atu ki he Feitu'u na kae 'uma' 'a e Fakafofonga N pele. Ka tau talanoa'i 'e tautolu 'e 'ikai ke tau tali 'e tautolu ha t pile he ' t pile 'i mu'a. He ko 'ene me'a p 'oku fai, ko hono fakal kufua'i mai 'a e me'a ko te tau ala tali 'e he ngaahi Potung ue. Ka tau talanoa'i he taimi ni pea tau a'u atu ki he faka-vouti, 'oku liliu ha vouti ai, ko e liliu ko ia, 'e liliu ai p 'a e ' t pile ko ia 'i mu'a. 'A ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u mahu'inga 'o hono talanoa'i 'ona ia, 'e *depend* ia mei he'etau me'a ko ia 'e tali faka fo'i Potung ue. Ka liliu 'a e vahé h , 'e liliu k toa ai p 'a e 'u t pile Ka liliu 'a e *capital. expenditure* ko e me'a tatau. Ko e me'a na'e kole atu ai 'a e Pule'angá, ke faka-vouti, ko e 'uhingá 'e ha'u p 'a e liliú ia 'o a'u ki he ' t pile. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: Ko ia hou'eiki 'oku ou kei fokoutua atu p au he fakafo'i-vouti. Ko 'eku ongo'í kuo tokam lie hotau halá 'o tautolu. Ko e fata 'o e Haú ko e takimu'á ia. Ko e fokotu'u kuo fai mai ke tau hikinima.

Lord Nuku: Seaa, ko e fakahoha'a ia ko eni 'Eiki Sea, kapau te ke fokotu'u mai 'e koe ke p loti he taimi ni he faka-fo'i vouti, 'e faingata'a ia kiate au ke u p loti. He hang ko e me'a ko ia 'oku fakahoko mai ko ia mei taumu'á, ke tau toki liliu, he taimi ko ia te tau toki faka-vouti ai. Pea k taki mu'a 'o 'omai ange mu'a ha ki'i fale'i fakalao ange mo e me'a.

Sea K miti Kakato: 'Oku tau lolotonga fakavouti he taimi ni.

Lord Nuku: Sea, na'a ke me'a mai ke tau fakamatala patiseti fakataha p pea mo e patiseti. Pea koe 'uhiga ia 'oku fai ai 'a e me'á, ko e 'uhinga he 'oku na lele l ua p 'Eiki Sea. Na'a ke me'a mai p ke tau mai mei h , t mai mei h ..

Sea K miti Kakato: M l 'aupito 'oku ou peh ke tuku mu'a ki he Pal mia.

'Eiki Pal mia: Sea ko e fakamatala ko ia na'e 'oatu 'e he Tokoni Pal miá, na'a ku fakakaukau ko e fo'i fakamatala aofangatuku ia 'oku totonu ke tau tali he ko eni ne ne 'osi fakah mai ko e ' fika ko ia 'i mu'á, 'e *depend* 'ene kei tu'uma'ú 'i he taimi te tau 'alu ke fakafo'i vouti ai. Kapau ko ha me'a 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga ko eni N pelé, hang ko 'ene lave ki he Ngoué mo e me'á. Te ne fokotu'u mai, pea kapau 'e tali 'e he Fale ni, tau foki leva 'o fakatonutonu ki he me'a ko ia 'i mu'á 'o fakatatau ki he'ene fie ma'u. 'Oku ou kole atu ki he 'Eiki N pele fakamolemole ka tau hoko atu . 'Ikai ke mau toe lava 'e he t pile ko eni 'o toe 'oatu ha

fakamatala Kapau teke hoko atu ho'o fakamatalá 'e 'ikai ke mau toe 'oatu 'e mautolu ha tali mei heni te mau fakalongolongo p kae 'oleva ke tau hoko atu.

Lord Nuku: Sai p ia Sea, kapau 'e 'ikai ke nau toe tali mai ia 'e nautolu. Kapau 'e me'a pea mou me'a atu moutolu ia kau ki'i 'ai' ai p au ia heni, kapau 'e 'ikai ke mou toe tali mai. Ka ko e 'uhinga p 'o e fakamatala ko ení Sea, he 'oku tui 'a e motu'a ni 'oku kei taimi ke malava hono feng ue'aki holo 'a e ngaahi fiká 'i he fakal kufua. Ko e 'uhinga ia na'a ku fehu'i atu ai, ko 'etau paasi p 'a e Potung ue ko ia 'a 'Ene 'Afió Vouti l 'oku ou tui kuo tau to'o ai 'a e kongá 'o e pa'anga lau'aho, 'a e pa'anga ng ue tu'uma'ú, pea to'o ai mo e pa'anga ng ue lau'aho. Tau to'o kotoa 'a e ngaahi kongá ko iá ia 'i he fakamatala pa'anga fakal kufua ko eni. Ko e me'a ko 'oku ou 'uhinga ko ki ai, ko 'etau to'o p ko iá, kuo faingata'a ke tau toe hanga 'e tautolu ia 'o ue'i ha toe vouti. Koe'uhí kuo tau 'osi hanga 'e tautolu ia 'o to'o 'a e kongá na'e tukup ia ke 'ave ki he vouti. Ko e 'uhinga ia 'oku ou 'uhinga atu ko ia ki aí, kapau te tau lava 'i he fakakaukau ia 'a e motu'a ni, pea kapau 'oku peh 'e he Hou'eiki Minisit ke toki fokotu'u atu ke hiki 'a e Potung ue Ngoué 'i he a'u ki hono taimí, kuo 'osi t 'a e kongá lahi ia 'o e silini ko ení Sea 'i he ' Potungaue ko eni na'a tau hanga 'o paasi. 'Oku 'uhinga 'a e fakahoha'a atú koe'uhi ko 'ene fakal kufua.

Veivosa Taka: 'Oku ou kole p ki he Fakafofonga ke u fai ha ki'i tokoni atu.

Lord Nuku: 'Oku 'ikai ke u tali ia 'e au ha tokoni mei Ha'apai Sea.

Veivosa Taka: 'Ai p ha ki'i fakatonutonu?

Lord Nuku: Kapau ko e fakatonutonu te u tali ia koe'uhi ko e Tu'utu'uní ia.

Veivosa Taka: Ko e fakatonutonú Sea, 'i he ngaahi fetu'o'aki ko ia 'ene ngaahi fakamatalá, pea 'oku ou peh Sea ke fokotu'u atu ke tau tali ka tau hoko atu.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele.

Lord Nuku: 'Oku ou mo'ut fu'ua Sea p koe h 'a e fakatonutonú Sea. Ko e me'a ko ia 'oku ne fai mai 'oku ne hanga 'e ia 'o fakaholeleu'i 'eku me'a ko ia na'a ku malanga ki ai, ko e me'a ia 'oku ou tokanga ki aí Sea. Ko e me'a ko eni 'a eni na'a ku 'oatú Sea 'oku ou tui 'oku 'osi mahino ka tau paasi ha vouti 'e 10, 'oku 'alu ai 'a e kongá 'o e siliní, na'e tonu ia ke tau hanga 'e tautolu ia 'o 'uluaki ng ue'i ia heni 'o fakahangatonu ki he vouti ko ia 'oku fai ki ai 'a e fokotu'ú, 'a eni ko eni na'a ku fakahoko atú, Potung ue Ngoue mo e Potung ue Toutai. Kapau te tau to'o hake 'e tautolu ia 'o m,u'omu'a ia, koe'uhí ke tau lava 'o fai hono ue'í ai, pea 'e peh p ia ki he Feitu'u na he ko e ha'a vavanga 'a e Feitu'u na 'a e fonó...

Lord Tu'ivakan : Sea.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele Fika 3 'o Tongatapu.

Lord Tu'ivakan : Sea, 'oku ou tokanga atu p ki he feme'a'aki. Sea, ko e vahevahe foki ko eni 'o e 130 kuo 'osi fe'unga p ia mo e ngaahi Potung ue' hono kotoa. Ko e me'a p ke 'eke ki

he Minisit Pa'anga p 'oku 'i ai ha silini he Contingency Fund koe'uhi ke fakapa'anga aki 'a e me'a ko ena. Ko e me'a ko ia ki he toe vahevahe 'a e me'a ko eni kuo 'osi vahevahe p ia ki he ngaahi Potung ue..

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord sTu'ivakan : 'E 'ikai ke lava ke tau toe to'o mei h ki h . Ko e kole p ki he 'Eiki Minisit p 'e lava ke.. p 'oku toe 'i ai ha pa'anga ke faka'ai 'aki 'a e me'a 'a e Potung ue 'a e 'Eiki Minisit Ngoue mo e Toutai ke fai'aki 'a e ng ue ko ia.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato. Sea 'oku ou 'ilo foki ko e taha ia 'o e kaveinga ko ia na'a tau fai 'a e tokangaekina mahu'inga ke tau 'ai p 'a e 'esitimetí 'o fakatatau pea mo e ma'uma'uluta ko ia 'o e tu'unga fakapa'anga 'o e 'aho ní mo 'apongipongi. Ko e me'a ia 'oku tau fatu ai ko e fika ke tau lava matauhi 'aki kitautolu, 'etau fononga atú Sea, 'a ia ko e taumu'á ia. 'Oku ou tui ko e lave mai p au, ko e uá p Sea, ko e fakamatala ko mei he peesi 5 lele ai 'o 'alu 'o a'u ki he peesi 66, ko e ngaahi fakamatala p ia 'oku 'omai ke tokoni p hono fakal kufua'i hono 'omai 'a e ngaahi fakamatala ki he faka-Potung ue ki he ngaahi fakamole. Ko e 'esitimetri ko e me'a fakalaó p ia, 'a e fo'i tefito'i Laó, pea mo e peesi 3 mo e 4 'a e foi hokohoko ko ia 'a e vahevahe 'o e 'esitimetri. Ko 'ene 'osi ko iá pea 'alu leva ia ki he vouti 1 'o 'alu ai. Ko e vaha'a ko ia 'o e peesi ko eni 'a ia mei he 5 'o lele ai ko ki he peesi 66 'a ia ko e ma'u mai p 'a e ngaahi fakamatala ki he tokoni fakal kufua koe'uhi ke hulu'i mai 'a e fakal kufuá 'i he ngaahi vahevahe faka-'esitimetri. 'A a ia ko e tu'u fakalaoó ia ko e ngaahi fakamatala tokoni p eni ia. Ko e lave ko ia ki he 'eke mai 'a e poini mahu'inga na'e me'a mai 'e he 'Eiki N pele mei 'Eua, fel ve'i pea mo e inasi, totongi 'inasi pea mo e tokoni 'o e ngaahi fakalalakaka 'o e ngaahi sekitoa taautaha. 'Oku 'asi eni ia ne vouti 8 'a ia 'oku 'asi ia 'i he peesi 127. 'A ia ko e taimi ko ia 'e fai ai 'a e feme'a'aki, a'u ki he vouti ko ia 'a e Potung ue Pa'anga, 'a ia 'oku 'asi ai 'a e ongo ua ia ko eni, 'a ia 'oku 'ohake ai 'a e kaveinga ko ia 'i he tafa'aki ko ia. Ko 'eku lave p 'a aku ia koe'uhi ko e tefito'i Lao, pea mo e anga ko 'o e ngaahi t pile ki mu'á, ko hono 'omai p ke tau sio fakal kufua ki he ngaahi me'a ko ia. 'I he'ene peh ko e h 'a e ngaahi me'a ke tau liliu 'i loto pea 'osi ange kuo 'i ai ha me'a 'e hoko ki he fonuá ko e me'a mahu'inga p ia. 'Oku ou tui au 'oku 'ikai ke loto ha hou'eiki ia ke tau hanga 'o 'ai ke ngoto 'a e ki'i vaka. 'Oku ou tui 'oku tau 'ofa k toa p ke feinga'i p ke lele lelei p ,e toe oma ange 'ene lele 'i he kaha'u. Kaikehe Sea hang ko 'eku lave atu 'anenai, ko e ngaahi me'a k toa ko eni, 'a e inasi pea mo e tokoni fakalalakaka te mau lava 'e mautolu ki ai ki he Potung ue Falepa'anga. Kapau hang ko e kiate au 'oku tokanga mai 'a e hou'eiki ki he me'a 'a e Ngoue 'oku ou tui 'e 'ave ki he Ngoue Kapau 'e tokoni mai ki he me'a 'a e N 'oku ou peh ki he Fakafofonga ke ke 'alu p koe 'o n he 'oku lahi p 'a e pa'anga ke 'ai 'a e N ko eni 'i he hina. 'Oku kei faingam lie 'aupito. 'Oku ou tui ko e me'a ia 'oku mau tokangaekina 'e mautolu 'i he taimi ni, ka 'uha mai 'a natula 'oku ou tui 'e kau lelei ia. Ka 'oku ou tui 'oku tokoni fe'unga p 'a e 'u me'a ko eni. 'Oku ou tui ko e ngaahi me'a ko ia 'a e 'u Potung ue koe ha ha ngaahi me'a 'e fie me'a mai 'aki, ka ko e 'oatu p 'a e anga 'o e fa'unga ko ia 'o e 'esitimetri, 'a e ngaahi Lao pea mo loto pea mo e 'alu ki he ngaahi v henga . Ka 'oku ou fakam l p he 'omai 'a e ngaahi fehu'i m l .

Sea K miti Kakato: ‘E hou’eiki kuo mahino ia ki he motu’a ni ‘a e feme’a’aki. Kuo ‘osi fokotu’u mai ke tau p loti, pea ‘oku ou ‘amanaki p te tau laum lie tatau. Ka tau p loti’i ‘etau fika 1.

Vili Hingano: Sea ‘oku ou kole atu ha faingam lie ka tau toki p loti’i ‘a e fo’i me’a ko ena. Peesi 9 Sea. Kole fakamolemole atu p ki he hou’eiki ‘oku ou lave’i p ‘oku te’eki ke maau m lie ho’o me’a ‘oku ke fie me’a ‘aki. Paasi mai p ‘oku ou lave’i p ‘oku ki’i fuoloa ho’o toutou me’a mai. Ki’i paasi mai p ‘a e pulú ke ki’i lele atu ‘emau tepile. Ke faka- *flavour* p hotau Fale Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Vili Hingano: ‘Oku ou kole p ke mou me’a hifo mu’a hou’eiki ki he peesi 9 ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i fakamatala fakatokanga’i ‘i lalo ‘oku peh : Ko e pa’anga ‘e 38.3 miliona ‘i he Fakaangaanga 2014/15 ki he Pa’anga Tokoni mei muli. Ko e 7.9 miliona ai ko e pa’anga na’e fakafoki ‘a ia ko e pa’anga ‘e 1.4 miliona na’e fakafoki ki ‘Aositel lia, ko e pa’anga na’e ‘ikai ng ue’aki, pea pa’anga ‘e 6.5 miliona, na’e ‘ave ki he ‘akauni ‘a e Pule’anga. ‘Eiki Sea, ‘oku ou ki’i tokanga ki he me’a ko ení ko e ‘uhingá ko ‘etau *Budget Statement* ‘oku ‘i ai ‘a e fo’i peesi ai ‘oku lisi’i mai ai pea kalafi’i mai ai ‘a e ngaahi fiema’u ko eni ‘a e ngaahi V henga . ‘Oku ou lave’i, ‘ikai ke u fu’u ‘uhinga m lie kiate au ia ‘a e fo’i s niti ko eni he ‘oku ‘asi heni pa’anga Tokoni mei muli pa’anga *cash* 38.3 miliona pea na’e ‘i ai ‘a e fo’i pa’anga ‘e 7.9 na’e fakafoki ia. Ko e fo’i 1.4 p ‘a ia na’e lava fakafoki ‘a ia mahalo na’e *negotiate* ‘a e Pule’angá, ke fakafoki ia ki ‘Aositel lia pea ko e 6.5 na’e toe ma’u p ‘e Tonga ni ‘i he ta’u fakapa’anga Sea. Pea ko e me’a ia ‘oku fai ai ‘a e fakahoha’a ‘a e motu’a ko ení, ko e ‘uhingá ko e tu’unga ‘etau ng ue. Kou mate he fie fakafoki kimoutolu hou’eiki ke mou me’a fakafoki ki he ‘etau *Statement* pea ‘oku ou lave’i p temou loto mamahi lahi mai ki he motu’a ni. Ka ko e ‘uhinga foki ia Sea na’e fai mai ai ‘a e kole tau nofo mu’a ‘i he ‘etau me’a ko ke tau maau malie, ka tau toki.. ko e talu ‘eku feinga mai ki he Feitu’u na Sea, ke ‘omai haku faingam lie. Ko e talu e ho’o palomesi mai he uike kuo ‘osi a’u mai ki he ‘aho ni, ‘oku te’eki ke ma’u haku faingam lie. Ko e toki ma’u eni haku faingam lie. ‘Oku ‘uhinga ‘a e..

<008>

Taimi: 1530-1540

Vili Hingano: ... ‘a e tu’unga ko eni Sea, ‘oku ‘i ai ‘eku fakakaukau ki ai. Tau *budget statement*, peesi 14 ‘oku ‘asi ai ‘a e fo’i t pile, tu’unga ‘o e palani ng ue ‘a e ngaahi Potung ue ‘a e Pule’anga. Ko e me’a fakatauhi tohi eni ia Sea. Pea ‘oku ou lave’i p ‘e au ia ‘oku mea’i lelei p ia ‘e he ‘Eiki Minisit pea mo e Hou’eiki Kapineti. Ko hono ‘uhinga ‘oku, ‘oku tonu foki ke muimui’i ko e ‘uhinga ko e toenga silini ko eni, pea k taki p ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga, ki he fo’i h mai ko eni ko e 3.5 miliona, ki hono fale tute, ki hono ‘ofisi ko eni ‘o e tute. Na’e ‘uhinga pehe ni ‘eku fakahoha’a ko he ‘uluaki ‘aho Sea. Kapau te mou me’a ki he t pile ko eni Sea, ‘i he *budget statement*, peesi 14, ‘oku ‘asi ai, t pile 4.1, tu’unga ‘o e palani ng ue ‘a e ngaahi Potung ue ‘a e Pule’anga. Pea ko e ngaahi *key*, kapau ‘oku lanu mata m lohi, fakafiem lie lelei, lau mata vaivai, ofi ki he fakafiem lie, tolu engeenga ‘ikai ke fu’u fakafiem lie ... ‘o hokohoko hifo ai ‘o a’u ki he ta’efakafiem lie ‘aupito. Sea, pea ko ‘eku lave’i hifo ko ki he ki’i t pile ko eni hono fokotu’utu’u, 2015/2016, ‘oku ‘i ai e fakaikiiki e fo’i kolomu fakaikiiki ai. Pea ko e 2016/2017 ‘oku ‘i ai ‘a e fakaikiiki mo e kongalalahi. ‘A ia ‘oku t naki e 2016/2017 pea kole ia mei he 2015 ‘o tu’u ki he

fakamaaka ki he faha'i ... ki he kolomu ko ena to'omata'u. Ka ko 'eku lave'i Sea, ko e kole ko 'a e tolu, me'a hifo p Sea kau ki'i, *follow* mai p kau ki'i taki p e Feitu'u na. 'Uluaki ko hono kole ko tolu mei he noa (3-0) 'oku noa p ia. Ka ko 'eku ki'i fakatonutonu ki ai 'oku tonu ke *minus* tolu (-3). Fo'i *row* hono ua, tonu. *Row* hono tolu, tonu. *Row* hono f , tonu ke -3 he 'uhinga he 'oku fie ma'u ke kole 'a e 2016/2017 mei he 2015/2016, 'o 'alu 'alu hifo ai p Sea ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea, fakamolemole p kau ki'i ...

Vili Hingano: 'O a'u hifo ki lalo ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ki he Fakafofonga.

Vili Hingano: Sea. 'Oku ou kole p ki he 'Eiki Minisit , toki 'omai mu'a 'ene tokoni 'anai kau ki'i ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ko 'eku fie tokoni atu Sea ke tuku mu'a 'a e lau fika ia ko e h ko 'a e *issue*? Ko e h ko 'a e poini ko 'oku feinga ki ai?

Vili Hingano: Ko 'eku feinga atu ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ko e me'a ena ia 'a e *kindergarten* e me'a ko eni.

Vili Hingano: Sea ko 'eku feinga atu eni ke mea'i 'e he Hou'eiki mei 'Eua.

Sea K miti Kakato: K taki ...

Vili Hingano: Te ke fiem lie p ki ai?

Sea K miti Kakato: K taki 'e, k taki Ha'apai 12 ki'i me'a hifo ang . K taki 'o ki'i me'a hifo ang . Na'a ke 'osi me'a 'i he t pile ko eni. Pea ko 'eku faka'amu ke tau nga'unu ki mu'a. *Move forward.*

Vili Hingano: 'E Sea, k taki fakamolemole, 'oku te'eki ai ke u fakahoha'a au he t pile ko eni. 'A ia ko e 'uhinga, na'e 'uhinga peh foki 'emau kole atu ke 'omai ha faingam lie ke fai, 'oua te tau *rush* ki mu'a ki h he 'oku kei lahi e me'a ko ke *cover* 'i heni. Ko e 'uhinga 'eku foki mai ki he t pile ko eni Sea, ko e 'uhinga ko e palani. Ko e me'a ko 'oku fokotu'u mai he Minisit Pa'anga. Palani'i e ng ue, ng ue'i e palani. Ko e me'a ko eni 'oku hoko ko eni 'i heni, 38.3 miliona ko eni, na'e palani'i hono feinga'i e fo'i 38.3 miliona ko eni, 38.3 miliona ko eni, na'e palani'i. Ka ko hono ng ue'i 'oku 'ikai ke muimui'i, he ko e me'a ko 'oku 'omai ko 'e he Minisit Pa'anga, muimui'i 'a e ola pea toe vakai'i. 'A ia ko e me'a ko eni 'oku mahino ki he motu'a ni, mole fua fakafoki p e fu'u silini lau miliona ko eni ...

'Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu.

Vili Hingano: Kae kei tuva 'a e patiseti 'a e ngaahi ...

Sea K miti Kakato: K taki ‘o me’a hifo ko e ...

’Eiki Pal mia: Ko e, tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, ko e toutou ‘oatu p ‘a e fale’i mei he t pile, mu’a ni, ko e taimi ko te tau ‘alu ai ko ki he ‘ fika ko , ko e me’a ia te ne hanga ‘o fakahinohino mai kia tautolu ‘a e ‘ , ‘a e feitu’u ‘oku ‘alu ki ai ‘a e pa’anga ko ia. ‘Oku ou kole atu ki he, ki he Fakafofonga ko eni, tau ‘alu mu’a ki he fakakupukupu kae faingofua ange e talanoa pea mahino pea vave, he ‘oku talanoa mai ia ‘i mu’a ‘oku te’eki ai ke tau ‘alu tautolu ki he fakaikiiki ‘i mui. Ko e taimi ko te tau ‘alu ai ki he *detail* ko ‘o e fakamole, ‘e toe fu’u mahino ange pea faingofua e tali. Ka ko ‘ene, ko ‘ene malanga mai ‘a’ana ‘i mu’a ko ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a, ha me’a ia ke tau sio hifo ke makatu’unga ai ha’atau talanoa, he ‘oku talanoa mai ia ‘i mu’a ka ko e fakaikiiki ‘oku nofo ia ‘i mui ‘i he ‘ *detail* ‘i he ‘ vahevahe ko eni ‘o e ngaahi Potung ue. Ka ‘oku ou kole ange, ko ‘ene me’a ko eni ‘oku hoha’a ki ai ‘e ‘oatu p e tali ki ai ka tau ‘alu atu mu’a kae fai mo tau a’u ki he feitu’u ko ‘oku tokanga mai ki ai ke fai ai ‘a e tali ko ia.

Sea K miti Kakato: ‘Oku tui peh mo e motu’a ko eni ‘oku fokoutua atu.

Vili Hingano: M l ‘Eiki Sea. ‘Oku ou tali p ‘e au ‘a e me’a mai ‘a e ‘Eiki Pal mia ka ko e faingofua he faingofua hono tali e me’a ko eni he’ene tu’u p ko eni ‘Eiki Sea. Ko ‘ene tu’u n molo ko ‘oku faingofua e faingofua hono tali. Ka ‘oku ou tali ‘ene me’a mai, tuku ke toki ‘omai ‘anai he fakaikiiki.

Sea K miti Kakato: M l .

Vili Hingano: Kau hoko atu au ki he fata ‘o e hau Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Vili Hingano: Ko e ‘uhinga hang ko , ‘oku fiefia lahi ‘aupito Sea ‘i ho’o me’a mai mo hono fakamamafa’i mai Hou’eiki ko e fata eni ‘o e hau.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Vili Hingano: ‘Eiki Sea, ‘oku ou fie fehu’i atu p au ki he Feitu’una pea mo e Hou’eiki M mipa ho Fale, ‘oku fe’unga mo e fiha e folau faka-Pule’anga ‘a e H ’ele faka-Pule’anga ‘a e fata ‘o e hau ki tu’apule’anga? ‘UHINGA kau toki hoko atu. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Minisit Pa’anga, Pal mia ... Pal mia, Minisit Pa’anga, ‘o ...

’Eiki Minisit Pa’anga: Tapu mo e Hou’eiki. Fai ha ki’i lave atu p ki ai Mahalo ko e ki’i lave atu p ia ki he me’a mahu’inga na’e ‘ohake ‘anenai kau toki foki mai au ki he poini ko eni. ‘Oku, poini ko ‘e taha poini ‘e f na’e fakafoki ... ‘Aositel lia, ‘uhinga p eni ia ko e ngaahi ng ue kuo ‘osi, ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ng ue na’e ‘osi pea ko e toenga e silini ko ia pea fakafoki pea ‘ikai ngata ai ko e ngaahi, na’e ‘i ai ‘a e ngaahi ng ue na’e ‘omai ke fakahoko, ‘ikai ke fakahoko. ‘A ia ‘oku kau ai ‘a e ngaahi me’a ko fel ve’i mo e, na’e ‘i ai ‘a e pa’anga na’e ‘omai ki he *anti-corruptions*, te’eki ai foki ke tau lava tautolu ‘o fakahoko. ‘A ia ko e ngaahi me’a peh na’e ‘uhinga

ai. Pea 'ikai ngata ai ko e polokalama 'a 'Aositel lia 'oku kehe ia mo Nu'usila. 'Aositel lia ia 'oku nau 'omai p nautolu e fo'i pa'anga ki he ta'u. Ko e 'osi p 'a e ta'u ia ko ia 'oku 'ikai ke lava 'o ng ue kakato 'aki 'oku foki ia. Kehe ia mo Nu'usila. Nu'usila ia 'oku ta'u 'e tolu 'oku nau 'omai ke tau lava 'o ng ue'i ai. 'A ia 'oku fai e tukup ia ko e ngaahi Potung ue ka mau muimui ofi ke 'oua, ke feinga fakapapau'i ko e h 'a e pa'anga 'oku polokalama'i ki he ta'u ke 'osi p he ta'u ko ia. Tukukehe kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga mavahe ka t ha af mo ha ngaahi me'a peh te mau lava 'o toe fai ha talanoa ka nautolu ke toe fakafoki mai. Sai ko e foki mai ki he pa'anga ko eni ko 'oku mau tuku mai ki he folau, ki he ta'u kaha'u 'a ia ko e polokalama ko eni ki he pule'i mo e fale'i 'oku mau tuku mai 'e mautolu ai ko e nima kilu fitu mano nima afe uangeua, 'a ia ko e pa'anga ia 'oku mau tuku mai ko koe'uh ko e ngaahi, ko e ngaahi fokotu'utu'u ia ko ke ...

Sea K miti Kakato: Fika fiha ia Minisit ?

'Eiki Minisit Pa'anga: Nima kilu fitu mano ... peesi 70.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisit Pa'anga: *Item 12.*

Sea K miti Kakato: 12. Ko ia.

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Oku 'i ai 'a e pa'anga ai 'oku nau 'omai ai ko e fefolau'aki fakavaha'apule'anga, kehe p ia mo e ngaahi pa'anga ki he fefolau'aki fakae ... lotofonua hang ko e, ko e *show* mo e ngaahi me'a ko ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi pa'anga ki he ngaahi ng ue ko ia Sea 'a ia ko e ngaahi me'a ia kuo mau 'omai ki he, ki he tafa'aki ko ia Sea. 'A ia ko e, pea 'oku kau foki mo e ng ue mahu'inga he Potung ue ko eni 'a hono feinga'i ko ke faka-tauhi fakal kooti fakatekinolosia 'a e l kooti ko 'a e Potung ue. Pea 'oku 'i ai 'a e tokoni, 'a e ng ue ki ai koe'uh ko e ' l kooti faka ... tautautefito ki he ngaahi l kooti faka-*traditional*, ngaahi fakal kooti motu'a ke lava 'o 'ai ia 'o 'ai 'o *digitize* faka-*electronic* koe'uh ke 'alu ... kai kehe ka ko 'enau palani ia ko ki he'enau, ki he ngaahi fatongia 'o e ta'u fakapa'anga ka hoko Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 .

Vili Hingano: 'Eiki Sea, 'oku ou fakam l lahi ki he 'Eiki Minisit Pa'anga 'i he 'uhinga ko eni Sea ... ko 'ene patiseti foki eni. Pea ko e ngaahi fehu'i kotoa p 'e 'oatu pea mei he t pile ko eni mo e t pile ko , ko e ifo e ifo mo e vave e vave hono 'omai 'e he Minisit Pa'anga.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Vili Hingano: Pea ko 'eku kole atu p 'a'aku ki he Hou'eiki Kapineta, tukuange ki he 'Eiki Minisit Pa'anga ke ne, ke ne fohe 'uli mai e fatongia ko eni ko e 'uhinga kae vave pea mo nounou 'etau fatongia. Toki tali ia ki he ngaahi vouti faka-Potung ue, ke nau toki h mai nautolu ai, he koe'uh , he ko e 'uhinga foki ia Sea 'eku fakafehu'i ko 'a e pa'anga ko eni, ko e h e 'uhinga 'oku fai ai 'a e fo'i, toe fo'i fakafoki ta'eng ue'i ko eni? Pea ko eni kuo me'a mai e 'Eiki Minisit Pa'anga pea 'oku ou fiefia 'a e motu'a ni ...

Sea K miti Kakato: M 1 .

Vili Hingano: ‘Oku ‘i ai ‘eku fakakaukau ki he fo’i fakah fakavavevave mai ko eni ‘a e 3.5 miliona ko eni ‘a e Minisit T naki Pa’anga. Ko e ‘uhinga, Sea, k taki p ‘Eiki Minisit ...

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Te u tu’u hake ...

Vili Hingano: ‘Eiki Sea ko ‘eku ‘uhinga kapau ‘e palani’i fakalelei pea ng ue’i e fo’i palani ko ia pea muimui’i lelei, ‘ikai ke toe hoko e me’a ia ko eni. Ka ko e me’a ko ‘e, he’ikai ke hoko ‘e *overlap* leva e silini. Pea ko e fakaa’ua’u mai ko ki he taimi ke ‘osi ai ‘a e ta’u fakapa’anga, ‘e faka’aonga’i ‘a e silini ko ia ki ha me’a kehe, h mai e Minisit T naki Pa’anga, fakah atu ai leva ‘a e fale, hoku fale, hoku ‘ofisi hena. ‘Eiki Sea, ko e ‘uhinga ia na’e fakafehu’i ai e fo’i peseti ‘e 27 fakafonua, ‘osi ko hono vahevahe ko ia ‘o e patiseti mo e pa’anga fakalalakalaka, pea ‘oku toe ‘i ai leva e fo’i peseti ‘e 27, ‘a ia na’e ‘uhinga peh hono fakafehu’ia Sea ko e ‘uhinga he ko e taimi ko ‘oku tau foki mai ai ko ki heni ...

<009>

Taimi: 1540-1550

Vili Hingano: ... ‘oku ‘i loto k toa pe p seti ‘e 27. K ko e taimi ko ‘e toe peh ai ko h , pea ko e me’a eni ‘e hoko. Ke fakah mai ‘e he Minisit ko ‘ene me’a, fakah mai ‘ene me’a, fakah mai ‘ene me’a. Kae f f si’i ngaahi poloseki mei vahe motu, mo e ngaahi poloseki mei Tokelau. Sea nau fakafehu’i ‘aneuhu ‘o fekau’aki pea mo e poloseki ko ia ‘i Ha’apai na’e ‘asi ‘i he fehu’i ko ena e Hou’eiki ‘o Ha’apai p ‘oku kau ai e fo’i me’a lalahi ‘e tolu. ‘Uluaki, ko hono fakasola fo’ou ko eni e tokoni ko ki he ‘uhila ko ia ‘o Ha’apai. Ko ‘eku talanoa eni ki he ‘uhila ko ia ‘i Pangai. Pea ua, ‘oku ‘i ai e ngaahi *mini grid* ‘i Ha’apai, kau ai ‘a Nomuka, Ha’afeva, ko ‘Uiha mo Kauvai. Pe ‘oku kau ‘i he ngaahi poloseki ko ia. Ua, pea tolu leva ko e falemahaki ko ‘o Ha’apai. Pea ko u fiefia lahi ‘aupito ko e ‘uhinga ko e tali ko ia kuo ‘omai.

‘Eiki Pal mia: Sea, fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu Palemia.

‘Eiki Pal mia: Kole atu p ki he Hou’eiki. Mou fakamolemole ko ‘etau feme’a’aki ko eni k ‘oku fanongo mai ‘a m m ni. Ko u kole atu, fai ho’o tu’utu’uni ka tau ‘alu ki he fai mo tali e me’a ‘a e ‘Ofisi Palasi ka tau hoko atu. Ko ena ‘oku foki ia ki he maama ‘a Ha’apai. Ko u kole atu, ko e fa’ahinga feme’a’aki pehe ni ‘ikai ke u tui au te tau to e ‘osi. Ko ia ko u kole atu ke tau ng ue’aki mu’a hotau ‘atamai lelei mo ‘etau fakapotopoto ka tau nounou.

Sea K miti Kakato: Malo, tau p loti. Kalake.

Vili Hingano: ‘Eiki Sea. Kapau ko e anga eni ‘etau founga, h e ‘aonga e Fale ko eni. Ko ‘eku fehu’i atu ki he Feitu’u na. Fale eni ‘oku vete ai e ngaahi me’a ko eni.

Sea K miti Kakato: Ko u ‘amanaki atu kuo ‘osi vete.

Eiki Pal mia: Ko u kole atu. Kataki fakamolemole he 'ikai ke ta'ofi koe 'e ha taha. Ko e taimi ko ia te tau ai ki he vouti 'a Ha'apai, 'oku 'i ai e fo'i vouti makehe 'a Ha'apai, pea ke lea mai ai ka tau talanoa ki he me'a ko ena. Ko u kole atu ke ke fakamolemole mu'a 'o angalelei.

Sea K miti Kakato: Malo Ha'apai 12. Tau p loti.

Vili Hingano: Sea, faka'apa'apa lahi ki he 'Eiki Pal mia pea ko u tali 'ene me'a ko ia 'oku me'a mai'aki. Ka u foki mai ki he fata e hau Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Vili Hingano: Mahino p kia au ko e 'uhinga ko eni na'e 'osi tali mai 'e he 'Eiki Minisit 'eku fehu'i he ko e me'a ko 'oku ou vakai Sea. Pea 'i he'etau *budget statement*, 'oku lahi ai 'a e fakamatala ki he'etau n . Pea ko e tu'unga koi a 'oku tau 'i ai he taimi ni, ko 'etau totongi p 'a e *interest* ko ia 'o 'etau n , te'eki ai ke tau ala ki he fu'u fo'i sino'i n ke totongi, 'etau ongo n ko eni 'e ua. K 'oku ou ngutu tamulea p ko e 'uhinga ko e 'ai ke u lea 'i he vouti ko eni he 'oku tonu p ke tau faka'apa'apa'ia pea 'oku ou mamalu 'aupito pea 'oku ou faka'apa'apa ki he vouti ko eni k 'oku tonu p ke 'ai 'eku ki'i fakalahi he ko e taimi ko 'oku maa'imoa ai e Tama 'i tu'apule'anga, 'oku lahi hono ngaahi me'a mo e ngaahi matavai mo e ngaahi matap 'oku ava mai ki hotau fonua ni. Ko 'eku toki fanongo hake p au ia he ongoongo, fakalahi mai 'e Siaina 'a e Patiseti mo 'enau fakamole ki he sipoti mo 'enau tokoni ki he sipoti 'i Tonga ni. 'Oku 'uhinga peh Sea 'a e faka'amu 'a e motu'a ni. K ko e me'a pe ia 'a e Fale 'Eiki ke nau fai e fokotu'utu'u.

Veivosa Taka: 'E lava p 'o fai ha ki'i tokoni, fai ha ki'i tokoni ki he tokoua.

Sea K miti Kakato: Ke tali e tokoni.

Vili Hingano: Saip ia ke toki fanafana mai p ia 'anai.

Sea K miti Kakato: Kataki 'e 13 'ikai ke tali 'e 12 ho'o tokoni.

Veivosa Taka: Miniti p 'e taha ke fai ha ki'i tokoni.

Sea K miti Kakato: 'Oku 'ikai ke tali 'e 12 ho'o tokoni.

Vili Hingano: 'E faifai pea 'e ngalo 'eku fo'i malanga Sea. K ko e anga ia 'eku fokotu'u Sea ke to e 'ai mu'a 'o ki'i fakalahi. Pea kapau 'e peh 'e he Hou'eiki..

Lord Tu'iha'angana: Kole pe ki he Fakafofonga ke u ki'i tokoni ki ai.

Sea K miti Kakato: Tokoni.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea. Ko 'eku ki'i tokoni ko , kapau ko , ko e poini, kou pou pou atu au ki ho'o poini Fakafofonga.

Vili Hingano: 'Eiki Sea, ko e me'a ia 'a e Feitu'una ke ke me'a mai p ko u tali 'ene tokoni.

Sea K miti Kakato: Kole atu a ki he'ene tokoni, 'ene kole tokoni.

Lord Tu'iha'angana: M l Fakafofonga. 'Io he ko e, ko u pou pou au ki he me'a k ko u tui tonu ke 'ai ange ki he Minisit p 'oku 'i ai ha h 'ele na'e palani ke h 'ele pea 'ikai ke lava ko e 'uhinga ko e ... he ko u tui au ko e 'uhinga ko e silini ko 'oku tau vahe, 'oku fakahoko'aki p ia e ngaahi fiema'u ke fai ha h 'ele ki Tu'apule'anga. K ko u tui au ka nounou te nau 'ai mai p 'e he 'Ofisi ia ki he Minisit he 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia ai. He ko u tui mahalo 'oku peh p Minisit , he ko u tui 'oku te'eki ai ha h 'ele ia 'e peh mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia, 'oku ta'ofi leva. Pea ka hoko ha me'a peh , ko u tui au te nau fakapotung ue p nautolu ia 'e lava p he 'oku ou tui au ki he poini, pou pou ki he me'a ko ia 'a e Fakafofonga. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, 'oku mea'i p ia 'e moutolu. Ko hono fa'u ko vouti 'oku 'omai ia mei he potung ue. 'Osi palani 'enautolu ko e fo'i folau 'e fiha pea kuo nau 'osi hanga leva 'e nautolu 'o fakafuofua ki ai 'enau silini. Pea ko u tui mahalo 'e fiem lie p ki ai 'a Ha'apai 12. 'Oku 'osi palani e ' potung ue kotoa p 'enau me'a ke fai. Ko ena 'oku 'osi 'oatu mo e tohi palani, 'osi 'oatu moe ' tohi fakahinohino, 'osi ko ia pea tau, hang p ko 'etau vouti ko eni te tau hoko ki ai, vouti 'a e Fale Alea. 'Osi palani e fokotu'utu'u lelei ia 'e he tamaiki, ' folau mo e h fua mo e h fua. Maau ia. Ko ia, 'ai mai 12.

Vili Hingano: Sea ko u fakam l atu ki he Feitu'una. Fakam l ki he tokoni lelei kuo 'omai 'e he Hou'eiki. K ko e, ko u tui p na'a ku lave ki heni he ta'u kuo'osi Sea. Ko e anga e tui 'a e motu'a ni. Ko e feitu'u eni 'oku tau sivi'i ai e ngaahi palani ko ia. Pea ko u tui peh p au. Neongo e fai 'a e ngaahi me'a mei he fakapotung ue, k kuo pau p ke 'omai ki heni ke tau sio ki ai, ko tautolu 'oku tau fai 'a hono sivi'i faka'osi ke fakalao'i 'a e palani ko ia ke hoko ko e lao.

'Eiki Sea, k ko e 'uhinga p ia 'eku tokanga ki ai ko e 'uhinga he 'oku 'i ai foki e taimi 'e taha i ate nau fokotu'u mai 'enautolu eni ko e 'uhinga kuo 'osi mahino kia kinautolu he 'ikai ke tali. He ko e taimi ko 'e fai ai ko hono fokotu'u mai ko fika mo hono 'omai ko ia 'enau palani, pea 'e tu'usi atu hang ko e me'a ko eni kou sio ki ai, 'oku 'osi tu'usi k toa. 'Oku 'i ai e ngaahi me'a h 'oku tu'usi mai heni. Kapau 'oku ke fiema'u p ha'aku ki'i fakat t Sea te u lava p 'o 'oatu, tipeni pe mei he ki'i taimi ko ia 'oku ke tuku mai.

Veivosa Taka: Sea 'e lava p 'o fai ha ki'i fehu'i ki he tokoua, ke tali fakataha mai p .

Vili Hingano: Sea ko e tokoni p ko e ...

Sea K miti Kakato: Ko e fehu'i.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki, 'at ki he motu'a ni ke fai ha ki'i fehu'i Sea. Ko u fakam l atu he 'omai ha ki'i faingam lie. Talu e fokoutua 'a e motu'a ni mo e feinga ha faingam lie pea ko u fakam l atu ki he Feitu'una 'a e tuku mai e faingam lie ko eni ma'aku. Ko 'eku fanongo he'etau talanoa ki he'etau Patiseti, uike kuo'osi 'o a'u mai ki he 'aho ni, mo e peh holo p 'a e ongo faha'i. Malanga mai e faha'i ko ...

Sea K miti Kakato: K taki Ha'apai 13, 'ikai ke 'i ai ha faha'i ia heni. Taha p .

Veivosa Taka: 'Ikai 'uhinga p au ki he faha'i fale ko mo e faha'i fale ko . Ko e fehu'i, 'oku nau malanga'i ke tuku hifo, fu'u lahi e Patiseti. Malanga'i mai p 'i he'enu faha'i ke hiki, pea kuo hang kuo fepakipaki pea kuo 'alu 'eku fakakaukau, 'oku 'i ai e 'uhinga 'oku 'uhinga ai e fai ai 'a e fetukuaki ko eni. Sea, ko e fehu'i ko ia 'oku fai 'e he motu'a ni, ko e h nai 'a e tu'unga 'oku tau 'i ai. Pea ko u kole atu Sea ke tau tali mu'a eni ke tau fokotu'u atu he 'oku mahino ki he motu'a ni, t ko e feinga pe eni ia ha poini ke tuku hifo ai e Pal mia kae fai e *Vote Of No Confidence*, ha makatu'unga ke tau lava ai 'o ma'u fa'ahinga makatu'unga. 'Ikai ke 'i ai ha to e 'uhinga ia 'Eiki Sea.

Lord Nuku: Sea ko e ki'i fakatonutonu atu p 'Eiki Sea. Mole ke mama'o ha me'a peh . K ko 'eku 'uhinga atu Sea ke fai ha'o tu'utu'uni ki heni he 'oku t ia ki tu'a.

Sea K miti Kakato: Sai, mo me'a l ua hifo ki lalo. Mo me'a l ua hifo ki lalo k taki. 'Oku 'ikai ko 'etau ' me'a ko eni 'oku fai ko e fai e *Vote Of No Confidence*, ko u kole atu ke to'o e me'a ko ia. Ko e Fale p eni 'e taha, ko e t pile p eni 'e taha 'oku tau ng ue fakataha ma'a hotau fonua. Ko u kole atu, 'oua to e ng ue'aki e me'a ko ia. 'Oua 'e to e 'ai ke fakafaikehekehe'i 'a e ngaahi t pile. T pile p taha. Hoko atu.

Veivosa Taka: Sea ko 'eku 'uhinga Sea he kuo mahino e ngaahi feitu'u. Pea mo e ngaahi hoha'a fekau'aki pea mo e kakai. Ko e 'uhinga p taha 'ete feinga kete a'u ki he fu'u kapa ngako ko 'oku 'i ai e Pule'anga. Pea ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'eku kole Sea, tau tali e fokotu'u ko eni, ka tau hoko atu kae 'uhinga kae 'oua 'e mo'oni e me'a ko 'oku ou fakahoko atu. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Ko u kole atu Hou'eiki. Na'a ku lele mai ki 'Atele, Fale Mamata Sipoti. Peh mai 'e he tama ai, Fakafofonga, na'e 'osi 'emau fakam lohisino pea me'a mai e 'Eiki N pele Fika l 'o Tongatapu, mou k taki kau fuhu 'o tali hifo. Pea fai 'ene fakahinohino, ko e fuhu 'oku pehe ni, siofi ho hoa, ke 'ilo'i hono hema, 'e 'alu ...

<001>

Taimi: 1550-1600

Sea K miti Kakato: ...fakataha ia pea mo hono va'e mata'ú. Pea ka tuki hono mata'ú 'e 'alu fakataha pea mo hono hemá. Siofi e taimi ko 'oku fehalaaki aí. Fakapapau'i, tataha. Tataha p 'o pat . Siofi ho'o poiní. Ko ho'o me'a hake p ki 'olunga tataha p ko ke patú. M l . Kuo u tui mou laum lie lelei. 12 fiem lie?

Vili Hingano: Sea, fiem lie lahi 'aupito.

Sea K miti Kakato: Pea tau p loti .

Vili Hingano: K 'oku ou kole atu p au Sea. Fai ha'o tu'utu'uni ki 13. Ko e 'uhingá ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai'akí Sea, kuo u pou pou p seti 'e 100 atu. 'Oku ou fakatokanga'i e motu'a hoku ta'okete ko ení, fu'u lahi 'ene ng ue'aki e me'a ko iá hotau Fale ni. Lolotonga 'etau lele he Patisetí kuo lele atu ia he me'a kehe.

Sea K miti Kakato: Me'a ki lalo 13.

Vili Hingano: K 'oku ou fakam l atu Sea, ko ho'o tokoni maí, pea 'oku ou kole atu ke ke fai mai ha tokoni. K 'ikai pea toki tokoni p 'anai ki tu'a 'i h . motu'a hoku ta'okete ko ení. 'Eiki Sea, fokotu'u atu mo e poupou.

Fehu'i fekau'aki mo e pa'anga Pule'anga ki he *anti-corruption*

Lord Fusitu'a: Sea ki mu'a he p lotí ko e ki'i kole fakama'ala'ala p mei he ... na'e ai 'a e lave 'a e Fika 12 ki he peesi 9, ki he 1.4 miliona na'e to e to'o 'e 'Aositel lia 'i he pa'anga ko na'e tuku mai ki Tonga ni. Pea ko kuo 'osi 'ai mai he Minisit Pa'angá, 'a e tu'unga totonu 'a e pa'anga ko iá 'oku ai 'a e fakangatangata, 'osi he ta'u ko . Kapau he 'ikai ke ng ue'aki p 'osi e ng ue ko ke fai ki aí 'e to'o ia 'e 'Aositel lia, 'a e pa'anga ko iá. Ka na'e ai me'a 'a e Pal miá 'oku ai e pa'anga 'a e Pule'angá ki he *anti-corruption*. 'A ia ko e faka'eke'eké p ko e f 'ia e pa'anga ko iá, pea 'e fakahoko f f 'i ia 'i he Patiseti ko ení. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Kalake, tau p loti. Tongatapu 'Uluaki ko e talanoa fuhu ena p ko e talanoa p ki he'etau Patisetí.

Lord Vaea: M l Sea. K taki p Sea, ke mea'i p foki ko e feitu'u ia 'o e 'Utulonga'á 'oku 'i ai e maa'imoa ko iá.

Sea K miti Kakato: Ko ia poupou

Lord Vaea: Ko 'eku lave atu p au ki he Patiseti ko eni ko 'a e 'Ofisi Palasí, 'oku 'i ai, na'e me'a ai 'a e Minisit Pa'anga 'o peh he'ene me'á 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga h mai Sea. Sea, ko e tu'unga ko ko eni e Hilifaki Kalauní, ko e tu'unga ko eni ko 'a e 150 ko 'a e kolisí, ko e tu'unga ko eni ko 'oku 'i ai 'a e konifelenisí, ko e tafe ia mei heni Sea. Pea 'oku peh 'eku 'uhinga ko ki aí. 'Oku 'ikai ke 'uhinga 'a e 'ofisi ia ko ení ke fakangatangata p ki he vakai fakapa'angá Sea. Mole ke mama'o. Ko e laum lie 'oku tafe mai he fonua ni, 'oku makatu'unga ia he ng ue 'a e 'ofisi ko ení. Pea ko ia 'oku 'i ai 'a e poupou atu kapau 'oku toe ai ha fakakaukau ke fakalahi ki he kaha'ú, fakalahi Sea. Taha eni e ngaahi 'uhinga 'oku vaivai ai e 'ofisi ko ení Sea, ko hono *maintenance* 'o e ngaahi 'api fakatu'í. Mei he Ongu Niuá, ki Vava'u pea mo Ha'apai kae 'uma' foki 'a 'Eua. Kae peh ki Tonga 'Eiki. Konga lahi ia e Patisetí 'oku ne to'o hono iví ai. Pea 'i he taimi tatau Sea, kuo h mai kuo mafuli e fakakaukau ko ia 'o e pule'angá ki he tauhi ko eni ko 'o e 'ofisí. Sea ko e tofi'a lahi 'o e 'ofisí, makatu'unga ai 'a e fonuá. Kau ai 'a Pangai. Pangai si'i fakalahi mai he 'aho ni. Pea ai pea mo Mala'ekula. Ai mo e ' 'api kehekehe 'oku fai hono tauhi. Ko ia ko e ngaahi 'u m tanga eni Sea. Pea 'oku ai e 'amanaki ki he kaha'ú ke 'oua na'a vakai ko e 'ofisi ko ení, pea 'oku ngata fakapa'anga p , ka 'oku ai hano ngaahi tefito'i fatongia ke fai ki he kaha'ú. Ko e fakalea ko eni ke fakalelei'í e ' 'apí Sea, ko e ' palasi fakatu'i ko ení. 'Ikai ke ai ha taha ia 'e tuha mo taau ke ne fai hono *renovate*. Ke me'a ki he fale ko ení? 'E mai ha tangata ia mei tu'apule'anga, 'iloa 'aupito ke ne fai e ng ué. He ko e papa ko ení ko e kauli pea na'e fatu eni ia 'i he senituli 'e 2 ko eni kuohilí. Pea 'i he 'ene peh 'oku peh pea mo e ' 'api ko ení Sea. Tautautefito ki Pangai he 'api ko ia ko Lea'aetohí. 'Oku makatu'unga ia 'i hono langa 'aneafi 'a e ' 'api ko ení. Pea ko ia ai 'oku ou tokanga atu p , poupou p ki he ongo palasí, kae fai hano vakai'i he ko e ' 'api ia ko ení, na'e langa ia 'e he siasí kae 'uma' e Pule'angá ko e mamata ia ki tu'á. Sea pea 'oku 'ahia foki he 'aho ni 'a e ngaahi feitu'u ko ení 'e he takimamatá.

Ko ia 'oku fai atu ai 'a e pou pou pea mo e vakai ko ení Sea, kei si'isi'i ' noa 'aupito 'a e ki'i pa'anga ko ení, meimei lahi p ki he v henga. Si'isi'i 'aupito ki hono tokanga'i 'a e ngaahi 'api ' tupu'a ko ia 'o e fonuá 'oku fai ki ai 'etau ngaahi k toanga fakafonuá. Ko ia p Sea. M l .

Sea K miti Kakato: M l . K taki e Pule'angá tokanga hake ki he ngaahi 'afio'angá. Tau p loti Kalake.

Fokotu'u ke 'oua 'e p loti'i Vouti 'Ofisi Palasi

Lord Nuku: Sea ko 'eku kole p 'a'aku ia, 'oua mu'a te tau hanga 'o p loti'i ka tau hiki p tau peh kuo lava . Ke 'uhí ke 'oua, he koe'uh 'e fai p foki ia ki h . Ka tau peh 'osi 'a e vouti 'uluakí, tau hiki ki he vouti uá, kae 'uhí kae kei 'at p , k ko e anga p fokotu'u atu. He ko 'etau p loti p vouti 'uluakí, ko e paasi ia mo hono silini pea to'o ai e kongá ia e silini fakalukufuá he ko 'ene to'o p silini ia ko hono p loti'i 'ikai ke tau to e lava tautolu 'o ala ki he sino'i silini ko iá. He kuo 'osi p loti'i ia. Ko e anga ia 'eku kole 'a'akú ...(kovi e ongo)...

Fokotu'u mei he Pule'anga ke p loti Vouti 'Ofisi Palasi

'Eiki Tokoni Pal mia: Fokotu'u atu mei he Pule'angá ke p loti atu e vouti ke 'osi, he ka 'ikai te tau toutou ha'u ma'u p ki ai. Ko eni na'a tau 'osi eni e fo'i meimei 'aho kakato eni 'etau ...(kovi e ongo)... Pea ko ia ko e fokotu'u atu ia 'a e Pule'angá m l .

Lord Nuku: Sea, kapau ko e fokotu'u ia

Sea K miti Kakato: Kapau 'oku mou laum lie lelei, fai e tu'utu'uni 'a e Seá. Mou laum lie lelei, fai e tu'utu'uni 'a e Seá. Ke tau p loti. Kalake?

Lord Nuku: Sai p Sea, ai p ki'i kole atu ke ai ha ki'i faingam lie kae sai p . Fai p ho'o tu'utu'uni.

Sea K miti Kakato: Moutolu 'oku mou tali 'a e vouti 'a e 'Ofisi Palasi k taki 'o hiki ho nima.

Lord Fusitu'a: Sea k taki. Sea k taki. Ko e ki'i faka'eke'eke p ki he Feitu'una pea mo e Kalaké, na'e ai e fokotu'u pea na'e ai mo e pou pou ki ai, ke toki 'ai fakalukufua, p ko e h e tu'unga 'etau tu'utu'uni ki he me'a ko iá?

P loti Vouti 'Ofisi Palasi

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele, tau 'ai mu'a ke nounou, fai p tu'utu'uni 'a e Seá. Te tau hikinima. K taki moutolu ko mou loto ke tali 'a e vouti 'a e 'Ofisi Palasi k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa *Light of Life* Taka, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Mo'uí, 'Eiki Minisit Ngoué, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Fonuá, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisí 'a e Pule'angá. 'Eiki

N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ivakan . 'Eiki Sea loto ki ai e toko hongofulu m fitu.

Sea K miti Kakato: Moutolu 'ikai loto ki ai, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Ikai ha fakah loto ki ai Sea.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito. Hou'eiki kuo u fakam l atu 'aupito kia moutolu. Lava e ... ko e 'uluaki hiki nima eni 'a e Sea e K miti Kakato, pea 'oku ou fakam l atu kia moutolu. Tau liliu 'o Fale Alea.

(Na'e liliu leva 'a e Fale 'o Fale Alea, pea me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'angá)

Fiema'u ke 'oua fakavave'i ng ue e Fale

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito e feme'a'aki. K 'i he taimi tatau p , fakatokanga atu p , 'oku 'ikai ko ha me'a ke fakavave'i 'etau ng ué he ko homou fatongia ia ki he fonua, mo hono kakaí. Pea ko ho'omou ng ué, neongo 'oku mou 'i he *Executive* k ko e M mipa Fale Alea kitautolu hono kotoa. Pea ko ia 'oku tokanga atu p ki ai. Neongo 'oku 'i ai e ngaahi k toanga ka 'i he taimi tatau p , mou manatu ko e tangata Fale Alea koe 'oku ke fakafofonga'i 'a e Kakaí pea ko kitautolu 'oku tau fa'u e ngaahi lao fekau'aki mo hono fakalele 'o e fonua ko ení. Pea ko ia faka'amu p ke tau nofo ma'u hotau fatongiá. 'Oku toki faka'at p , 'uh ko e ngaahi k toanga 'oku hoko, pea ko ia Hou'eiki ke tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi ai p 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale 'a e fakataha ki he 'aho ni)

<003>

Fakam 'opo'opo Feme'aki Fale Alea

'Aho M nite, 13 'o Sune 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu
2. Ui 'o e Fale Alea
3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Eiki Pal mia oku i ai a e konga o Nuku alofa ni oku uesia i he uha lahi pea fai pe hono tokangaekina. Ko e tu o tolu eni ene hoko a e ngoto pehe ni i he ngaahi ta u kuo osi, pea ko Hala 'o Vave oku laka he peseti e 60 oku nau t fea. Oku i ai a e palani a e Pule anga ki he me a ni ka he ikai lava he taimi ni i he tu unga fakapa anga lolotonga a e Pule anga. Ka oku i ai a e fokotu utu u ng ue ki ai.

Hoko atu a e me a a e Eiki Pal mia ki he feme a aki i he aho Tu apulelulu ki he me a na e ohake [miniti aho 9 Sune, peesi 26]. Ko e tokotaha ko eni na e osi ng ue p i Ha amoa ke fa u a e *software* pea oku kei hokohoko atu p ene ng ue ma a Ha amoá. Na e fetu utaki leva a e Fale pa anga a Tonga ni fekau aki mo e vahe oku ngaue aki ki he tokotaha ko eni. Ka ko e me a ko eni na e mea aki e he Fakafofonga oku ikai mo oni ko e \$250,000 pea toe tanaki atu a e \$260,500. Oku ikai iai ha kautaha a Piveni mo Siaosi pea ikai ha pa anga na e vahe i kiate kinaua. Ko e ilo loloto ki he me a ko eni e ma u ia mei Fale Pa anga. Kole atu oku tau monu ia he etau ma u ha tokotaha pehe ni ke tokoni mai kiate kitautolu.

Fehu i mei he Fakafofonga N pele Eua pe ko e h a e founa oku fakangaue i aki a e ongo me a ko eni. Ko e ua kilu kuo osi ave holo ia i tu a pea mahalo ko e ma u p mei he potungaue akó. Tali a e Eiki Pal mia ko e *contract* eni o tatau p mo Ha amoá pea na e *sign* ki ai a e motu á ni. Fehu i e he Fakafofonga N pele pe na e tu uaki? Tali a e Eiki Pal mia oku ikai ha *contract* a Siaosi mo e Pule anga, ko P veni ia oku *contract* mo e Pule anga.

Me a a e Eiki Sea ke toki fai ha toe feme a aki ki he kaveinga ni i he K miti Kakató i he feme a aki i he patiseti a e Potung ue Akó.

4. K MITI KAKATO:

Me a a e Sea o e K miti Kakató o t fakamamafa a e mahu inga o e mateuteu ki he feme a aki, i hono omai o e ngaahi mo oni i me a ke pou pou ki he fakamalangá.

Lao Fakaangaanga Fika 8/2016: Lao Fakaangaanga ke fakah atu a e Pa anga ki he Ngaahi Ng ue a e Pule anga 2016/2017

Hoko atu a e feme a aki i he Fakamatala Patiseti.

Me a a e Minisit T naki Pa anga o fokotu u ke tali a e Fakamatala Patiseti.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Ha apai ki he peesi 111, palakalafi 3, pe kuo fakapapau i a e poloseki ko eni? Pea ko e h fua a e me a kuo tali e he Pule anga. Pea ke fakakau atu a e K miti

Fakalalakaka a Ha apaí ki hono alea i o e ngaahi ng ue ko ení pea ke nau fepotalanoa aki ai mo e kakai o Ha apaí. Peesi 110, ko e vai kaukau oku fokotu u ke ave ki Atele he oku fiema u ke *accessible* ki he toenga e kakai e fonua he osi a e sipotí. Tali mei he Minisita Pa anga, peesi 111, ko e faka osinga o e s tesi oku fakamahino ai, T pile 6.10, ko e ngaahi poloseki kuo osi fakapapau i. Ka ko e ngaahi poloseki kehé oku te eki ke fakapapau i. Ko e ngaahi K miti Fakalalakaká oku oatu ki ai a e ngaahi fakamatala pea ko e fehokotakí ia mo ma u mai ai a e fakamatala ki he ng ue tokoni a e Pule angá. Ko e vai kaukau ki he sipotí na e i ai pe a e uHINGA lelei ki ai.

Hoko atu a e Minisita Pa anga ki he ngaahi fehu i mei he uike kuo osí. Ko e fe ave aki pa anga mo muli [*balance of payment*] oku kongá e tolu. Oku i ai a e kongá ai ko e palanisi fakalukufua [peesi 134]. Ko e kongá mahu inga eni oku fa u aki a e patisetí. Ko e palanisi mo muli oku i he tu unga fakafiem lie pe he taimi ni.

Me a a e Fakafofonga N pele Ongó Niuá o eke pe na e tu uaki a e ng ue ki he *software*, pe na e i ai ha *contract*, pea ko e h a e tu unga o e *software* ko ia. Me a a e Eiki Pal mia oku i ai a e tohi kuo omai ki he Eiki Sea ha faingamalie ke fai ha fakamatala ki he me á ni fekau aki mo e me á ni. Pea oku iai a e me a ko e *direct source*, a ia oku ikai fiema u ke toe tu uaki koe uhí ko e fakato oto o a e natula o e fiema u ko ení. Hoko atu a e feme a aki o kau ai a e ng ue ki hono fokotu u a e Komisiona ki hono Fakafepaki i a e Ta efaifotonú.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu o fehu i p oku tau hu u ki f i he patiseti ko ení, lolotonga iá oku lahi e ngaahi pole o kau ai a e feliuliuaki a e eá. Me a a e Minisita Pa anga ko e mo oni kapau te tau sio ki he ngaahi me a faka takaí te tau ilifia, ka he ikai te tau ilifia pe te tau manavah ka tau ng ue ke toe lelei ange a Tonga i he kaha ú. Me a a e Fakafofonga N pele Ongó Niuá neongo a e tali ko ení, ka ko e me a kehe oku h mai he T pile i he peesi 134. Tali a e Minisita Pa anga ko e sío ke fai ki he palanisi fakak toa he oku hulu ia he ngaahi ta u ki mui mai pea oku hiki hake a e pa anga mohé.

Fehu i a e Fakafofonga N pele Eua, peesi 20, hakeaki i a e mo ui masivesivá, oku i ai a e kakai oku nau t fea ka na e fakahoko mai e he Pal mia oku ikai ha pa anga. Ko eni oku me a mai a e Minisita Pa anga oku i ai a e pa anga, ko e h oku ikai ke fai mo fai ai ha ng ue ki he t fea? Oku i ai hono ngaahi ha aha a o e vai ko ení pea e ola kovi ia ki he kakai e fonuá. Oku kei i ai ha pa anga *emergency fund*? Tali a e Tokoni Pal mia na e osi fakahoko a e “*response*” he taimi p ko iá pea ko e taimi ni oku fai a e sio ki he ngaahi solova anga taimi l loa.

K MITI KAKATO [2pm]

Me a a e Sea K miti Kakato oku hang kuo m opo opo a e feme a akí pea kuo taimi ke p loti i a e Fakamatala Patiseti. Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Ha apaí e lava p ke tu utu uni a e Sea ke hoko atu pe a e feme a akí ki he Esitimeti pea alea i fakataha ai pe mo e Fakamatala Patiseti. Me a a e Fakafofonga N pele Eua ko e feme a aki i he Fakamatala Patisetí ko e fakalukufuá ia pea oku i ai a e ngaahi me a ia ai oku fiema u ke fakama ala ala. Oku fai atu a e fakaongoongo ki ha tali mei he Pule angá ki he palopalema ko ení o e aho ni oku uesia ai a e kakaí [t feá]. Me a a e Tokoni Pal mia oku fai a e ng ue ke tokoni i a e kakai oku uesiá.

Hoko atu a e feme aki ki he Lao Fakaangaanga Fika 8 e alea i fakataha p mo e Fakamatala Patisetí.

VOUTI I - OFISI PALASI

Peesi 69. Me a a e Minisita Pa anga oku holo a e vouti a e Ofisi Palasí aki a e 700k ki he 800k koe uhí ko e lava e hilifaki kalauni. Oku fai a e tokanga ke fakalelei i a e Palasi i Ha apaí ia ko e

100k pea e fakalelei i mo e Palasi i Euá. Oku iai a e Polokalama Pule i mo e Fale í oku i ai a e pa anga ki He ene Afíó mo e h ele ki mulí [peesi 70]. Fehu i a e Fakafofonga N pele Fika 1 Ha apai pe ko e h oku 100k ai a e Palasi Ha apái kae 300k a Eua ia. Ko e 100k he ikai lava ai a e Palasi ia i Ha apái he na e maumau lahi ia he af . Hoko atu Minisita ki he peesi 70, oku i ai a e 450k ko e tokoni e t naki mai ia ki he 100k ki Ha apai, a ia e fakak toa ko e 550k.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua ki he vahevahe o e ivi fakapa anga o e fonuá a ia oku omai i he peesi 3 mo e 4. Ko e fika 6 fekau aki mo e Ekonomiká ko e pa anga p e 15m oku vahe i ki he ongo potung ue lalahi ko ení. E lava ke toe fakalelei i ia? Tali mei he Minisita T naki Pa anga ke toki ohake mu a eni i he vouti a e ongo potung ue ko já. Tali mei he Minisita Pa anga ko e 15m ko e kau ng ue ia mo enau pa anga ng ue pea ko e tokoni ki he ngaahi pisinisi kuo osi tuku a e pa anga ki he Pangike Fakalalakaká ke tokoni i kinautolu. Mahu inga ke fakamahino a e tu u anga o e Pule angá mo e ngaahi sekitoa kehe he sosaietí.

Kole a e Fakafofonga N pele Eua p e lava ke fakalahi a e tokoni ki he fakalalakaka ngaahi sekitoa taautahá mei he 5m ki he 10m. Tokanga ki he ngaahi fika fakalukufua he kapau e fakapaasi ha fo i vouti, ko e kongia o e pa anga fakalukufuá. Tali mei he Tokoni Pal mia ko e ngaahi fika fakalukufuá ko e fika pe ia oku ne omai a e fakalukufua o e ngaahi voutí fakatautaha.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 3 Tongatapu ko e me a p ke kole ki he Minisita Pa anga pe oku i ai ha toe pa anga ke tokoni ki he kole a e Fakafofonga N pelé he ko e pa angá kuo osi vahe ia ki he ngaahi Potung ué. Me a a e Minisita Pa anga ko e inasi mo e tokoni fakapa anga oku i he vouti fika 8, pea ko e pa anga oku vahe i ki he potung ue ngoué e lava ke ohake ia i he vouti ko iá.

Me a a e Fakafofonga Fika 12 Ha apai, fakamatala fakatokanga i i lalo he peesi 9, fai a e tokanga ki heni he oku ikai uHINGA m lie a e s niti ko eni, *cash* 38.3m. Na e i ai a e 7.9m na e fakafoki pea 6.5m na e toe ma u p e Tonga ni. Peesi 14 o e patiseti *statement* oku i ai a e t pile mo e tu unga o e palani ng ue a e ngaahi potung ue. Oku totonu ke muimui i ke makatu unga ai a e ngaahi vahevahe ko eni. Tali a e Minisita Pa anga ko e pa anga na e fakafokí ko e pol seki na e osi pea mo e ng ue na e te eki fakahoko pea fiema u ke fakafoki.

Fehu i a e Fakafofonga Fika 12 pe ko e fiha oku fakamole ki he folau a e Ofisi Palasi. Tali a e Minisita ko e 575,000 [peesi 70], o ikai kau ai a e folau fakalotofonua. Hoko atu a e me a a e Fakafofonga ki hono fakah mai ko eni a e 3.5m a e Minisita T naki Pa angá, kae f f a e ngaahi pol seki mei vahe motu. Fokotu u ke fakalahi a e pa anga folau a e Ofisi Palasi ke fakafiemalie i a e ngaahi h ele ki muli koe uhí ko e ngaahi mon e ala tafe mai ki he fonuá. Me a a e Sea kuo osi palani a e potung ue pea ko e pa anga eni oku vahe i fakatatau ki he ngaahi palani ko iá.

Fehu i a e Fakafofonga N pele Ongó Niua pe ko f a e pa anga tokoni na e omai ki he *Anti-Corruption*, ke toki fakama ala ala mai e he Minisita.

P LOTI O TALI 17/0.

FALE ALEA [4pm]

Me a a e Eiki Sea o fakamamafa ki he Hou eikí honau tefito i fatongia faka-Fale Aleá.

Toloi a e Fale Alea ki he Tusite 14 Sune 2016, 10am.